



PÉCS MINDENNAPJAI
A TÖRÖK FÉLHOLD ALATT

HANCZ ERIKA – VARGA SZABOLCS

PÉCS MINDENNAJAI
A TÖRÖK FÉLHOLD ALATT

A kötetet írta:
Hancz Erika és Varga Szabolcs

Szerkesztette:
Erdős Zoltán

A kötet térképeit Varga Szabolcs tervezte és Nagy Béla rajzolta

A tárgyfotókat Füzi István,
a pécsi és törökországi épületfotókat Hancz Erika készítette

Borítóterv és tördelés:
Bacsó Ágnes

Nyomdai munkák:
Molnár Nyomda és Kiadó Kft.

A kiadvány megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap



Köszönet illeti az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárát és Régi Nyomtatványok Tárát,
a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárát, a Pannonhalmi Bencés Főapátságot és
a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolát, amiért hozzájárultak a birtokukban levő kéziratok,
metszetek és festmények közléséhez.

Köszönetet mondunk Tóth Lászlónak,
amiért önzetlenül rendelkezésünkre bocsátotta felvételeit.

ISBN 978-963-08-8056-5

Pannon Kultúra Alapítvány – Janus Pannonius Múzeum
Pécs, 2013

Tartalomjegyzék

I. A TÖRÖKÖK ÚTJA PÉCS ELFOGLALÁSÁHOZ	9
1. Az Oszmán Birodalom felemelkedése	11
2. A magyarországi oszmán térhódítás stratégiai okai és ideológiai alapjai	19
3. A magyarországi török hódítás menete	20
II. PÉCS A KÖZÉPKOR VÉGÉN	25
1. Pécs mindennapjai a késő középkorban	27
2. A pécsi középkori majolikaműhely és termékei	30
3. Pécs a polgárháború éveiben (1526-1541)	32
III. A TÖRÖKKORI PÉCS NAPJAI	35
1. Török krónikák az 1543. évi hadjáratról és a török kori Pécsről	37
2. Pécs szerepe az oszmán közigazgatásban	39
3. A pécsi oszmán épületek és építetőik	42
4. Dzsámik a muszlim vallás szolgálatában	45
5. Szúfizmus és derviskolostorok a török kori Pécsen	49
6. Oktatásügy a muszlim világban	53
7. Temetkezési szokások	57
8. Muszlim fürdőkultúra	59
9. Muszlim jogalkotás és törvénykezés	62
10. Keresztény felekezetek továbbélése Pécsen	65
11. Az oszmán hadsereg és fegyvertár	69
12. Mezőgazdaság, kereskedelem	71
13. Kézművesség és műhelyek a török kori Pécsen és környékén	75
14. „Virágok művészete” Az oszmán fajanszárak megjelenése és baranyai képviselete	78
15. A mindennapok kerámiái Milyen kerámiákat használtak egy hódoltságkori háztartásban?	81
IV. A TÖRÖK URALOM VÉGNAPJAI ÉS A TÉRSÉG ÚJJÁSZERVEZÉSE	85
1. A visszafoglaló háborúk	87
2. A pécsi egyházmegye újjászervezése a 18. század első felében	94
3. A török kor emlékezete	97
Felhasznált források és szakirodalom	101

Tisztelt Olvasó!

A török hódoltság korát hosszú ideig egy hanyatló, pusztulással teli korszaknak látták a történészek, de ilyen kép élt róla a néphagyományban és a szépirodalomban egyaránt. Napjainkban azonban egyre inkább úgy tekintünk a magyar történelemnek erre a másfél évszázadára, mint amelynek során a kultúránk számos értékkel gazdagodott: városaink életében meghatározó, emblematikus épületekkel, értékes tárgyi emlékekkel, szokásokkal és hagyományokkal.

Hogy a törökkori Pécs hétköznapijait, színes és mozgalmas világát bemutassuk, 2013 áprilisában kiállítást szerveztünk a Várostartörténeti Múzeumban. A Pannon Kultúra Alapítvány és a Janus Pannonius Múzeum együttműködésében megvalósult rendezvény sikere arra ösztönzött bennünket, hogy nyomtatott formában is közreadjuk a legújabb kutatási eredményeken alapuló összekötő szövegeket, az összegyűjtött dokumentumokat, és a tárgyakról készült felvételeket.

Jelen kötet reményeink szerint tovább bővíti, gazdagítja majd az ezen időszakról szóló ismereteinket, történelemlátásunkat – annál is inkább, hiszen a tárgyak és dokumentumok többségét most először láthatja a nagyközönség.

Köszönet illeti mindenekelőtt a két szerző, Hancz Erika régész-oszmanista és Varga Szabolcs történész alkotó munkáját, önzetlen együttműködését.

Külön elismerés Erdős Zoltán történésznek, a Pannon Kultúra Alapítvány segítőjének, aki ötleteivel, szervező és szerkesztő munkájával járult hozzá a kiállítás és a kiadvány létrejöttéhez.

A Pécs Története Alapítvány szellemiségével gazdagította a kiállítást: Dr. Ujvári Jenő alapítványi elnök gondolatai különösen emlékezetessé tették a megnyitót.

Kiemelt köszönet illeti partnerünket, a Janus Pannonius Múzeumot, Walterné Müller Judit igazgató asszonyt, valamint Gál Éva és Nagy Erzsébet osztályvezetőket. A korszak miliójét idéző helyszín, a rendkívül gazdag és látványos tárgyi emlékek, és nem utolsósorban a múzeum munkatársainak szakértelme és áldozatkész munkája nélkül a kiállítás és jelen kötet nem születhetett volna meg.

Pécsett, 2013 novemberében

A kiadók nevében tisztelettel köszönti az Olvasót:

Dr. Bokor Béla
a Pannon Kultúra Alapítvány
kuratóriumi elnöke

I. A TÖRÖKÖK ÚTJA PÉCS ELFOGLALÁSÁHOZ

I. Az Oszmán Birodalom felemelkedése

A 14. században fellépő belső válságok következtében Iránban és Anatóliában a szeldzsukokat meghódító mongol Ilhanida Birodalom, Kelet-Európában az Arany Horda, a Balkánon és Délnyugat-Anatóliában pedig a Bizánci Birodalom meggyengült. Ennek hatására számos határ menti bégnek, törzsi vezetőnek lehetősége volt az önállósodásra. A kedvező politikai és földrajzi környezet nyújtott lehetőséget az oguz eredetű, a forrásokban türkménnek is nevezett népcsoportoknak arra, hogy a mongol nyomás elől az 1220-30-as években Közép-Ázsia és Irán területéről Kis-Ázsia nyugati vidékére vándorolva kis bégségeket vagy másként emirátusokat alakítsanak.

Anatóliában a szeldzsuk korban öt nyelvet beszéltek: a törököt, a perzsát, a rúmit (görögöt), az örményt és a szírt.¹ Az oguz törzsek bevándorlása váltotta ki a török nyelv anatóliai elterjedését, és azt hogy az Oszmán Birodalom hivatalos nyelvévé vált a későbbiek során.²

Az újonnan betelepült törzsek közül az oszmán dinasztiaalapító, I. Oszmán (1299/1300?-1326) még egy jelentéktelen törzs vezetője volt, mely valószínűleg a Kayı nevet viselte. Oszmán 1258-ban Szögütben született.³ Az állam az ő halála után nem rendült meg és nem darabolódott fel, mert nem voltak trónharcok a fiai között. Orhán (1326-62) minden nehézség nélkül folytatni tudta apja hódításait és tette államának fővárosává Burszát 1326-ban, és már a következő évben pénzt veretett ott.⁴

A határ menti kis államból az 1354-1402. évi harcok során jött létre egy kisebb birodalom, amikor az oszmánok megtették a döntő lépést: a Balkánra átlépve folytatták hódításaikat. Az oszmánok hódításait eközben Anatóliában sem hagyták abba. I. Murád szultán (1362-89) 1375 körül a hagyomány szerint házassági kötelék által megszerezte Germijánt fővárosával, Kütahyával együtt, ezután Hamíd területét egész egyszerűen megvette, majd Karamánia is a birtokukba került.



I. Aláeddin Keykubád szeldzsuk szultán síremléke fővárosában, Konyában



Az I. Murád szultán alapította épületkomplexum fővárosában, Burszában



A I. Mehmed szultán nevét viselő dzsámi Burszában

¹ ÇETIN 1996. 105.

² IMBER 1991. 17.; DARLEY 1995. 160.

³ LINDNER 1983. 20.

⁴ IMBER 1991. 19-20.

I. Bajezid szultán (1389-1402) a birodalomszerte fellépő kisebb lázadásokat leverve elkezdte eltávolítani a helyi uralkodó dinasztiákat. A kul-rendszer általános bevezetésével létrehozta a tőle függő hadsereget és a központi adminisztrációt. Mindeközben elismerték az ortodox egyházat és bevonták a korábbi vezetőket saját szolgálatukba (katonai szolgálat, közigazgatás).⁵

A területi fejlődést a Timur Lenktől elszenvedett 1402-es ankarai csatavesztés megakasztotta ugyan, de nem sokkal később II. Mehmed (1444-46, 1451-81) felismerte, hogy a következő lépés az egykori bizánci főváros, Konstantinápoly elfoglalása és saját fővárosává alakítása lehet, legitimálva ezzel uralmát a volt Bizánci Birodalom alá tartozó területek felett azáltal, hogy elfoglalja a bizánci trónt. A Hagia Sophia templomot dzsámivá alakítva kinyilvánította abbéli szándékát, hogy a város a birodalom fővárosa lesz Isztambul néven. Utóda, II. Bajezid (1481-1512) a lőfegyverek számát jelentősen megnövelte a hadseregen belül és megerősítette a flottát, és az európai hadszíntéren is egyre aktívabbá vált.

I. Szelim 1516-17-ben a dijarbakiri és az erzurumi helyi dinasztiák hódoltatásával megnyitotta az utat Azerbajdzsán, a Kaukázus és Bagdad felé. A Mamlúk uralom alatt álló iszlám világ már alig várta, hogy felszabadítsa és megvédje őket a portugál támadásoktól. A két szent város, Mekka és Medina behódolásával az oszmán szultánok az iszlám világ vezetőiként és az iszlám terjesztőiként léptek fel.

Az arab területek meghódításával, majd Törvényhozó Nagy Szülejmán (1520-66) uralkodásával tehát egy új fejezet kezdődött az oszmán történelemben: a világkereskedelembé való bekapcsolódás, a növekvő világbirodalom korszaka. Az „egy lépés keleten, egy lépés nyugaton” elvét követve Szülejmán folytatta az Oszmán Birodalom lényegét alkotó politikát a Szafavida Iránnal és Magyarországgal folytatott harcok során tudatosan azok meghódításukra törekedve.

Az Oszmán Birodalom közép-európai politikája

A középkori európai hiedelem szerint a törökök azért támadtak Európa földjére, mert a keresztények gyűlölete vezérelte őket, illetve Isten csapásaként támadtak a keresztények bűnei miatt. Kialakult az ún. „török imázs,” vagyis a törökök legyőzhetetlenségének képzelete is, mely meghatározta Európa külpolitikai gondolkodását a 16. században.⁶

A 14. század végére – 15. század elejére Európában már számolni kellett a katonailag és gazdaságilag is megerősödő oszmán állammal. A korai oszmán hódítás időszakában sem Anatóliában, sem a Balkánon nem voltak olyan államok, melyek jelentős veszélyt jelenthettek volna az oszmán térhódításra, sőt, a balkáni kis államalakulatok egymás elleni harcát és belső anarchiáját kihasználva egyre újabb területeket szereztek a törökök. A Balkánon ugyanakkor Magyarország érdekszféráját veszélyeztették, és az Oszmán Birodalom, illetve a Magyar Királyság között a következő évszázadokban egyre inkább felmorzsolgató a magyar királyok által tudatosan kialakított ütközőzónát.

A törökök már Nagy Lajos magyar király (1365-1369) uralkodásának idején a Balkánon egyre északabbra hatolva vazallus államok létrehozásán fáradoztak, amikor Lajos lengyelországi és itáliai érdekeltségével volt elfoglalva.



Az anatóliai erőd Isztambul ázsiai oldalán

⁵ KAFADAR 1995. 17.

⁶ Ezt Joannes Cuspinianus humanista gondolkodó jelentette ki 1526-ban, ld.: FODOR 1997. 21-49.; FODOR 1998. 17-19.



Galata torony, Isztambul európai oldalán, az Aranyszarv-öböl túloldalán



Az isztambuli Jerebatan ciszterna egyik, egy másodlagosan beépített medúzafejes kövön álló oszlopa

A 14. század végétől, a 15. század elejétől viszont Magyarország egyre inkább arra kényszerült, hogy egész Közép-Európa támasza legyen a törökökkel vívott küzdelemben. Az első közvetlen török-magyar összecsapások Luxemburgi Zsigmond király uralkodása (1387-1437) alatt következtek be. Zsigmond 1389-ben egyes balkáni területek visszaszerzése végett több kisebb hadjáratot vezetett a törökök ellen, és egy ütköző övezet kialakítását tűzte ki célul országa és az oszmán állam között, mivel a Magyarországot védő balkáni államok gyűrűje szétesett. Az összeütközések színhelye többnyire a Duna alsó folyása volt. I. Bajezid meghiúsította az ütközőzóna kialakítását, és uralkodása alatt hamarosan a Vidin területén állomásozó oszmán sereg nézett farkasszemet Szerbiával és Magyarországgal. Szerbia és Bosznia behódolása után Szendrő és Szarajevó lett a Magyarország elleni támadások központja.⁷

Velence eközben szövetségre lépett a magyarokkal, mert az oszmánok időközben megjelentek a Peloponnészoszon. 1395-ben a török elleni erők elfoglalták a Nikápolyal szemközt lévő kis-nikápolyi erődöt, de 1396-ban a magyar – francia – angol – német – lengyel – havasalföldi kereszties sereg vereséget szenvedett a törököktől Nikápolynál, ahol a keresztiesek Konstantinápoly blokádjának felmentése helyett – sikertelenül – megostromolták a várat.

Az ankarai csata után kissé csökkentek a határmenti török támadások, de Magyarország nem használta ki ezt a lehetőséget. Csak annyi történt, hogy Zsigmond királyi kézbe vette az al-dunai várakat, 1426-ban a tatai szerződés során Sztém Brankovicstól megvette Nándorfehérvárt és új várakat is építtetett.⁸

⁷ SZAKÁLY 1979. 68-72.

⁸ PÁLFFY 1996. 167-168.



16-17. századi török szablya keresztvasa, közepén vésett leveles ág motívummal (JPM SZ.2001. I.2.66.5.4.)



„Allah” felirat egy török sisakon (JPM SZ.2001. I.1.28.R)

II. Murád 1438-ban hadat vezetett Magyarország ellen, az 1440-es nándorfehérvári ostromban azonban még kudarcot vallott. Murád 1441-42-ben a magyar trónutódlási harcokat kihasználva erdélyi támadásokat is folytatott, melyeket Hunyadi János erdélyi vajda vert vissza. Hunyadi európai összefogással ellentámadásba ment át, és Nisig, valamint Szófiáig jutott oszmán földön. 1444-ben egy bizánci – pápai – magyar sereg lépte át a Dunát, és jutott egészen Várnáig. 1444. november 10-én azonban Murád serege győzelmet aratott felettük. Az ütközetben Vlad Drakul havasalföldi fejedelem is részt vett a magyarok oldalán. Hunyadi ezt követően az albán Iszkender béggel együttműködve kereszties sereget szervezett, de ismét csak vereséget szenvedett 1448 októberében a második koszovói csatában, mielőtt még az albánok csatlakozhattak volna, és miután a vlachok elpártoltak tőle. Ez volt az utolsó magyar erőfeszítés, amely a Balkán (és Konstantinápoly) felszabadítása miatt indult el.⁹

⁹ INALCIK 1976. 29-30.



A szultáni tanácssterem (díván). A keret felett az ablak, melyen keresztül a szultán a tanácskozásokat kihallgathatta, ha éppen nem volt jelen

1456-ban a magyarok visszaverték II. Mehmed támadását Nándorfehérvárnál, mely Közép-Európa felé megnyitotta volna az utat a törökök előtt. Mátyás király (1458-90) idejében viszont nem volt nagy konfrontáció a törökökkel. Mátyás ezt kihasználva az 1470-es évek közepén két vonalból összetevődő, hosszában három egységből álló végvárrendszert hozott létre. Az Adriai tengeről az Al-Dunáig tartó területen a horvát-szlavón bán, az Al-Duna vidékén az „alsó részek főkapitánya” (általában a temesi ispán), az erdélyi területeken az erdélyi vajda irányítása alá rendelte a végvárak és a szomszédos vármegyék haderejét. Ez az első védelmi vonal kulcsvára, Nándorfehérvár elvesztéséig feltartóztatta a török előrenyomulást. Osmán főszereg tulajdonképpen 1521-ig, Nándorfehérvár bevételeig nem harcolt magyar földön, így Nagy Szülejmán nevéhez fűződnek a magyarországi területek fokozatos meghódításának kezdeti lépései, és később Pécs oszmán uralom alá vonása is 1543-ban.



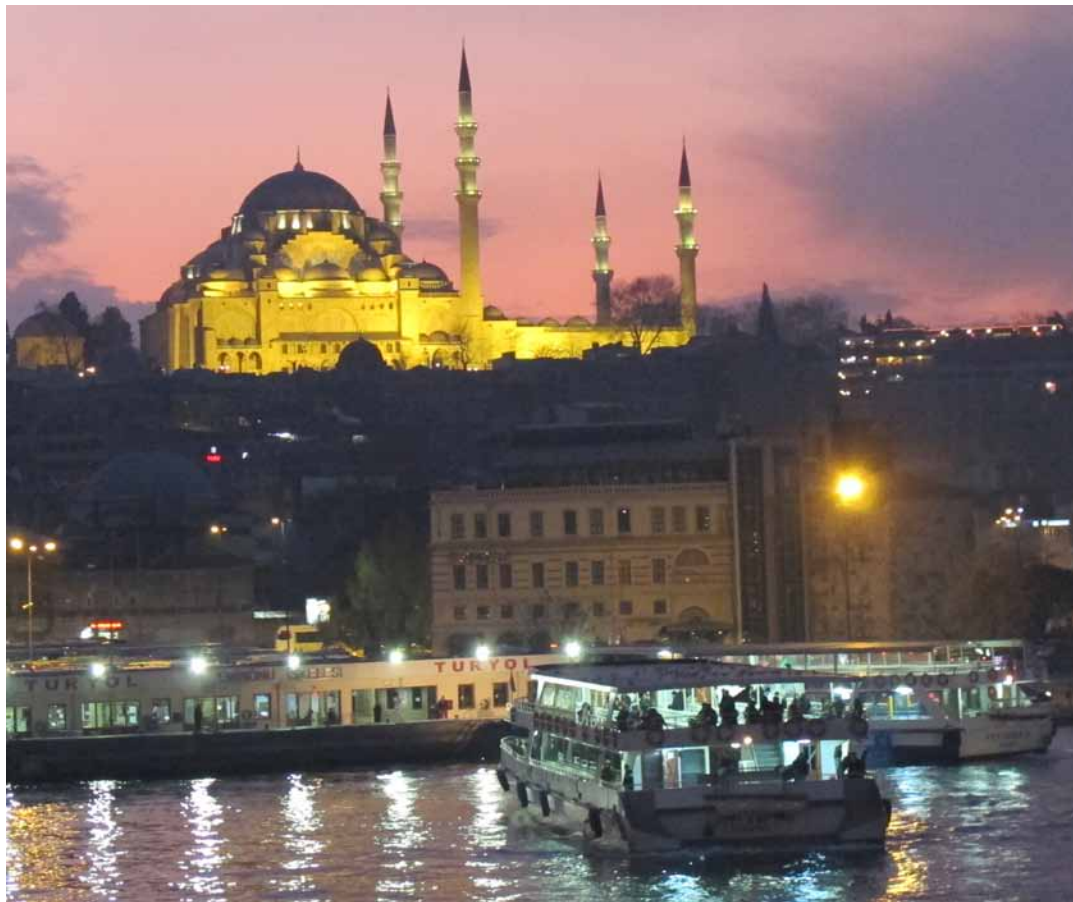
A Topkapı Palota, a szultánok lakhelye a Boszporusz és az Aranyszarv-öböl találkozásánál

Törvényhozó Nagy Szülejmán

Amikor I. Szelim szultán (1512-1520) halálhíre eljutott Európába, a megbízható velencei diplomácia közvetítésével az a téves hír terjedt el, hogy az új szultán nem lesz olyan harcias, mint elődje, és így az iszlám és a kereszténység békében élhet majd egymással. Addigra ugyanis már látszott, hogy a muszlim törököket nem lehet kiűzni a Balkán területéről, sőt, az oszmán állam egyre inkább megerősödik. Törvényhozó Nagy Szülejmán (1520. szept. 30. - 1566. szept. 7.) szultán trónra lépését követően a nyugati fronton indított oszmán hadjáratok azonban ráébresztették Európát arra, hogy a török külpolitikában egy számukra igen kedvezőtlen és fenyegető változás állt be. A keleti hadszínterről ugyanis egyre inkább a nyugati hadszínterre irányult az Oszmán Birodalom figyelve.

A szultán kortársai:

V. Károly spanyol király és német-római császár (1516-1556, 1530-1556), majd utódja, II. Fülöp spanyol király (1556-1598)
I. Ferenc francia király (1515-1547) és utódja, II. Henrik (1547-1559) majd annak gyermekei, II. Ferenc (1559-1560) és IX. Károly (1560-1574)
I. Ferdinánd osztrák főherceg (1521-1564), magyar és cseh király (1526-1564), később német-római császár (1556-1564) és utóda, II. Miksa (1564-1576) német-római császár és I. Miksa néven magyar és cseh király
I. Iszmáíl utódja, I. Tahmaszp perzsa sah (1524-1576)



A Szülejmánije dzsámi, melyet I. Szülejmán szultán építtetett Mimár Szinán főépítész-mesterrel

Ilhanida Birodalom: Iránban hatalmon lévő mongol dinasztia 1256 és 1353 között. Dzsingisz kán egyik unokája, Hülegü alapította meg.

Arany Horda: A Mongol Birodalom nyugati részének, Dzsingisz kán Dzsocsi nevű fiának állama. Lakói mongol és török népek keverékéből álltak. Dzsocsi fia, Batu kán alatt érte el hatalmának tetőpontját.

Oguz: A törökség délnyugati ágának elnevezése, az altáji nyelvcsalád részeként. Ide tartoznak a mai törökök, az azeriek, a türkmének és a gagauzok.

Timur Lenk: A név jelentése: Sánta Timur, de Tamerlánként is ismert. 1336-ban Kesben, Szamarkand mellett (ma: Üzbegisztán) született és 1405-ben halt meg Otrarban (Kazahsztán). Egy eltörökösödött mongol törzsből származott, és egy Oroszországtól Indiáig terjedő birodalmat hozott létre. Legyőzte I. Bajezid oszmán szultán seregeit is az ankarai csatában, melynek

során maga a szultán is fogságába került. Mauzóleuma az iszlám művészet egyik csúcspontja.

Szafavida Irán: 1502 és 1722 között virágzott török eredetű síita muszlim iráni dinasztia, az oszmánok keleti vetélytársa. Fővárosuk Tebriz, Kazvin, majd Iszfahán. Legjelentősebb uralkodói a karizmatikus dinasztia-alapító, I. Iszmáíl sáh (1502-1514), valamint I. Tahmaszp (1524-1576) és I. Abbász (1588-1629) voltak.

Kizil elma/vörös (arany) alma: A kizil elma három egymást feltételező jelentést hordozott: egyrészt Konstantinápoly elfoglalása után az oszmánok által meghódítandó főbb városokat (és az azokhoz tartozó országokat) jelentette, másodsor az a helyet, ahol ezek a hódítások egyszer a távoli jövőben majd véget érnek, és harmadszor a hódítások által megszerzett világaluralmat is. Buda, majd Bécs, sőt, Köln is egy meghódítandó állomásként szerepelt az oszmán világaluralmi törekvésekben.

Nagy Szülejmán az Oszmán dinasztia tizedik szultánja volt. Negyvenhat évig tartó uralkodási ideje alatt élte az Oszmán Birodalom a fénykorát: egy fényes és hódításokkal teli időszakról van szó. 1494-ben Trabzon városában született. Apja ekkor még szandzsákbégi teendőket látott el itt. Kiváló nevelésben részesült, és az ötvösmesterséget is kitanulta. Amikor Szelim, apját letaszítva a trónra ült, fiát is magához kérette, aki akkor a Krím-félszigeten tartózkodott. Ezt követően Szülejmán maniszai szandzsákbég lett. Trónra lépését követően azonnal nyugati irányú expanzióba fogott. Emellett törvényalkotóként és költőként is ismert, és rajongott a mai Ukrajna területéről származó Hürrem („Nevető”) nevű feleségéért.¹⁰

Szülejmán szultán az akkori ismert világ egyik legjobban képzett tüzereivel és katonáival rendelkezett. Az apjától örökölt határokat kitágítva létrehozott egy Algériától Azerbajdzsánig, Magyarországtól Irakig, a Krímtől Iránig és Jemenig tartó birodalmat. Az európai országok a 16. században már attól rettegetek, hogy mikor érik el a török csapatok az ő országukat. Az oszmánok magyarországi előretörésével ugyanis számos terület közvetlen veszélybe került Kelet-Közép-Európában: így az egyes osztrák tartományok (Karintia, Krajna, Stájerország), Észak-Itália és a krími tatárok révén Lengyelország is. De Németország Kölnnel együtt közvetett módon szintén távoli oszmán célpontként szerepelt. Ezen országok alattvalói attól is félttek, hogy az Oszmán Birodalomba való betagozással egyben keresztény hitüket is elveszítik.

Szülejmán erős kézzel kormányozta az államot. Egyszerre hadakozott keleten és nyugaton, ügyelve arra, hogy ha háborúba kezd keleten, nyugaton békével biztosítsa a hátát. A nyugati szárazföldi hadszíntéren Magyarország, majd pedig Bécs jelentette az aranyalma (kizil elma), vagyis az oszmán hódítás újabb célpontját. A 16. század első harmadától egy új fejezet kezdődött az oszmán történelemben: a világkereskedelemben való bekapcsolódás, a növekvő világbirodalom korszaka. Szülejmán uralkodásának korai időszakában a hivatalos álláspont is hangsúlyozta az állam

¹⁰ KÁLDY-NAGY 1974.

világhódító szándékait: „...a mi urunk a legelső az isteni gondviselés után, s amint egyetlen nap vándorol végig az égbolton, ugyanúgy az egész világ császára a mi urunk.”

Szülejmán maga is erősítette az állam hódító ideológiáját azzal, hogy tizenháromszor vezetett személyesen hadjáratot, melyek a következők voltak: 1521: Belgrád (cél: Buda), 1522-1523: Rodosz, 1526: Mohács (és Buda), 1529: Bécs, 1532: Kőszeg (cél: Bécs), 1534-1536: Irak, 1536: Korfu, 1538: Moldva, 1541: Buda, 1543: Pécs, Esztergom (cél: Bécs), 1548-1549: Tebriz, 1553-1555: Nahcsiván, 1566: Szigetvár (cél: talán Bécs).

Az első és az utolsó hadjárata is Magyarország ellen indult. Az utolsó, hetedik magyarországi hadjárata közben 1566. szeptember 7-ről 8-ra virradó éjszaka Szigetvár falai előtt érte a halál. Testét Isztambulba vitték és az ottani dzsámija kertjében helyezték végső nyugalomra, de a belső szerveit még Szigetvár alatt eltemették.



A turbéki templom. A legenda szerint ez alatt helyezték el I. Szülejmán belső szerveit halála után és ezen a helyen emeltetett számára síremléket fia, II. Szelim. A régészeti és geofizikai kutatások ezt megcáfolták, de a turbét valahol a közelben kell keresnünk.

Száhib kirán: A kifejezés jelentése: 'világhódító'. Az oszmán krónikák gyakran használt jelzője, szultánokat tisztelnek meg vele.

Mahdi: A mahdi az eljövendő imám, vagyis vallási vezető, aki megszabadítja a népet a sok gondtól és bajtól.



2. A magyarországi oszmán térhódítás stratégiai okai és ideológiai alapjai

Az oszmán állam és a szultán hatalmának alapját képező állandó háborúk és területszerzések több, egymással később együtt élő és szorosan összefonódó ideológia nevében indultak, melyek egyben legitimációs rendszerek is voltak. A 16. század közepén Törvényhozó Nagy Szülejmán szultán Magyarország iránti igényét is több ilyen elemmel támogatta meg. Érdemes ezeket Szülejmán szultán titulátúráiban megfigyelnünk és azokon keresztül levezetnünk. Hogyan jelennek meg ezek az elemek Nagy Szülejmán Miksa császárhoz intézett leveleiben? Egy 1565. febr. 27-i keltezésű szultáni levelében így mutatkozik be: „Én, aki Kelet és Nyugat szultánjainak szultánja, a rómaiak, a perzsák és az arabok országainak uralkodója, a mindenség hőse (...), Bajezid szultán kán fia Szelim szultán kán fia Szülejmán szultán kán vagyok, Allah, a legnagyobb király kegyéből a világalom kantárszárát hatalmam markába és az országhódítás gyepőjét ügyes tenyerembe vehetem, és a láthatárok közti teljes teret a keleti országok és a kínai birodalom kezdetétől a földgolyó legnyugatibb csücskéig végzetes világhódító kardommal meghódítottam.”¹¹

Eszerint a hadjáratok először, mint a legtöbb muszlim dinasztia esetében, a dzsihádot vagy gazá, vagyis a hitharc szellemében indultak meg.¹² A két szent város, Mekka és Medina birtoklásával már igényt tartottak az egész muszlim világra. A mindenkor szultán felvette a kalifa címet, és ezzel az egész muszlim világ vezetője lett.

Az oszmánok egy-egy terület iránti igényüket más ideológiai elméletekkel is megtámogatták. Magyarország esetében Nagy Sándor birodalmának örököséként léptek fel arra hivatkozva, hogy a Nagy Szülejmán által megszerzett magyar királyi korona egyenesen Nagy Sándor, vagyis törökösen Iszkender öröksége.¹³ Eppen ezért, amikor Szapolyai Jánost a szultán későbbi megerősítésével megkoronázták, az csak annyit jelentett az oszmánok számára, hogy megbízták őt azzal, hogy a nevükben, az ő parancsait követve uralkodjon. A szultánok a bizánci császári címre is utalnak megnevezéseikben, illetve a pápai tiarát is a jogos tulajdonuknak tekintették.

Nagy Szülejmán II. Mehmedet követve „a szárazföld és a tenger urának” is nevezte magát. Ugyanakkor sokkal gyakorlatiasabb megfontolásból a szablya jogát, vagyis a hadijogot is felhasználta hatalmának legitimálásához. Ez az ideológia magán az erőfölényen alapul, és azon, hogy ha valamely területet fegyverrel hódított meg, akkor az örökre az övé marad.

Ezen kívül a hadijog alapján, ha az oszmánok elleni csatában meghalt a törvényes uralkodó (mint pl. Magyarország esetében II. Lajos), akkor a szultán eleve a régi uralkodó jogutódjának tartotta magát. Ezért nem tárgyalt Habsburg Ferdinánddal - aki a család jogi szerződésre hivatkozva szintén magának akarta volna Magyarországot - és teljes egészében ezért nem ismerte el a később annak utódját, I. Miksát sem.¹⁴

Dzsihádot/gazá: hitharc. A Korán előírja, hogy „a hitetlenek ellen harcolni kell.” Az oszmánok kezdetben a dzsihádra hivatkozva támadták meg a nem muszlim területeket. Később a nem szunnita muszlimok, így a síita Irán ellen is bevetették a dzsihádot, mely azonban mégsem hozta meg a kellő eredményt.

Kalifa: Az iszlám világ feje. 1517-ben a Mamlúk dinasztiairól az oszmánokra szállt a kalifai méltóság, amikor is a győztes I. Szelim elé vitték Mekka és Medina kulcsait, és így egyben a szent helyek őrzőivé vált. Feladata az iszlám világ és vallás védelme, a szent helyek elérhetőségének biztosítása volt.

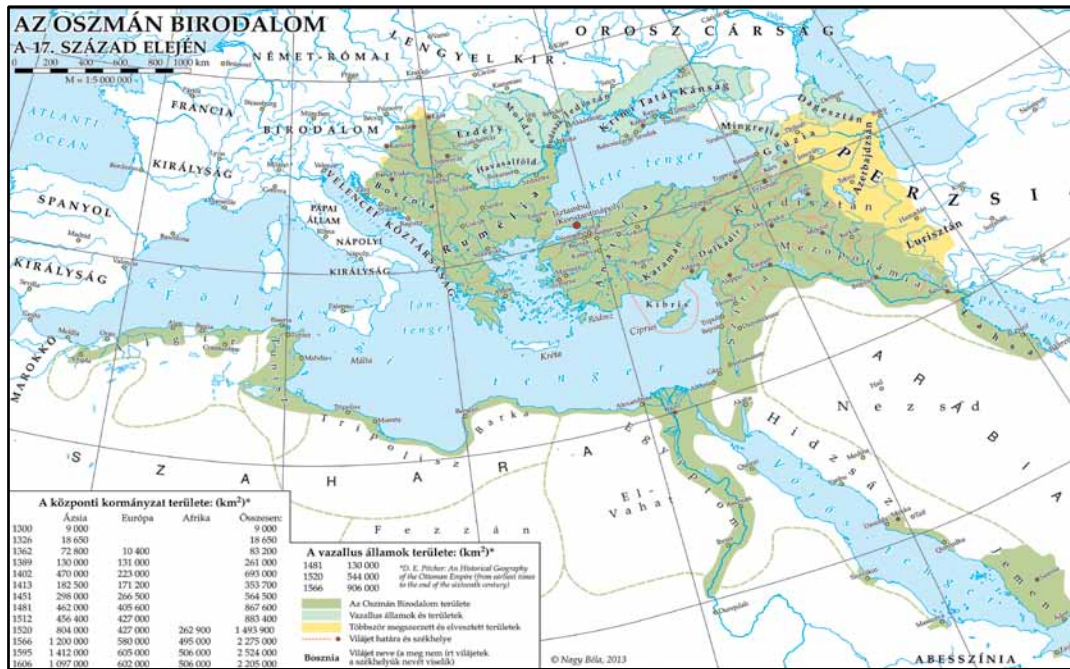
Iszkender: Nagy Sándor török elnevezése. Az oszmánok nagy tiszteletben tartották, és birodalmának újjáélesztését tűzték ki célul.

11 MD6 271-275/796.; DÁVID-FODOR 2009. 91. irat, 214. old.

12 A gazá és a dzsihádot fogalmára a török világban ld. TEKIN 1993.

13 Az oszmán szultáni világhatalom egyik legitimációját Nagy Sándor birodalmának örököséként igyekeztek a törökök meghatározni. FODOR 1994. 25-31.

14 FODOR 1987. 25.; FODOR 1994. 25-31.



A szultánok titulusaiban a „kalifa,” mahdi jelzők ismét csak vallási vezető voltukat hangsúlyozták, ugyanakkor a szultán személye körüli misztifikáció a szakrális magasságokba emelést szolgálta.¹⁵ Nem véletlen, hogy Szülejmán állandó jelzői között szerepelt a száhib-kirán (világhódító) is. Ugyanakkor Szülejmánt nem csak a hódításai tették híressé: az ezt lehetővé tevő és az akkori igényekre szabott törvényei, a kul-rendszer részét képező tehetséges emberei, valamint a szárazföldi hadsereg és a flotta fejlesztése is támogatta a világhódító célokat.

3. A magyarországi török hódítás menete

A Magyar Királyság legdélebbi területeit már a 14. század végén elérték az oszmán portyák, Baranya népe is ekkor találkozott először az addig ismeretlen ellenséggel.¹⁶ A 15. század folyamán a magyar királyok még több katonai sikert értek el, de a déli ütközőzóna államai felőlőrdtek az állandó harcokban. 1459-ben Szerbia, 1464-ben Bosznia esett el, maradék területeik pedig a magyar kettős végvárrendszer részeivé váltak.¹⁷ A fokozódó nyomás miatt a 16. század elejére a déli vármegyék lakossága elmenekült, Valkó, Szerém eddig többségében magyar népessége eltűnt a forrásokból, és ezzel az ország legvirágzóbb területe esett ki az ország gazdasági vérkeringéséből.¹⁸

A legújabb kutatásokból kiderül, hogy a Jagelló-kormányzat mindent megtett a határvédelemért, ám az Oszmán Birodalom eddigre minden téren döntő fölényre tett szert. Jakub boszniai bég 1493-ban megsemmisítette Derencsényi Imre horvát bán seregeit, 1512-ben elesett Szrebernik, 1520-ban pedig a határvédelmet irányító Beriszló Péter bán halt hősi halált a Korenica-patak mellett.¹⁹ Ekkortól már csak az volt a kérdés, hogy a szultáni hadvezetés mikor dönt a nyugati expanzió mellett.

15 IMBER 1992.
16 ENGEL 1998.
17 PÁLFFY 1996.
18 ENGEL 1997.
19 KUBINYI 2000.



Hódoltságkori török szablya (JPM SZ.2001.1.2.)

I. Szülejmán korában az oszmán hadvezetés komoly lépéselőnyben volt az európai államokkal szemben. A szultán állandó hadsereggel rendelkezett, amelynek mozgósítását jól szervezetteren hajtották végre. A militarizált társadalom minden tagja a katonai közigazgatás alá tartozott, és mivel a katonai pálya a társadalmi felemelkedés egyik lehetséges útjának számított, érdekelték voltak a hadjáratok sikerében. II. Mehmed szultán idegen mesteremberek alkalmazásával kitűnő tüzerseget hozott létre, Bajezid szultán idejében pedig ütőképes flottát szereltek fel. Kijelenthető, hogy 1520-ban az Oszmán Birodalom a kor legerősebb hadseregével rendelkezett.²⁰

	Oszmán Birodalom	Magyar Királyság
terület (km ²)	1,500,000	320,000
népesség	12–13,000,000	3,300,000
éves adóbevétel	4–5,000,000	kb. 260,000
hadsereg létszáma	100–120,000	30–40,000

A keleti hadszíntéren elért sikerek után a szultáni hadvezetés elérkezettnek látta az időt a nyugati hadjáratok megindítására. Hatékony hírszerzésének köszönhetően az oszmán vezetés naprakész információkkal rendelkezett az európai politikai helyzetről, így racionális döntés született, amikor Szülejmán hadai Nándorfehérvár ellen vonultak. 1521. augusztus 29-én elesett a vár és a város, a szerb-magyar fegyverbarátság utolsó bástyája, és Hunyadi János és Kapisztrán János hőstettének színhelye ekkortól a Magyar Királyság elleni hadjáratok kiindulópontjává vált. Mivel a város a későbbi magyarországi hadjáratok felvonulási útvonalának egyik legfontosabb állomása lett, bár nem ment át a köztudatba, új nevet kapott, és a muszlim iratokban a Dárü'ldzsihád ('a hitharc háza') nével illették.

A Magyar Királyság és az oszmánok erőforrásai közötti különbség, a külpolitikai elszigeteltség és a magyar belpolitikai bizonytalanság együttesen pecsételték meg az ország sorsát. A mohácsi csatán bekövetkező gyors bukásra azonban még a szultán környezetében sem számítottak.²¹ Szülejmán ezért megelégedett az ország feldúlásával, ám állandó helyőrséget – a Szerémség várait leszámítva – még nem hagyott hátra. Ma már tudjuk, hogy ezzel óriási hibázott, ugyanis két évtizeddel később már csak hatalmas áldozatok árán tudta a határait kiterjeszteni.

Az uralkodó nélkül maradt magyar politikai elit a lehető legbölcsebben döntött a mohácsi csatát követő hónapokban. Két királyt választottak Habsburg (I.) Ferdinánd (1526–1564) és Szapolyai (I.) János (1526–1540) személyében. A kortársak és az utókor természetesen máshogy élte meg

20 ÁGOSTON 1994.
21 B. SZABÓ 2006.



a két király küzdelmével terhelt polgárháborús időszakot, amely mérhetetlen szenvedést okozott a lakosságnak. Ötszáz év távlatából azonban megállapíthatjuk, hogy a Habsburgok mögötti egyöntetű felsorakozás az ország azonnali oszmán megszállását hozta volna magával, míg a szultán kegyéből kormányzó Szapolyai a balkáni kisállamok sorsára juttatta volna a Magyar Királyságot.

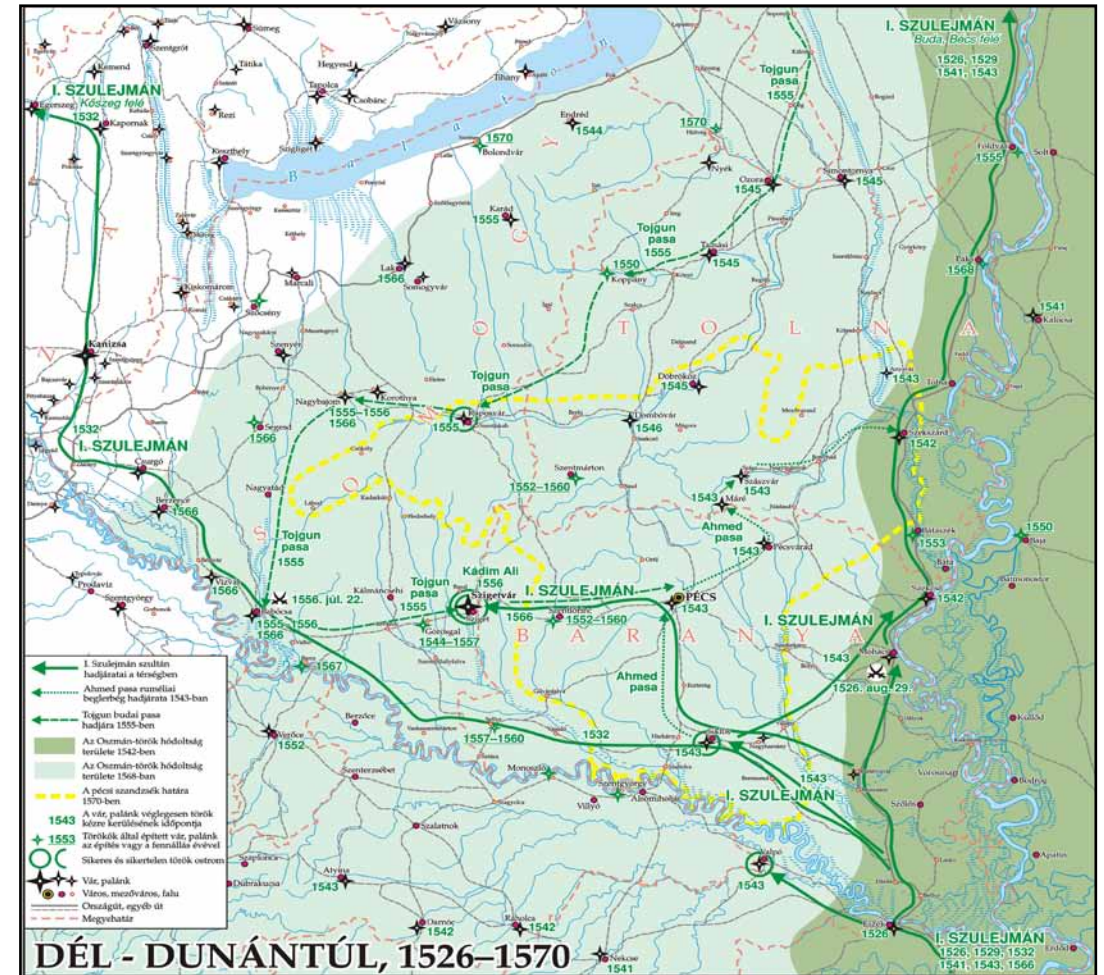
Az ország két részre szakadásának a közvetlen következményeként jelentős területek – így például a Dél-Dunántúl – váltak hadszínterré. Az 1529. és az 1532. évi szultáni hadjáratok eredménytelensége azonban jelezte, hogy a két világbirodalom közé ékelődött Magyar Királyságot egyik fél sem tudja teljesen és tartósan az uralma alá vonni. Szülejmán ezért kénytelen volt 1533-ban fegyverszünetet kötni I. Ferdinánddal, majd el kellett ismernie Ferdinánd uralmát Magyarország egyes területei felett. A Habsburgokkal szemben neki is ki kellett építenie és fenn kellett tartania egy költséges védelmi rendszert, és be kellett rendezkednie az állandó határ menti csatározásokra. Bécs továbbra is az oszmán katonai stratégia célpontja maradt, ám a szultánnak az 1541. évi hadjárat idején – melynek a valódi célja szintén a Habsburg főváros elfoglalása volt – be kellett látnia, hogy még Magyarország meghódítására sincsen reális esélye.²² A Földközi-tengeren, az Indiai-óceánon és a perzsa határvidéken ki-kiújuló harcok miatt a szultáni hadvezetés soha nem volt képes kizárólag a magyarországi hadszínterre koncentrálni, amely az ellenséges határvidék csak egy rövid – igaz, így is közel ezer kilométeres – szeletét jelentette.²³

Az 1541–1568 közötti várháborúk korában eldőlt Magyarország sorsa. Bár a szultáni és a helyi hadjáratok hatalmas területeket szakítottak ki az ország középső részéből, vele szemben kiépült egy új végvárrendszer, amelynek a fenntartása komoly közigazgatási modernizáció és hatalmas áldozatok árán volt csak lehetséges. A magyar nemesség, a harcokban kiformalódó vitézlő rend és a helyben maradó, ám az oszmán megszállást soha el nem fogadó parasztság azonban vállalta a terheket. Képviselete az érdekeit Pozsonyban, Bécsben, a végvárakban és a megszállt települések kádijaival szemben is. Az 1547. évben megkötött drinápolyi fegyverszünet, amelyet 1568-ban újra megerősítettek, ezt a különleges állapotot ratifikálta. A Habsburg Monarchiával a háta mögött a Magyar Királyság túl nagy falatnak bizonyult az oszmánok számára, és ezért egészen a 17. század végéig a két világbirodalom közötti ütközőzónává vált.²⁴

22 FODOR 1991.

23 ÁGOSTON 1992.

24 PÁLFFY 2000.




Dárú'l-dzsihád: Az arab kifejezés jelentése: „a háború háza”, vagyis amely még nem muszlim terület. „Dárú'l harbakn”, vagyis a háború földjének is nevezik. Az oszmánok célja az volt, hogy ezeket a Dárú'l iszlám, vagyis az iszlám területébe integrálják.

augusztus 29.: Az oszmánok szerencsenapja: A magyar-oszmán viszony sorsfordító eseményei esnek ugyanarra a napra, ami joggal veti fel azt a kérdést, hogy mindez csupán véletlen, avagy tudatosan tervezték így annak idején. A válasz is-is. 1521. augusztus 29-én egy végtelenül kimerült őrség adta meg magát Nándorfehérvárnál, amely az ifjú szultán első jelentősebb hódításának számított. Öt évvel később a mohácsi csatásíkon a szultáni hadvezetés ere-

detileg el akarta halasztani az ütközetet, csak a körülmények összjátéka miatt történt meg mégis az összecsapás. 1541-ben azonban Szülejmán már minden bizonnyal tudatosan rendelte erre a napra Buda csellel történő elfoglalását. Ekkor már ő maga is elhitte, hogy szerencsét hoz számára ez a nap. A szerencse azonban forgandó. 1686. augusztus 29-én a Budát védő oszmán védősereg egyedül abban bízhatott, hogy megsegíti őket ez a nap, és a nagyvezírnek sikerül feltörnie a keresztény ostromzárát. Tehetetlenül kellett végignézniük, amint a janicsárok ezrei hullnak el a sikertelen áttörés közben, és ez is közrejátszott abban, hogy három nappal később már keresztény ima csendült fel a romok között.²⁵

25 FODOR 2002.

Hadnagioknak tanoságh / veal feyel /
 Sebastianus kirazatús



Seregnek leozt lyl wálthol hadnagyal
 kraszyn lyteth az lyl wallotol
 tozetyben mizem ha a lartol
 halgaffatol co meg tarolyatol
 Ez nagy fenyelny 70 nyter hadnagyal
 meg tarolny nyter hadatol
 poldo miltel profetabnal hadol
 ha nagy tartol ttenbe aldoztol
 Batorjagat ttenbe bizatol
 dergetol rendet akasztol
 pogawtal nyter ha a lartol
 nagy fel fonyal miltel yff bollyatol
 alyatol meg co nagy halgaffatol
 agaffat ttenbe nyter waltol
 gal ttenben nyter bizatol
 miltel co llyen fenyetol ynytol
 deret ttenben nyter meg gonsonjatol
 benyteretol danyatol danyatol
 ellenyteretol meg boraffatol
 felitertol ny Batorjagatol
 Batorjagatol aly jol taboz nyteretol
 kraszyn pogaw co pogaw deretol
 elhordottal kraszyn nyteretol
 ynytolottal zablottal felitertol
 713 wálaly kraszynon el elyl
 az angalol menyorjagban nyter
 ynytolottal miltel el lyteretol
 co nyteretol
 co nyteretol nagy tonal deretol

Tinódi Lantos Sebestyén *Hadnagioknak tanoságh* című művének első oldala
 (Pécsi Egyetemi Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya Kt Ms 590)

II. PÉCS

A KÖZÉPKOR VÉGÉN

I. Pécs mindennapjai a késő középkorban

Pécs a középkor végén bár a pécsi püspök és a székeskáptalan birtokaként jogilag mezőváros volt, ám gazdasági, kulturális és igazgatási tekintetben az egész Dél-Dunántúl legjelentősebb településének számított.¹ Körülbelül 5–6000 fős lakosságával a Magyar Királyság legnépesebb városai közé tartozott. A hatalmas területet körbeölelő városfalakon belül akadtak beépítetlen részek, ám az utcahálózat, a vízvezetékrendszer, a kőházak, a köz- és egyházi épületek miatt városias településnek számított.²

Püspöki központként számos egyházi intézmény működött itt, a domonkosok mellett ferencesek, karmeliták, domonkos apácák és ágostonos kanonokok is megtelepedtek a városban.³ A közel háromszáz művelt klerikus jelenléte rányomta a bélyegét Pécs kultúrájára és iparára egyaránt. Ellátták a helyi mesterembereket – például az ötvösöket, aranyműveseket és szabókat – meg-



Háromszög alakú, barnászöld mázas, növényi mintájú, kiegészített kályhaszem. H: 23,5 cm M: 19 cm. 15-16. sz. Pécs, Teréz u. 2., 2. sz. kút, 1990-es ásatás (JPM K.93.24.31.)

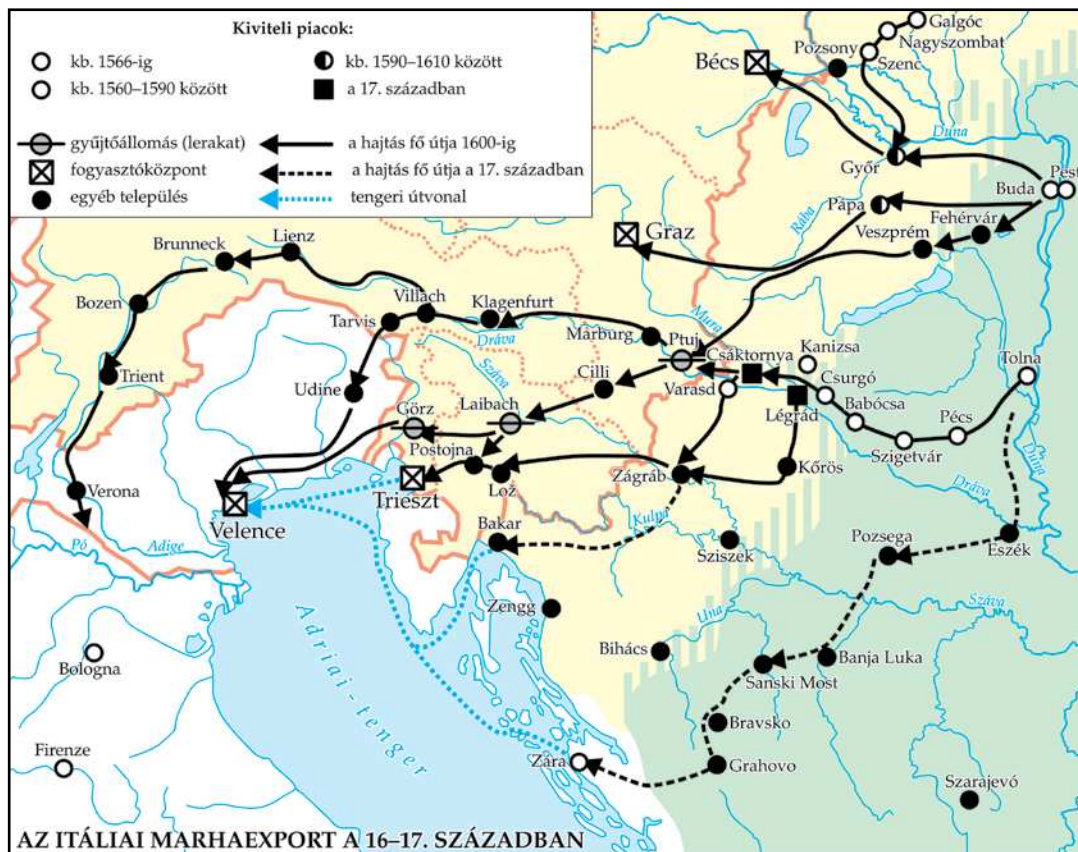


Csigás hajú, galléros angyalfejet ábrázoló kő dombormű töredéke, H: 19,7 cm M: 12,8 cm. Pécs, Munkácsy Mihály u. 8., Dominikánus kolostor, I. kripta, 1976-os ásatás. 15. sz. második fele (JPM. K.2001.1.1.)

¹ KUBINYI 2001.

² FEDELES 2013.

³ ROMHÁNYI 2000. 51.



rendelésekkel, munkájukkal pedig szerepet vállaltak a helyi hivatalok működtetésében és az oktatási intézmények fenntartásában. A Szent Péter székesegyház közelében álló székeskáptalani iskola ha nem is egyetemi, de mindenképpen színvonalas képzést biztosított, akárcsak a domonkosok Munkácsy Mihály utcában álló oktatási intézménye. A várost tehát pezsgő szellemi és oktatási élet jellemezte ezekben az évtizedekben.

A kortárs Petrus Ransanus szerint Pécs az egész régió gazdasági központjának számított. Ez az állítás helytálló, mert a környéken jó minőségű földek és kitűnő szőlők terültek el. A városi lakosok közül mindenki arra törekedett, hogy birtokot szerezhesen magának, és az ott termelt javaival bekapcsolódhasson a kereskedelembe. A baranyai borok ekkor már messze földön ismertek voltak, és a szerémségi borvidék lehanyaglásával egyre keresettebb nedűnek számítottak. A napi és a hetipiac mellett országos sokadalmat is tarthattak, bár utóbbira csak a mohácsi csata utáni időszakból van adatunk.

Pécs lakói a regionális és a távolsági kereskedelembe is igyekeztek bekapcsolódni. Szerencsés helyzetben voltak, mert a város a nemzetközi szarvasmarhahajtó útvonalak tengelyén feküdt, és közvetlenül a Siklósi-kapu mellett hajtották el az Alföldön felnevelt gulyákat Itália és a dél-német városok piacaira.⁴ Az élőállat mellett a marhabőrök szintén közkedvelt exportcikknek számítottak, így érthető, hogy Pécssett ebből az időszakból az aranyművesek mellett a bőrösök szervezett és hangsúlyos jelenlétéről van tudomásunk, akiknek a védőszentje a város főterén álló Szent Bertalan plébánia névadójává vált.⁵ A Budát Itáliával összekötő út szintén áthaladt a városon, így nem véletlen, hogy a reneszánsz, valamint a budai királyi udvar szellemi és gazdasági kisugárzása egyaránt elérte a várost.

4 SZAKÁLY 1995. 44-66.

5 TIMÁR 1991.



Garay címeres (kígyós), kiegészített zöld mázas kályhaszem. 17x17 cm, M: 10 cm. Pécs-Széchenyi tér, Török kút, 1968-as ásatás. 15. sz. (JPM K.93.17.1.)

szőlőművelés Pécssett: A korabeli leírások szerint Pécs környékén bőségesen teremtek a kiváló minőségű bort adó szőlők. Oláh Miklós szerint többször megtörtént, „hogyan az enyhe hőmérséklet és a kedvező évi időjárás a bor akkora mennyiségét árasztja, hogy alig akad a bor eltevéséhez elég hordó, amit én a magam saját szemével láttam Baranya vármegyében, míg Pécssett voltam”. Ekkor főleg Pécsből keletre Meszes környékén voltak szőlőskertek. A borkultúra a török korban is fennmaradt. Az 1680-as években 3810 kapás szőlőt írtak össze, melynek nagy része ekkor már Pécs nyugati határában feküdt. A Pécssett termelt szőlők nagy része vörös volt, ahogy azt 1664-ben Esterházy Pál is feljegyezte. A belvárosban ma is ismeretes egy törökkori szőlőtőke, amely évről-évre dús terméssel örvendeztetni meg tulajdonosát.¹

1 OLÁH 2000. 28.

Szatmáry György szemet gyönyörködtető építkezései, a polgári és nemesi igényeket egyaránt tükröző majolikatárgyak és mives kályhaszemek e kettős hatás jelenlétéről tanúskodnak. Nem véletlen, hogy több itáliai vállalkozó is megtelepedett a városban, és ezzel tovább erősítették a város kozmopolita jellegét. A magyarok mellett ugyanis nagy számban éltek itt németek és horvátok, a 16. század elején pedig egy kisebb bolgár cigány közösség is érkezett.

A városias jelleghez hozzátartoztak a kényelmet szolgáló középületek. A pécsi polgárok tisztálkodását és kényelmét egy közfürdő szolgálta, amely valószínűleg a mai Mária utca nyugati végében állt.⁶ A nincstelenek és betegek biztos fordulhattak a pécsi szegénykórház, a Szent Erzsébetről elnevezett városi ispotály dolgozóihoz, ahol a betegek lelkiigondozásával is foglalkoztak, ezért templom vagy kápolna is tartozott hozzájuk. A Szent Erzsébet ispotály talán egészen az oszmán hódításig üzemelt valahol a mai Széchenyi István Gimnázium helyén.⁷

A késő középkori város központja a mai Széchenyi téren alakult ki. Északi részén emelkedett a gótikus stílusban átépített plébániatemplom, körülötte pedig a város egyik temetője terült el. Csak sajnálhatjuk, hogy mára mindebből semmi nem maradt. A központi terület déli részén, ami a mai Jókai teret is magába foglalta, alakult ki a város gazdasági és közigazgatási központja. A mai városháza mögött állhatott a tanácsháza és az 1695-ben még ismert várostorony.⁸ Körülöttük épültek fel a városi elit fából vagy kőből épült házai, amelyekbe az 1543. évi hódítás után oszmán tisztviselők költöztek. A tér két része között egy szabálytalan alakú épülettömb állt, amelyet az 1687-ben keletkezett Haüy-féle térkép és az elmúlt évek régészeti eredményei is bizonyítanak. A minden bizonnyal igényesen kivitelezett épülettömb elválasztotta egymástól a szakrális és a profán teret, és a temetőt egy kicsit megvédte a vásártér zsivalyától.

A tértől délre, a Siklósi kapuhoz vezető úton szintén magánházak álltak. A mai Kossuth téren feltárt épületek átlagos vagyoni helyzetben levő polgárcsaládok kezében lehettek, akik az úgynevezett „fachwerk” stílusban épült házak alatt kiépített tágas pincékben tárolták a terményeiket, a ház mögötti tágas kertekben pedig állatokat tartottak.⁹ A rekonstrukciós rajzok szerint a városkép ekkor nem sokban különbözött egy közepes méretű német településétől.

6 TIMÁR 1991. 89.

7 FEDELES 2003. 117.

8 BEZERÉDY 1997. 12-13.

9 TÓTH 2008. 16-19.

2. A pécsi középkori majolikaműhely és termékei

A Munkácsy Mihály utca 5. szám alatt végzett feltárások következtében Kárpáti Gábornak sikerült egy pécsi, majolikát utánzó kerámiaműhelyt feltárni. Az ásás során nagy mennyiségű félkész és kész áru került elő, melyek mintája reneszánsz minták utánzata.¹⁰ Egyedülálló az a kb. 50 korongból álló lelet, melyet félkész kézi gyertyatartó korongoknak (alátéteknek) határoztak meg. A korongok vagy gyűrűk elő- és hátoldala is mintázott, mégpedig más-más minta található rajtuk, és nincs két egyforma mintájú és kialakítású korong sem. Vörös anyagúak és fehér engobe-os (földfestéssel bevont) felületen sietősen rajzolt sgraffito (karcolt) geometrikus motívumok találhatók, melyekre festés és szintelen ólomház került volna. A műhely a késő középkorban működött és a török kor előestéjén, vagy első évtizedeiben pusztulhatott el. Középkori párhuzamuk Magyarországon kész állapotban Visegrádról ismert. Érdekes módon a hódoltságkorban is feltűnnek az Oszmán Birodalom területén hasonló korongok, melyek felülete azonban mindkét oldalán sík, fehér anyagúak és máz alatti festésűek. Ezek azonban már a szultáni festőműhelyben előre rajzolt motívumokat viselik magukon. Kevés példányuk ismert, főként az izniki feltárásokon kerültek elő és török gyártásúak.¹¹ Jobb híján alátéteként határozták meg őket. Pécsen és környékén ilyen 16-17. századi fajansz korongok nem kerültek elő.



Engobe-on karcolt díszű tál töredéke, félkész állapotban. Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. (JPM K.85.2.156.)



Kis gyűrűstálpas tál öblének nyúl-motívuma, félkész termék, törött. Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. (JPM K.85.2.153.)

A korongok mellett főleg mély tálak és alacsony gyűrűstálpas tálak engobe-bal bevont, bekarcolt mintákkal díszített és festéshez előkészített példányainak töredékeit is sikerült megtalálni a pécsi keramikuműhely feltárása során. Emellett szintén engobe-on bekarcolt díszű, festett, de még nem mázazott félkész korsó oldaltöredéke is előkerült.¹² Ugyanakkor kész termékek is voltak a leletanyagban: például egy festett és mázazott tál peremtöredéke, illetve egy női ábrázolásos tál aljtöredéke is előkerült.

A készítést a félkész termékek mellett az az égető háromláb is tanúsítja, mely ugyanitt került elő, és amelynek segítségével egymásba tehető a tálak égetés közben úgy, hogy azok a lehető legkisebb felületen érintkezzenek. Ilyen segédeszközöket a törökök is alkalmazták az égetés során.¹³

¹⁰ Késő középkor (1490-1543). Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. JPM K.83.2.1. 4, 5, 6, 10, 20, 26, 29, 30, 31, 38, 37, 47, 48, 59, 61, 70, 72, 73, 74, 81, 84, 88.

¹¹ Az izniki kerámiákra és korongokra ld. ASLANAPA-YETKIN-ALTUN 1989.

¹² Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. JPM 85.2.54.

¹³ ASLANAPA-YETKIN-ALTUN 1989.



Félkész kézi gyertyatartó korongok (alátétek) elő- és hátoldala, bekarcolt reneszánsz motívumokkal. Késő középkor (1490-1543). Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. (JPM K.83.2.)

3. Pécs a polgárháború éveiben (1526-1541)



Engobe-on bekarcolt díszű, festett, de még nem mázazott félkész korsó oldaltöredéke. Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. (JPM K.85.2.54.)



Égető háromláb. Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. (JPM K.91.5.200.)



Engobe-on bekarcolt mintájú, festett és mázazott tál peremtöredéke. Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. (JPM K.85.2.145.)



Női ábrázolás részlete egy mázas majolikátálon, rajta az égető háromláb nyomával. Pécs, Munkácsy Mihály u. 5. (JPM K.85.2.161.)

A mohácsi csatában Baranya vármegye és Pécs városa is komoly veszteségeket szenvedett. Odaveszett bandériuma élén Mór Fülöp pécsi püspök, a káptalan és a vármegye csapatai, sőt – amennyiben hihetünk a beszámolóknak – a pécsi diákok színe-java. A város sem kerülte el a vesztesek sorsát, miután a mohácsi táborból kirajzó portyázók előtt a megrémült polgárok megnyitották a város kapuit, a támadók kifosztották és felégették a várost. Ekkor hamvadt el a mai Széchényi teret körbeölelő belváros, és az itt működő kékészítő műhely. A vár azonban Orsich Lukács vezetésével ellenállt, és egy rövid ostrom után az oszmán csapatok továbbálltak.

A város a Mohácsot követő években is a Dél-Dunántúl legjelentősebb településének számított.¹⁴ Hosszabb-rövidebb ideig itt élt Sulyok György, Brodarics István és Eszéki János pécsi püspök, továbbra is működött a káptalan intézménye, a férfi dommonkosokat leszámítva itt maradtak a szerzetesek és kitarítottak a káptalani iskola tanárai, valamint diákjai is.¹⁵

A Szapolyai János és Habsburg (I.) Ferdinánd között kirobbanó polgárháborúban az egyháziak inkább az előbbihez húztak, míg a hangadó német polgárság Schreiber Farkas bíróval az élen utóbbi támogatva. Utóbbiak elérték, hogy 1527 őszén Ferdinánd hosszú időre felmentette a várost az adó befizetése alól. Cserébe viszont azt kérte, hogy a város falait erősítsék meg és hozzák a védműveket megfelelő állapotba. A későbbi események azt valószínűsítik, hogy ezekre a munkálatokra nem került sor, és régészeti sem sikerült igazolni az ekkori építkezéseket. A vár és a város katonai értelemben mindvégig védhetetlen maradt.¹⁶

1529-ben a törökök új hadjáratot indítottak Bécs ellen, valószínűleg ekkor ismét lerohanták Pécs városát és az egész térségben elfogadtatták Szapolyai János főségét. Ekkor épült fel a Dráva partján Eszék vára is, ahonnan a Kászim vajda vezette őrség ellenőrzése alatt tartotta Pozsegát, Szlavóniát és Baranyát is.¹⁷ Ekkortól kezdve Pécs szilárdan kitarított Szapolyai oldalán egészen a király haláláig. Pécs több okból is fontos volt az uralkodónak; a Dél-Dunántúlt és Szlavóniát is csak innen lehetett eredményesen irányítani, valamint az ekkor éppen Ferdinánd oldalán álló Török Bálint szigeti várát is Pécsről lehetett valamennyire elszigetelni. Utóbbi kísérlet bizony alig járt sikerrel, a Gárdonyi Géza által méltatlanul dicsért nagyúr hatalmas szenvedést okozott a környéknek. Az ő megfékezésére haladt végig a Dráva mentén Szülejmán serege 1532-ben, és miatta érkezett a következő évben Szapolyai Pécsre, hogy jelenlétével is erősítse az iránta való hűséget az itt élőkben.

¹⁴ KUBINYI 2001.

¹⁵ VARGA 2009/1.

¹⁶ SZAKÁLY 1996.

¹⁷ DÁVID 1995.



Szarvasfejet ábrázoló csontfaragvány. H: 6,7 cm. Késő középkor. Pécs-Postapalota, 1963-as ásatás (K.JPM 67.12.95.)



I. Ferdinánd dénárjának elő- és hátlapja, ezüst. Fazekasboda, 1962. (JPM É.64.7.59.)



Szapolyai János dénár elő- és hátlapja, obulus, é. n., Pécs-Pogány (JPM É.79.2.39.)

A Szent Korona Pécssett:

Régóta közkeletű toposz, hogy 1529-ben Perényi Péter elfoglalása után a koronát néhány napig Pécssett őrizte mesztegnyői Szerecsen János, és innen vitték a szultánhoz, aki visszaadta azt Szapolyainak. A történet a kortárs író Zermegh Jánostól került Istvánffy Miklós Históriajába, tőle pedig a pécsi születésű Ibrahim Pecsevi vette át, és egészítette ki a ma ismert formájában. A korona azonban nem volt Perényinél, így Pécssett sem őrizhették. Az oszmán csapatok Visegrádon találták rá, és innen került Szulejmán kezébe.¹

¹ VARGA 2009/2.

¹⁸ BARTA 1993.

Szapolyai idején nem hallgattak el a múzsák a városban. Istvánffy Pál baranyai alispán – a történetíró Miklós apja – Voltér és Grizéldisz szerelméről itt szerzett széphistóriát Szapolyai János és Izabella házasságának hírére 1539 tavaszán. Fennmaradt Csárai Mátyás kanonoknak, a Szent Bertalan plébánia utolsó papjának is a misekönyve, amelybe több helyütt beleírt magyarul, sőt néhol még az énekek dallamát is lejegyezte.

Pécs Eszéki János püspöksége alatt (1538-1541) tündökölt utoljára zavartalanul régi fényében. A diplomata főpap építkezései közül ismerjük a mai Irgalmas kórház udvarán álló kutat, ahol valamikor a halastava is állhatott, és minden bizonnyal ő hozatta rendbe a szomszédos karmelita kolostort is. Mindkét helyen megtalálták a püspök címerkövét a régészeti feltárások során. Szapolyai János halála után véget ért a szélcsendes időszak a város életében.

Buda 1541-ben történt elfoglalása után Szülejmán elvárta Izabella királynétól Pécs átadását is. A város lakosai azonban ellenálltak és inkább Ferdinánd oldalára álltak. Pécs királyi őrséget kapott és innen szervezték a környék védelmét egészen az 1543. évi hadjáratig. A vár és város élén ekkor a már Szlavóniában bizonyított kevéndi Székely Lukács állt, ám a szultáni hadsereg ellen ő is tehetetlen volt, és Szülejmán közeledtének a hírére katonatársaival együtt feladta a várost.¹⁸ Ennek köszönhetően a vár és a város ekkor megmenekült a pusztulástól, a német polgárokat és az egyháziak jelentős részét leszámítva a polgárok helyben maradtak. Nekik köszönhetően a leletanyag ekkor még nem változik meg számottevően: a középkorban használatos tárgyak jelentik a pécsi és környéki régészeti emléktárhelyek részét.

Székely Lukács: Kevendi (*? †1575. febr. 8.) báró, főkapitány. Ferdinánd rendíthetetlen híve, a Dráván túli végvidék irányítója. Apja Székely Jakab. Ifjúkori éveiről nincsenek adatok. Első említése 1534-ből származik. Katonai és gazdasági téren egyaránt sikeres főnemes. A szlavón harmincadok kezelője (1535, 1538), Ferdinánd szlavóniai követe (1539). Stájerország legnagyobb birtokosa (1542). A szlavóniai hadszínterén elért sikerei miatt Ferdinánd kinevezte Pécs kapitányának (1542. feb.-dec.). Istvánffy Miklós vádjai ellenére nem terhelte felelősség a város elestéért. Helyettes főhad parancsnok Szlavóniában (1551–53), horvát-szlavón végvidéki főkapitány (1567–68). E tisztségeiben aktívan támogatta Szigetvár védelmét, részt vett az 1556. évi hadjáratban. Első felesége Marburg Erzsébet, majd 1537-ben elvette Imreffy Katalint. Gyermekük: Jakab, Ferenc és Katalin. Utóbbi révén a Perényiekkel és Draskovichokkal is rokonságba került. Felekezeti hovatartozása kérdéses, érdeklődött a protestáns bibliafordítások iránt, de a ferencesek ormosdi kolostorában temették el.¹

¹ SZAKÁLY 1996.



Könyvdíszként értelmezhető bronzszalag, arabeszkos dísszel. Két végén karika és csat. H: 10 cm. Késő középkor. Pécs-Postapalota, 1963-as ásatás (JPM K.67.33.14.)



Csontból faragott hatoldalú dobókocka, melybe fa pálcát helyeztek és úgy dobták el. Hengeres, közepén kiesztergált csont, a számokat jelző pettyek befúrva. Késő középkor. Pécs, Munkácsy Mihály u. 2., 1979-es leletmentő ásatás (JPM. K.81.8.1.)



Domborított rézlemez ruha-
veret, kereszt alakban ráhelyez-
zett 4 lilium dísszel, hátoldalán
a tűzőkapocs csontjaival.
Átm.: 2,8 cm. Középkor.
Pécs, Munkácsy Mihály u. 2.,
1979 leletmentő ásatás
(JPM. K.81.8.2.)



Ólom érem függesztő-
füllel, egyik oldalán sas,
a másikon címerpajzs
látható. Átm.: 2,5 cm.
Pécs-Postapalota, 1965-ös
ásatás (JPM K.67.47.1.)



Párizsi kapocs kampós része.
H: 1,8 cm, Sz: 1,1 cm. Pécs-Teréz u.,
Római udvar, 5. kút, 1990.
(JPM K.99.5.8.)



Bronz asztali edény kiöntőcsapja.
A csap vége kutyafej, a csapkakas
kakas alakú, tövében mesterjegy
található. H: 7,6 cm, a kakas
M: 3.9 cm. Középkor.
Pécs, Munkácsy Mihály u. 2., 1979-es
leletmentő ásatás (JPM K.81.8.3.)



Gótikus bronz mérműves gyertya-
tartó, csak a gyűrűjének csontja van
meg. H: 3,5 cm, Sz: 2,2 cm. 15-16. sz.
Márévár, J szelvény (JPM K.78.49.1)



Gótikus bronz gyertyatartó
felső része. M: 11 cm.
16. sz. Márévár, 1960-as
ásatás (JPM K.66.25.2.)



Domború, levélmintás, áttört
díszlemez. H: 5 cm, Sz: 4,2 cm.
Késő középkor. Pécsvárad-Vár
(JPM K.88.1.48.)

III. A TÖRÖKKORI PÉCS NAPJAI

I. Török krónikák az 1543. évi hadjáratról és a török kori Pécsről

Az oszmán állam egyes politikai lépéseit nemcsak a külföld, hanem a birodalom alattvalói számára is meg kellett magyarázni. Emellett a szultán igyekezett a haditetteit megörökíttetni az utókor számára. Rendszeres fizetésben részesített olyan történetírókat, akik megírták a kor eseménytörténetét, és melléjük szintén fizetéssel miniatúrafestőket és egyéb alkalmazottakat rendelt. Ez még nagyobb lendületet adott a már eddig is gyakorlatnak számító újabb és újabb történelmi művek megszületésének. Azonban sok olyan mű is született, melyek szerzője hivatali előrelépést szeretett volna ezzel elérni.

A klasszikus oszmán korban a tudományos és a vallási művek leginkább arab, az irodalmi művek perzsa, a történelmi művek pedig török nyelven íródtak, de kis számban perzsa és arab nyelvű krónikák is születtek. A kor történelmét verses és prózai formában is megörökítették. A verses költemények mellett, hogy történetileg hasznos adatokat tartalmaznak, szépirodalmi jelentősége is kiemelkedő. A prózai művek, melyek szintén tartalmazhatnak, és sokszor tartalmaznak is versbetéteket-, inkább az események leírása terén és a szultánok tetteinek dicsőítése miatt kiemelkedő fontosságúak.

Szülejmán korában folytatódott a már korábban kialakuló gazavát-námék ('harcok könyve') írása, ezek a művek legtöbbször a Szülejmán-náme ('Szülejmán-könyv', vagyis 'Szülejmán-történet') címet viselik.¹ Azonban ezek egyike sem öleli fel a szultán uralkodásának 46 éves teljes időszakát. Az ok egyszerű: a hosszú idő alatt egyetlen szerző sem volt végig kortársa. A legteljesebb ilyen típusú mű Dzselaázade Musztafa Tabakátü'l-memálik ve deredzsátü'l-meszálik ('Az államok osztályai és az utak felsorolása') című műve, mely az 1543. évi harcokról is beszámol.²

A magyarországi harcokról meglepően sok gazavát-náme íródott, melyek döntő többsége máig kiadatlan. Ezek a legfontosabb hadjáratokról és várfoglalásokról szólnak. Ki kell emelni közülük Matrakcsi Nászuh: Tárih-i feth-i Sıklós ve Esztergon ve Iszton-i Belgrad ('Sıklós, Esztergom és Székesfehérvár elfoglalásának története') című művét, mely szintén leírja az 1543. évi hadjárat eseményeit és így Pécs elfoglalását is.³

Az egyes városok, várak későbbi, török kori történetéről is maradtak ránk források. Közülük pécsi érdekeltségeik miatt Ibrahim Pecsevi és Evlia cselebi ránk maradt leírásai a legfontosabbak.

Ibrahim Pecsevi⁴ Tárih-i Pecsevi ('Pecsevi története') című műve fontos forrás a magyarországi hódoltság idejéből. Műve az 1520-tól 1640-ig, vagyis Nagy Szülejmán trónra kerülésétől IV. Murád haláláig tartó időszakot öleli fel. A krónika a Nagy Szülejmán-tól IV. Murádig tartó korszak egyik legértékesebb for-



Matrakcsi Nászuh művének négy fennmaradt kézírata közül az egyik előlapja. Korábban Szinán csausnak tulajdonították a művet, és így is jelent meg 1999-ben (TSM Hazine nr. 1608.)

¹ YURDAYDIN 1952. 124-136.

² THÚRY 1895. A művet 1937-ben adták ki először. Faximile kiadásban 1981-ben Petra Kappert jelentette meg.

³ Négy kézírata maradt fenn. A kiadás alapja a TSM-ben található kézirat volt. A faximilét Süheyla Artemel adta ki 1987-ben. Ebben egy rövid tartalomleírást közölt csak a kéziratról. Ezután 1998-ban megjelent a transzkripció párhuzamosan török és angol fordításban a Tárihi Arařtırmalar Vakfı Arařtırma Merkezi kiadásában, a T. C. Kùltür Bakanlıęı támogatásával az Oszmán Birodalom megalakulásának 700. évére. A transzkripciót Tevfik Temelkuran, a török fordítást Fuat Yavuz és Ayhan Özyurt, az angol fordítást Robert Bragner készítette. A szerzőt korábban tévesen Szinán csauszal azonosították.

⁴ Életrajzát ld. THÚRY 1892.; BABINGER 1936.; TURAN 1964.; FODOR 1999. és 2005.; HANCZ 2008.

rása. Pecsevi korának történetírói közül kiemelkedik oknyomozó módszerével és kritikai észrevételeivel. A korábbi török és magyar forrásokat alaposan átnézte és felhasználta művéhez, de ahol szükségesnek látta, helyesbítette azokat. Számos helyen meg is nevezte adatközlőit. Az elbeszélő források mellett okleveleket is felhasznált.⁵

Evlia cselebi⁶ Szejahat-náme ('Utazások Könyve') című művének hatodik könyve szintén fontos forrás Pécs vonatkozásában, mely azonban erős kritikával kezelendő. Az Utazások könyve nem végső formájában maradt ránk. Sok esemény vagy leírás a fantázia szüleménye, de ezzel együtt hiteles részei miatt kritikával felhasználható a magyarországi események, állapotok elemzésénél. Evlia cselebi bevallása szerint az apja 48 évig Szülejmán szultán bizalmi embere volt, és sok esemény történésekor személyesen is jelen volt.⁷

Dzelálzáde Musztafa: A legteljesebb Sülejmán-náme szerzője. Koca Nişancı néven is ismert, és viselte a pasa és a bég címet is. Már korán Piri Mehmed pasa nagyvezír szolgálatába állt, és az ő révén díváni jegyző lett. Később nisándzsiként, vagyis a szultáni kézjegyet rajzolójaként dolgozott. Műve eredetileg a birodalom központi és provinciális berendezkedéséről is szólt volna, lényegében azonban Szülejmán korának eseménytörténetét tartalmazza 1520-tól 1554-ig. Saját megfigyeléseire alapozva írta meg művét. Később Ibrahim Pecsevi krónikájának elsőrendű forrásul szolgált.

Matrákcsi Nászuh: Szülejmán időszakában az egyik leghíresebb szerző. Ő nemcsak történelmi műveket írt, hanem matematikus és kalligráfus is volt egy személyben. Legfontosabb műve Szülejmán korának 1520-tól 1553-ig való elbeszélése, mely a Szülejmán-náme címet kapta, de más címeken is előfordul.

Ibrahim Pecsevi: Ibrahim Pecsevi 1574-ben született Pécsen és feltételezhetően itt

is halt meg 1649-ben, vagy röviddel azelőtt. Az életét történelmi művéből ismerjük, ahol a történetírói hagyomány ellenére szokatlan módon bőséges információval szolgál. A krónikát 1640-ben, idős korában kezdte el, holott már fiatal korában elhatározta, hogy készít egy történelmi témájú művet. Eredetileg csak egy Szülejmán szultán korának harcait bemutató művet tervezett, és amikor ezzel elkészült, megkérte a vezíri rangú Musza budai beglerbéget, hogy mondjon véleményt a műről. 1641-ben a kész krónikát a beglerbégnek (1630-1644) nyújtotta át. A beglerbég azt javasolta neki, hogy egyrészt bővítse ki a Szülejmán utáni időszak eseményeivel is, másrészt pedig a békekötéseket is részletezze.

Evlia cselebi: Világutazó. 1611-ben született Isztambulban. 1685-ben (vagy akörül, de mindenképpen 1684 után) Isztambulban vagy Kairóban halt meg. Végigjárta az egész Oszmán Birodalmat, és jegyezte a látottakat. Sokszor mástól hallott történeteket is bele- szőtt leírásába.

5 Tarih-i Pecevi I-II.

6 Életére és munkásságára ld. a legújabb magyar nyelvű összefoglalót: FODOR 2004.

7 EVLIA 1985.; EVLIA 2002.

2. Pécs szerepe az oszmán közigazgatásban

Pécs 1543. június végén vagy július elején (július 5-e előtt) került ténylegesen oszmán fennhatóság alá, amikor a helyi erők Kászim bégnek átadták. A védők egy része már korábban Sziget várába, illetve a szlavóniai Kaproncára menekült. A püspök távozását követően a német lakosság is elhagyta Pécsét, és már a török foglalás előtt elkezdődött a hátrahagyott értékek fosztogatása, amikor Kászim bég még csak Szekszárdon tartózkodott. A szultán a török hadaknak megtiltotta a város kifosztását és megkérdezte a lakosokat, kit szeretnének uruknak, így került Kászim a vár élére. Pécs török kézre kerülését követően Szászvár és Mérévár is megadták magukat. Pécs nyugat felé előretolt erőssége Görögál lett. 1545-től, a tolnai várak elfoglalásától kezdve vált összefüggő területté a dél-dunántúli török hódoltság: Endréd, Simontornya, Ozora, Döbrököz és Tamási is török kézbe került.

A középkorban püspöki székhelyű, magas rangú, egyetemmel rendelkező mezőváros egy ideig a mohácsi szandzsák egyik náhijének központja lett, bár 1546-tól fogva Kászim pasa szandzsákbég már hol Szekszárdon, hol Pécsen rendezte be központját. 1568 és 1574 között pedig már hivatalos

iratokon is különálló pécsi és szekcsői szandzsákokról van tudomásunk. Feltételezhető azonban, hogy a környék közigazgatását már korábban is Pécsről irányították. A szandzsák határai állandóan változtak, és több szálon a pozsegai szandzsákkal való együttműködése mutatható ki a térségben. A szandzsákbég a tartomány civil és katonai igazgatásának vezetője volt, és emellett a Duna szigetein megbújó hajdúkkal is fel kellett vennie a harcot. 1546-ban a mohácsi szandzsákból kivált a simontornyai, majd 1551-ben rövid időre a koppányi, ezt követően 1551-52-ben a szekszárdi és az 1560-as évek elején pedig a szekcsői szandzsák. Görögál 1552-1555, Szigetvár 1566-tól csatlakozott hozzá. Mivel Szigetvár folyton borsot tört a baranyai és tolnai török uralom orra alá, 1555-56-ban a törökök már megkísérelték elfoglalni az erősséget, de ekkor még sikertelenül. 1570 körül váltak állandóvá az ekkor már pécsi szandzsáknak nevezett egység határai.⁸

1591-ben a rövid életű szigetvári vilájet alá sorolták be a pécsi szandzsákokat, 1600-ban az újonnan megszervezendő kanizsai vilájetbe került át. Ennek ellenére a régióban betöltött szerepe, gazdasági és kulturális súlya a 17. században sem változott. Pécs inkább az ellátmány felhalmozása és szétosztása miatt volt fontos központ az oszmánok számára. Ezért Pécs kiterjedt és száraz pincerendszerrel rendelkezett. Emellett lőport is gyártottak a Tettye-patakon működő lőpormalomban.

8 SUDÁR 2010. 29-30.



Csont síp, félkész, madár csücsontból faragva. H: 7, átm.: 1,5 cm. 16. sz. Mérévár, G szelvény, 1964-es ásatás (JPM K.78.80.1.)



Ezüst pecsétgyűrű, nyolcszögletű fején I betű, hold és csillag. Átm.: 2,8 cm. 16. sz. Kozármisleny, Halastó közelében (JPM K.63.7.1.)



Széles áttört fejű, egész bronzgomb, karikás fülel. Átm.: 2,1 cm. 15-16. sz. Pécs-Széchenyi tér, távfűtő vezeték 1984-es ásatása (JPM K.93.30.2.)

A pécsi vár

A törökök belső várnak nevezték magát a püspökvárat, és külső várként emlegették a fallal körülvevő várost. A pécsi püspökvárat hiába próbálták megerősíteni a török kor előestéjén, kedvezőtlen fekvése miatt katonailag hosszú távon védhetetlen maradt. Talán ezért is adta meg magát 1543-ban a törököknek. A várba még Kinizsi Pál épített egy barbakánt a nyugati kapu védelmére a vár délnyugati sarkába, melyet az 1530-as években átépítettek. A vár délkeleti sarkán is volt egy rondella. A vár vékony falai természetéből készültek, de a külső vár keleti oldalán csak egy cölöpsor helyezkedett el. A vár első kapitánya (dizdár) Mehmed Múza, helyettese Iszkender Fenarli lett.⁹ Az első részletes zsoldlista alapján 1543. dec. 28-a és 1544. febr. 24-e között 312 gyalogos katona, műsztahfiz szolgált a várban, emellett 62 tüzér, 121 lovas és kézműves kíséret (hét bombakészítő, öt kovács, 12 ács). Mivel a lista nem teljes, ekkor kb. 800-900 fős őrseget kell feltételeznünk. 200 tatár lovas is állomásozott a térségben. 1545-re 5800 katona szolgált Pécsen, Székesfehérváron és a Tolna megyei várakban.¹⁰

1558-59-ban a törökök erősítési munkákat hajtottak végre a váron: árkokat ástak és védműveket létesítettek. Az északi és a keleti fal találkozásánál építettek egy kis körbástyát, emellett a nyugati külső várfal déli szakaszán felépült egy félkörös bástyatorony. Az északnyugati ötszögű sarokbástyát is ekkor erősíthették meg. Valószínűleg börtön is működött a várban. 1560-ban a fegyvertár épületét újították meg. Ezek azonban nem minősültek nagyszabású korszerűsítéseknek. 1570-ben már az ún. „belső vár” és a „külső vár” (vagyis a fallal körülkerített város) külön-külön őrseggel rendelkezett: az előbbi Ali, az utóbbi Szefer Arszlán parancsnosága alatt állt. 1591-ből Jakúb Karagöz és Báli Abdullah pécsi kapitányok nevei ismertek.



Bronz edénykiöntő, kezdeténél bajuszos férfifej ábrázolás, állatfejben végződik. 16. sz. H: 1 cm. Szigetvár-Vár, ÉK-i Bástyaudvar, Várkút (JPM SZ.74.1.520.)

⁹ HEGYI 1999. 95.
¹⁰ PÁLFFY 1999. 52.



Kovácsoltvas kilincs, fogórésze csigavonalban behajlítva. H: 8,5 cm. 16-17. sz. Márévár, A szelvény, 1963-as ásatás (JPM K.78.45.36.)



Ön korsó. Lemezes talpgyűrűn álló, nyújtott körte alakú kiöntős korsó; szalagfűlén mesterjegy, alján függőny-minta látható. Fá: 7,1 cm, M: 16 cm, pá: 5,6 cm. 16-17. sz. Kovácsida-Tőzgebánya, Kiss Attila leletmentése (JPM K.73.14.1.)



Csont rátét. H: 1 cm. 16. sz. Pécs-Vasas (JPM K.93.47.2.)

A kisebb-nagyobb összecsapások a békés időszakokban sem szüneteltek: 1561 tavaszán a pécsi törökök Mohácson ütöttek rajt és a templomba menekültekre gyűjtötták a templomot. 1562 márciusában pedig Zrínyi Miklós szigetvári kapitány indított portyát Pécs alá, és ejtett foglyokat. Amikor 1566-ban Sziget elesett, első bégje a volt pécsi alajbég, Iszkender lett. Ekkortól ért véget Pécs végvár korszaka.

Pécs városa

A fallal körülvevő város 5 kapuval rendelkezett: a Budai, a Siklósi, a Szigeti, az Új vagy Vas kapu és a forrásokban megjelenő ún. Frengi kapu.¹¹ A lakosok azonban már a középkorban is átlépvé a falakat, megtelepedtek a várofalakon kívül. A város tengelye kelet-nyugati irányú volt. A Budai kapu tornyán egy harang helyezkedett el, előtte a magyarok lakta külső városrészben egy vendégfogadó állt. Este a kapuk zárását követően ugyanis már nem lehetett bejutni a városba. Főutcája a mai Király utca vonalában húzódott, melyet a Karanlik Csársi (Sötétség piac) vezetett be kelet felől.¹²

Az 1554. évi török adóösszeírás 12 mahalléra, azaz kerületre osztotta fel a keresztények lakta pécsi részeket és írta össze az adófizető polgárokat. Ez a felosztás felekezeti alapon történt meg. Ekkor még a fallal körülvevő városban is éltek keresztények. A mahalle elnevezések is keresztény templomra vagy kolostorra utalnak: Szent Ferenc, Szent Tamás, Szent László Szűz Mária stb. A 17. századra azonban már megtörtént a kitelepítésük, és Evlia cselebi török világotudós is arról számol be, hogy „...muzulmán városrésze van hét; egyetlen keresztény városrésze a Budai-kapun kívül fekszik.”¹³ Az izraeliták azonban maradhettek a fallal körülkerített város területén is. Az iskola és az 1612-ben a városba költöző jezsuiták missziója viszont a városon kívül, Malomszeg területén feküdt.¹⁴ Az utcákat rendszerben tartották a törökök, és számos köztéri szökőkutat és saját ízlésű épületet emeltek. Ugyanakkor a lakóházakra nem fektettek nagy súlyt.

¹¹ EVLIA 1985. 228., idézi: VARGA 2009/1. 101.

¹² EVLIA 1985. 233.

¹³ EVLIA 1985. 228.

¹⁴ VARGA 2009/1. 105.; TÓTH 2004. 238-240.



Bronzcsat és szíjveret. Öntött, áttört halhólyagmintás. H: 6,5 cm, V: 0,6 cm, M: 2,3 cm. 15-16. sz. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.1.339.)



Bronzból készült díszes csat töredék, latin betűs felirattal. H: 3 cm. 16. század. Pécs-Postapalota, 1963-as ásatás (JPM K.67.14.294.)

Náhije: A legkisebb török közigazgatási egység neve, a vilájet és szandzsák beosztás alatti egység. A mohácsi-pécsi szandzsák náhijei állandóan változtak, vagy átkerültek más szandzsákokba a török uralom alatt.

Dizdár: Várkapitány, mely a török kő- és palánk-várak élén áll.

Műsztahfiz: Védő, elit alakulat. A martalócok mellett ők teljesítettek állandó jellegű szolgálatot a török hódoltság váraiban a dizdár alatt.

Alajbég: A szandzsákok javadalombirtokos haderejének vezetője, illetve a szandzsákbég helyettese.

Mahalle: Török városrész, kerület, melynek központja egy vallási komplexum. Magyarországon az utcarendszerhez is nagymértékben igazodik, és ezt sokszor az elnevezése is jelzi.

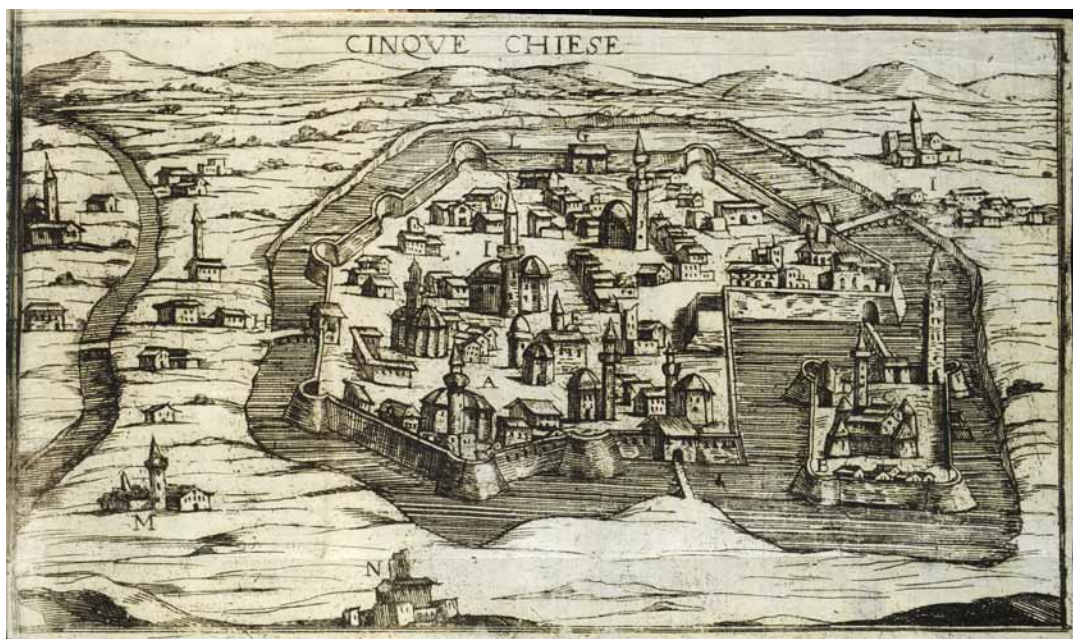
3. A pécsi oszmán épületek és építtetőik

A Pécsre látogató Evlia cselebi szerint a 17. századi viszonyok között a városban 17 imahely, öt vallási főiskola és 11 elemi iskola, hat kolostor, három gőzfürdő, 47 kút, három vendégfogadó, 400 mester által használt piac és bazár, két síremlék és számtalan szórakozóhely volt.¹⁵

Pécs városában így legalább négy épületkomplexum (külliye) meglétét láthatjuk, melyek a következő személyekhez tartoztak: Gázi Kaszim pasa, Jakováli Haszan pasa, Memi pasa, Ferhád pasa.

A 17. században a Memi pasa és a Ferhád pasa külliék már kevésbé voltak látogatottak. A dzsámik általában egy-egy közigazgatási kerület, törökül mahalle központjában álltak, és az egyéb kegyes alapítványi épületeket (medresze, kolostor, könyvtár, szegénykonyha stb.) is ezek közelében építették fel.

Korábban, a város elfoglalásakor a város legnagyobb temploma, a Péter-Pál székesegyház nyugati részét átalakították Szülejmán dzsámivá, de ezt az épületet később nem ebben a funkcióban, hanem raktárként használták. A mellette lévő kolostor és a pécsi egyetem épülete is más funkciót kapott: az oszmán várkatonaság szálláshelye, vagyis kaszárnya lett.



Cinque Chiese. Rézmetszet. In: Giovanni Antonio Panceri: *Vontinuatione de successi nell'Ungheria trá l'armi collegate dell'Impero et le barbare dell'Ottomano l'anno 1686*. Milano, 1687. 301. (OSZK Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 1310.)

A város főbb török építtetői

Gázi Kaszim pasa

Gázi Kaszim pasa 1542-től 1547-ig mohácsi szandzsákbég volt. A korábban Eszéken hivatalt vállaló bég az újonnan megalakuló budai vilájet első Drávától északra eső szandzsákbégi posztját kapta meg ezzel. Pécsre már akkor támadta, amikor 1541-ben a budai táborból indult Pécs alá, hogy birtokba vegye azt. Néhány nap után azonban felhagyott az ostrommal, mivel a város nem nyitotta meg előtte kapuit. A mohácsi szandzsákbégi hivatalt töltötte be Pécs 1543-as elfoglalásakor is. A pécsiek maguk választották őt és kérték Szülejmántól, hogy őt nevezte ki vezetőjüké. Ettől kezdve a címe mohácsi

¹⁵ EVLIA 1985.; EVLIA 2002.

szandzsákbég maradt ugyan, de székhelyét már 1544-ben Pécsre tette át. Később, mivel budai pasává nevezték ki, 1547 végétől 10 évig Dervis bég került a helyére. Utána azonban Kaszim bég ismét 1557 január 5-étől augusztus 19-ig mohácsi (és görögáli) bég lett. Ezt követően Arszlán és Mehmed bég után 1561. január 20-tól március 31-ig immár harmadszor is, igaz, hogy igen rövid időre, ismételten megkapta a terület feletti szandzsákbégi posztot. Ténylegesen az első szandzsákbégsége idején tudott aktívan és döntő módon befolyást gyakorolni Pécs életére, és ekkor kb. három év állt a rendelkezésére ahhoz, hogy a városban egy küllijét hozzon létre.

Az általa alapított komplexum volt az első, amelynek központi fekvésű, nagyméretű dzsámija kiváltotta a székesegyházból átalakított Szülejmán dzsámit, és amely az első, török építésű dzsámiból és egyéb épületekből álló pécsi egyházi komplexum lett. Az alapítványhoz dzsámi, fürdő és kút tartozott.

Jakováli Haszan pasa

Jakováli Haszan ragadványneve a pasa jakovai kötődését mutatja. Ez vagy a Dráván túli Baranyában volt, magyarul Diakovárnak hívták, mai neve: Djakovo, de az sem teljesen kizárt, hogy a koszovói Djakonicáról van szó. A Gázi melléknév talán a végvidéki szolgálatra utal. 1631-ből több családi levél is fennmaradt, ezekből az derül ki, hogy Haszan Isztambulba ment, hogy engedélyt kérjen egy mekkai zarándokútra. Minthogy később hadzi ('zarándok') melléknévvel tűnik fel, az utazásra minden bizonnyal ténylegesen sor került.¹⁶ I. Rákóczi György erdélyi fejedelem portai deákja, Kőrösi István szerint Haszan 1631-ben zarándokolt Mekkába, ahonnan 1632 nyarán térhetett vissza Isztambulba, és ott a megfelelő pozíció megszerzésére várakozott.¹⁷

1641-ből is fennmaradt egy magyar nyelvű levele.¹⁸ Az alapító egy egész küllijét hozott létre a Szigeti kapu előtt: dzsámit, medreszét (főiskolát) és mevlevi kolostort is építtetett. A komplexum 1663-ban már biztosan készen állt.

¹⁶ FEKETE 1932. 149-158, 160-171. Az utazást az 53. számú levél alapján datálhatjuk, amelyben Múza pasa budai beglerbégre (1631-1634), valamint Bekir kanizsai pasára (1627-1631) történik utalás.

¹⁷ 1633. aug. 19. BEKE-BARABÁS 1888. 69-70.

¹⁸ Szokolovics Haszan levele 1641-ből. Bécs Turcica, 115. karton, Konv. 1641. fol 64-5.



A Gázi Kaszim pasa dzsámia, délkelet felől.
Pécs, Széchenyi tér.



A Jakováli Haszan pasa dzsámia, délkelet felől.
Pécs, Rákóczi u. 2.

Mivel több épületből álló egység építéséről van szó, Haszan pasa minden bizonnyal erősen kötődött Pécshez. És mivel fia 1680-ban még életben volt, Haszan pasa működésének idejét a 17. századra kell tenni. Személye talán Hadzsi vagy Szokolovics Haszan kanizsai pasával azonos. Őt 1633. július 29-én nevezték ki kanizsai pasává. Úgy tűnik, a családja sok szállal kapcsolódott Pécs városához. Egyik rokona, a később ismertető Memi pasa nagy valószínűséggel azonos a Szigeti kapun belül álló komplexum alapítójával. Ez magyarázná azt is, miért építkezett Haszan a kapun kívülre: a családi alapítványokat akarta így egy tömbben tartani. Haszan anyai nagyszülei – a Szokolluk – is kötődtek Pécshez. Ferhád pasa dzsámít, fürdőt és kolostort alapított a városban, a híres történetíró, Ibrahim Pecsevi pedig hosszú szolgálata után itt töltötte öregségét.¹⁹

Memi pasa

Szokolovics Haszan apját Ibrahim pasának hívták, az ő apja pedig Pecsevi szerint Arnavut ('albán') Memi bég volt.²⁰ Egy 1626 körül keletkezett, Bosznia helyzetét taglaló jelentés Ibrahim bin Meninbegnek nevezi a pasát. Egy levélben pedig testvérének, Halil pasának a haláláról olvashatunk, akiről máshonnan tudjuk, hogy szintén „Memimbegovics” volt. Ezzel szemben Evlia cselebi egy másik hagyományt ismertet: szerinte Haszan pasa nagyapját hívták Memi bégnak.

Pecsevi ezt a Memi béget kapcsolatba hozza Karin várának elfoglalásával és a kirkai szandzsák határmódosításaival. Evlia lényegében ugyanezt állítja: szerinte a várát – másodjára – Hüszrev bég vette be 1538/9-ben (944), s eredendően egy másik szandzsákhhoz tartozott, majd Arnavud Memi bég idején került át a kirkai szandzsákba. Ezek szerint mindketten ugyanarra a személyre gondoltak. Róla azután Evlia azt írja, hogy a 16. század egyik jeles harcosa volt, a pozsegi szandzsák várainak meghódítója. Jakova várát – a mai Djakovót, magyarul Diakovárt – Memi hódította meg, és egyben nagy valószínűséggel azonos a Szigeti kapun belül álló küllije – dzsámi, medresze, fürdő és kút – alapítójával. Már Pécs török kézre kerülésekor megérkezett a városba.²¹

Ferhád pasa

A küllije létrehozója az egyik lehetőség szerint a Szokollu családhoz tartozó Gázi Ferhád volt. Ő 1569–1574, 1580–1584. június és 1584. október–1588. november között boszniai bég, majd beglerbég volt, 1588-tól 1590-ben bekövetkezett haláláig pedig Buda kormányzójaként működött.²² Mint Szokolovics Haszan anyai felmenője – Szokollu –, ő is kötődött Pécshez, de sosem látott el pécsi szandzsákbégi hivatalt. Bánjaluka meghódítása után a Gázi névvel illették. Itt egy külön városrész az ő rendelkezésére állt, ahol palotát tartott fenn, ő építtette ott a legszebb dzsámít, de fürdőt, valamint alap- és felsőfokú iskolát is alapított. A küllijéhez tartozó imáret (népjóléti intézmények) kezelője a fia lett, akivel 1692-ben még Evlia cselebi is találkozott. Mivel azonos térségben vannak, feltételezhető, hogy Gázi Ferhád azonos azzal a személlyel, akiről elnevezték a belgrádi Ferhád pasa mahallét és dzsámít, valamint a szarajevói dzsámít és csorgókutat. A másik lehetőség szerint Ferhád pécsi bég volt a komplexum építtetője. A pécsi küllije (dzsámi, halveti kolostor, ikerfürdő) 1590 előtti építésű.²³

¹⁹ SUDÁR 2010. 16-25.

²⁰ Tarih-i Peçevi I. 15, 194.

²¹ SUDÁR 2010. 23.

²² TAKÁTS 1956. 192-193.

²³ SUDÁR 2010. 16-25.

4. Dzsámik a muszlim vallás szolgálatában

A török hódítással a városban a keresztény templomokat dzsámivá alakították át, illetve új török ízlésű épületeket is emeltek vallási célokra. A keresztényeknek egy kőtemplom, a Budai külvárosban álló Mindenszentek temploma maradt, melyen a katolikusoknak és unitáriusoknak meg kellett osztozni. Evlia cselebi a városban 17 imahelyet említ.²⁴ Ezek között a mecsetek voltak nagyobb számban, melyet bárki alapíthatott. A dzsámik abban különböztek a mecsetektől, hogy ezen vallási épületekben elmondhatta az imám a hutbének nevezett pénteki prédikációt is.

A 17. századra az Evlia cselebi által megemlített és leírt pécsi dzsámik a következők: Gázi Kaszim pasa dzsámi, Jakováli Haszan pasa dzsámi, Memi pasa dzsámi, Ferhád Pasa dzsámi, Kücsük (Kicsi) dzsámi, Hádzsi Hüszzejin dzsámi, Szülejmán dzsámi (a székesegyház, akkor már csak raktári használatban).

A Gázi Kaszim pasa dzsámi

A Gázi Kaszim pasa dzsámi a 16. század második felében, valószínűleg 1543 és 1546 között részben az elbontott Szent Bertalan templom romjaira épült, és falaiba beépítették az egykori templom köveit is. A mostani szabályos négyzet alapja és a központi épületmag az oszmán időkbeli származik. A dzsámi a Széchenyi tér legmagasabb részén, az egykori főtéren helyezkedik el, uralva a belváros képét.

Nemcsak Pécs, de egyben Magyarország legnagyobb ma is álló hódoltságkori török épülete is nagy valószínűséggel tarthatjuk a legnagyobb oszmán épületének, melyet Magyarországon építettek a törökök. A későbbi hozzátoldások kivételével az épület magja tulajdonképpen eredeti állapotában látható mind a mai napig. Az 1939-1942-es évek között sor került a dzsámi feltáráására, mely-



Mihráb-fülke, mely jelzi a Mekka felé mutató irányt. A fülkében az egykori Gázi Kaszim pasa gőzfürdő egyik márvány mosdókútja



A keresztény templommá alakított dzsámi mai arculata



Szamarhátíves felülvilágítóval ellátott kőkeretes ablakok a Gázi Kaszim pasa dzsámi délkeleti homlokzatán

²⁴ EVLIA 1985.; EVLIA 2002.

nek eredményeként sikerült helyreállítani az épületet. Gosztonyi Gyula ásatai során megfigyelték, hogy a dzsámi mai magjának északnyugati oldalához egy oszlopokon és íveken támaszkodó kupolás előcsarnok tartozott, a minaret pedig ebből az előcsarnokból nyílt. A dzsámit ennek megfelelően a régi előcsarnok vonalában kibővítették, majd pedig 1959-ben a kupola helyreállítását is elvégezték. A négyszögből a dobba átvezető csegelyeket és azok konzoljait, illetve a párkányokat téglából alakították ki, és stukkósztalaktittal (cseppkőboltozattal) díszítették őket. Később a régi dzsámi épületében helyezték el azt a fürdőmedencét, mely egykoron a Gázi Kászim pasa fürdő központi termében volt.²⁵

Evlia cselebi az 1660-as években nagy ámulattal és csodálattal adózott a dzsáminak: „Először is mindegyiknél szebb és tökéletesebb, a szultáni dzsámikhoz hasonlatos Gázi Kászim pasa dzsámija. Nagyon szép és szívet vonzó, bőséges közönséggel bíró régi imahely, kupolái kék tányérok, szélessége és hosszúsága száz-száz láb. Olyan műves minberje, mihrábjja, müezzineknek való mahfilje, csiszolt ékkőhöz hasonló szószéke van, hogy azt a nyelv le nem írhatja, el nem mondhatja. Van egy magas, kerek kupolája, olyan, mintha a fazekas korongján formált magas égboltozat lenne, párja talán Isztambulban a Szelim szultán dzsámi kupolája lehetne, oly nagyméretű, s ahhoz hasonlatos, négy falra emelt erős kupola ez. Kible-kapujától jobbra és balra az oldalsó emelvényeken hat darab magas oszlopon hét darab festett, fejre állított kupola van. Minaretje is igen magas, mérnöki módon tervezett biláli minaret.”²⁶

A Jakováli Haszan pasa dzsámi

Ez a legépebben fennmaradt török építésű pécsi dzsámi. A dzsámi építését illetően megoszlanak a vélemények: a korábbi szakirodalom szerint a 16. század második felében (Gerő Győző), mások szerint a 17. század első felében (Sudár Balázs) épült.²⁷

A dzsámi az egykori Szigeti-kapu közelében a városfalon kívül, közvetlenül a fal mellett, attól 30 méterre helyezkedett el és szabadon állott. Eredeti állapotában az északnyugati oldalán egy előcsarnok tartozott hozzá. Ez az előcsarnok Evlia cselebi leírása szerint medreszeként is szolgált. A mihrábfülkében még mindig látható Haszan pasa tigrának nevezett kézjegye. A délnyugati fal mellett, a jobb sarkon található a minaret, mely csaknem teljes magasságában megmaradt, és a restaurálás következtében visszanyerte eredeti kinézetét. A torony belsejéből 87 lépcsőfok vezet fel a 22,5 méter magas körerkélyre, mely alatt két sorban körülfutó színes fajanszlapok vannak. Kijárata Mekka felé néz. Az erkélyt valaha kőkorlát díszítette; vallási ünnepeken olajmécsesekkel világították meg. A bejárat kapuzatának faragott kőkerete és sztalaktit-díszítése egyedülálló Magyarországon. 16. századi állapotának végleges helyreállítását (az előcsarnokon kívül) 1975-ben végezték el.²⁸

25 GERŐ 1980. 50-54.

26 SUDÁR 2012. 60.

27 SUDÁR 2010.

28 GERŐ 1980. 53-58.



Arab betűs Korán-idézet a dzsámi belsejében



A Jakováli Haszan pasa dzsámi mihráb-fülkéje. Felette sztalaktit, benne a pasa festett kézjegye

Evlia cselebi szavaival élve: „Ez is örömet adó, régi temetőhely, és a nagy épület, ez is kék ólommal fedett ékes imahely. Minaretje a mohamedi szózat régi módon emelt, arányos és tetszetős építésű kikiáltóhelye. Udvara nagyon tetszetős, körben a tanulók cellái vannak.”²⁹

A Ferhád pasa dzsámi

A török építésű Ferhád pasa dzsámi a 17. században már kevéssé volt látogatott a muszlim lakosság körében. Az oszmán korból mindössze egy török falrészlet maradt meg a Kazinczy utca 4. szám alatti épület északnyugati, udvarra nyíló szárnyának padlásterében, melyet Gere László kutatott. Az épület oszmán kor utáni történetéről annyit lehet tudni, hogy miután 1686-ban a császári csapatok visszafoglalták Pécsét, az épület a domonkos rendiek tulajdonába került, akik templommá alakították át. Eredetileg részben kőből, részben pedig téglából épült. A négyzet alapú épületet kívül nyolcszögletű, belül kör alakú dob, annak tetejét pedig kerek kupola fedte. Kevés török kori épületrészlet maradt meg: a földszinti, eredetileg kőkeretes, félköríves végződésű felülvilágítóval rendelkező ablaknyílások, belül a négyszögből a kör alakú dobba átvezető egyik stukkósztalaktitos díszítésű csegely, pálcátagos profilú falívek, a második szinten egy félköríves záródású ablaknyílás, a minaret karzatról nyíló bejáratának maradványa.

„Azután Ferhád pasa dsámija szép és ékes dzsámi, de közössége szerény. Ez is ólommal fedett, magas épület, minaretje is nagyon magas, régi formájú nagy minaret.”³⁰

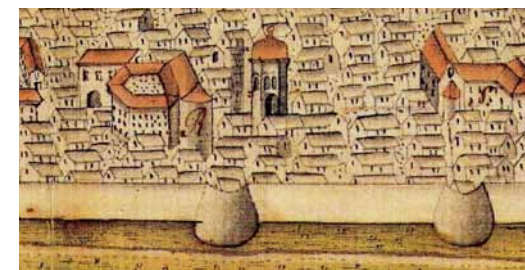
A Memi pasa dzsámi

Ezek mellett az épületek mellett természetes módon a templomból dzsámivá, majd a törökök kiűzése után újra templommá alakított vallási épületek, úgy mint a székesegyház vagy a Ferencesek temploma is megmaradtak.

Az ún. Memi pasa dzsámi a török foglalkor egy korábbi templom dzsámivá alakításával keletkezett, és a hódító pasa nevét adták neki. Egy mihrábfülkét alakítottak ki a belsejében, mely

29 SUDÁR 2012. 61.

30 SUDÁR 2012. 63.



A Jakováli Haszan pasa és a Ferhád pasa dzsámi. Részletek Franciscus Foy: *Quinque-Ecclesiae* című festményéről. Olaj, vászon (Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, Acta Antiquiora Fasc. 58. Miscellanea. 201.)



A Jakováli Haszan pasa dzsámi a kórház épületei között



A Ferhád pasa dzsámi egyik sarok-sztalaktitja

azonban ma már nem látható. Az épület ma ismét templomként működik, ez a mai Ferences templom. Evlia cselebi a következőket írja a templom elfoglalásáról és dzsámivá alakításáról: „Azután a Szigeti kapu belső oldalánál (van a) Memi pasa-dzsámi, ami az isteni Eflátún (Platón) követői által épített nagy (keresztény) kolostorból maradt nagy templom volt (...) Memi pasa e kolostor szentélyét pártfogásába vette, és Fethijje („Győzelem”) néven fénnel teli, ékes dzsámivá tette...”³¹

Az Ágoston téri dzsámi

Nem tudni, hogy ki építette és mi volt a neve a város falain kívül, a Budai külvárosban elhelyezkedő Ágoston téri dzsáminak. A bőrcserzők mecsetjeként szerepel a forrásokban. Egy kolostor romjain épült, délkelet felé tájolva. 1912-ben a délkeleti homlokzaton egy szintben számárhátíves felülvilágítóval három ablak került elő, melyeket a visszaugratott falsíkban később elfalaztak. Később a maradványokat felhasználva 1712-ben új templomot emeltek a helyén, mely ma is működik. Evlia cselebi nem említi meg.



Az Ágoston téri templom falkutatás során megtalált egyik számárhátíves ablaka

Az El-hadzi Hüszejn dzsámi

Ha hihetünk Evlia cselebi elbeszélésének, akkor az imahelyet a város keleti részén, a Budai kapu közvetlen közelében, a Király utca végében kell keresni. Valószínűleg a törökök építették (vagy legalábbis helyreállították), hiszen a kapuja fölötti emléktábla – Pecsevi olvasatában – alapítványi építésre utal, Allah tiszteletére. Hádzsi Hüszejn pasa kiléte bizonytalan, az biztos, hogy a 16. század folyamán nem töltött be pécsi szandzsákbégi tisztséget; minden bizonnyal középvezető lehetett.

Evlia az általa említett tornyot és a harangot illetően nem egy korábbi templom harangtornyára, hanem a Budai kapu egyik, mára már elbontott tornyocskájának harangjára gondol, amikor ezt írja: „Azután a Budai kapu belső oldalánál van El-hadzi Hüszejn dzsámija. Kible-kapuja felett a magas boltíven vastag vonással felírt kronogrammja ez: Hadzsi Hüszejn eme dzsámija a jótétemények összességéből Isten segítségével került a helyére, tudd meg! Ihlet szállván a szívemre (én) Ahmedí mondtam e kronogrammat: Bár vezető lenne (e dzsámi) a mennyországba, s útmutató a Boldogság Házába! 1028. év (1616. dec. 18-1919. dec. 6.). E dzsámi is kissé szűkölködik közösségben, mivel olyan városrész ez, ahol a dzsámival egybefüggő Budai kapu fölött egy toronyban harangozni szoktak.”³²

mihráb-fülke: A dzsámi belső falába vájt díszes mélyedés, mely a Mekka irányát mutatja. Magyarországon a délkeleti irányba néz. Magyarországon általában csak egy mihráb-fülkét alakítottak ki a dzsámikban, az egyetlen fennmaradt két mihrábos dzsámi a szigetvári várban található Szülejmán szultán dzsámija.

hadzsi: A hadzsi a Mekkát megjárt és ezáltal tisztelt zarándokot jelent. Az el-Hadzi Hüszejn dzsámi esetében az Az el előtag az arab határozott névelő.

imám: Előimádkozó, aki a pénteki ima idején főszerephez jut.

hutbe: A péntek délutáni ima, mely a muszlim férfiak számára a dzsámiban előírt tevékenység. A nők otthon imádkoznak. A pénteki imába foglalták a szultán nevét, ezzel hitelesítve az ő uralmát.

számárhátíves felülvilágító: Az ablakok felső részén elhelyezkedő, számárhátíves nyílás, mely legtöbbször sorokba rendezett kerek ablakszemekkel van ellátva.

31 SUDÁR 2012. 63.

32 SUDÁR 2012. 64-65.

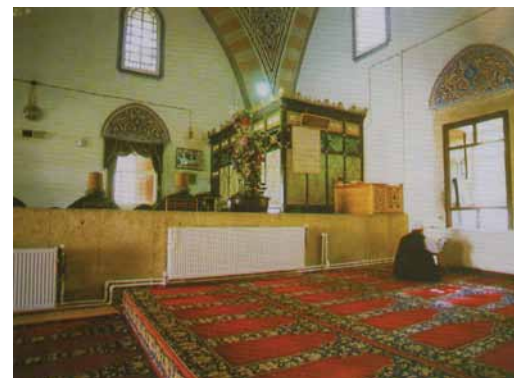
A Kücsük (Kis) dzsámi

A Kücsük (Kis) dzsámiról sajnos Evlia cselebi kevés információt közöl: kellemes és gyönyörű helyen volt és ólomettetővel rendelkezett.³³ Azt, hogy nem tudni, ki építette, talán arra utal, hogy egy templomot alakítottak át dzsámivá. Valószínűleg kis méreténél és talán keresztény eredeténél fogva nem látogatták gyakran. A városon belüli elhelyezkedésére azonban lehet következtetni. Ha jól megfigyeljük Evlia cselebi sorrendjét, akkor azt tapasztaljuk, hogy a központi helyzetű Gázi Kászim pasa dzsámi után a város nyugati feléből kivezető Szigetvári kapun kívüli (Jakováli Haszan pasa dzsámi), majd azon belüli (Memi pasa dzsámi) dzsámít sorolja fel, majd áttér a Budai kapu közelébe. Itt a Ferhád pasa dzsámi és az el-Hadzi Hüszejn pasa dzsámik között ír a Kücsük dzsámiról, ezért arra gondolhatunk, hogy valahol azok közelben lehetett. Ezután tér vissza a belső várra és a székesegyház épületére. Valószínűleg a Megye utca végén lévő 18. századi püspöki szeszfőzde épülete lehetett. A többi dzsámiról és mecsetről alig áll a rendelkezésünkre információ. Az egyik vallási épület Iszkender szigeti szandzsákbég alapítványa lehetett az 1570. évi kincstári adóösszeírás szerint. A Jókai u. 11. szám alatt is állt egy dzsámi, mivel Haüy 1687-es térképén jól látszik. Ezekon kívül a mai Fürdő utcában egy templom mellett minaret állt, mely egy 1687-es felmérési rajzon szerepel. A Nagy utcában is állt egy dzsámi, mely ugyanezen a rajzon már romként látható.

5. Szúfizmus és derviskolostorok a török kori Pécsen

Az iszlám kialakulását követően a muszlimok életét minden részletre kiterjedően szabályozta a muszlim vallásjog, amelynek alapja a Korán és a hadisz, képviselői pedig a jogtudósok, az orthodoxia elveit valló ulemák. A muszlim jog értelmezésének négy fő iskolája alakult ki, a hanafita, a málikita, a sáfiita, és a hanbalita. A törökök a legtoleránsabb hanafita iskolához tartoznak.

Az orthodox és a racionális gondolkodás mellett a 8. században jelent meg az iszlám misztika, a szúfizmus. A szúfi elnevezés a szuf (gyapjú) szóból származik, mert eredetileg a lemondás jeleként durva gyapjú viseletbe öltöztek ezen tanok követői. Szellemi atyjuk, Haszan al-Baszri, 728-ban halt meg. A szúfik végső célja az Allahal való misztikus egyesülés, amely során a lélek visszatér teremtőjéhez. A szúfi önmagát utazónak nevezi, vezetője a sejk. Az utazás kezdete az aszketizmus, a lemondás, még a vagyon utáni vágyról is. Céljuk az Istenbe való beolvadás, amikor a hívő már nem gondol önmaga imádatára, és eljut az Istenben való öröklét állapotába. Eredetileg a misztikusok magányosan éltek, de azután tanítványok sereglettek köréjük.



A karamáni mevleviháne, Madar-i Mevláná.
A szema, vagyis a rituális tánc színhelye



Mevláná Dzselaeddin Rúmí konyai rendháza,
ahol a vallásalapító holtteste is nyugszik

33 SUDÁR 2012. 63-64.

A 13. századtól fogva sorra alakultak a muszlim misztikus irányzatok Anatóliában. Hadzsi Bektas Velí (1210-1270) a bektasi, Mevlána Dzséláeddín Rúmí (1207-1273) a mevlevi, Hadzsi Bajram Velí (1357-1429) a bajrami, Közép-Ázsiában Bahauddín Naksibend (1318-1389) a naksbandi, Iránban Umar al-Halvatí (mh: 1397) a halveti szúfi irányzat alapítója. Az egyes irányzatok közti különbség a tagok ruházatán is látszik, eltérő színű és formájú fejfedőt viselnek.

A szúfi irányzatokat a dervisek közösségei képviselik, akik kolostorban, tekkében laktak, vagy pedig bejártak a kolostori szertartásokra. A magyarországi kolostorok a dergáh kategóriába tartoztak, vagyis derviseket nem képezhettek. A dervisek fő rituális gyakorlata a zikr, melynek során extázisba esnek. Allah dicséretének rituális, állandó recitálása rövid, hagyomány megszabta mondatokban. Ennek segítségével ekstázisba esnek. A transz állapotának az előidőzésére kedvelt eszköz a zene, az ének és a tánc.³⁴

A misztikus vallási irányzat alapítója a pír. A vallási irányzat mindenkor vezetője a dede, akinek az irányítása alá tartoznak a derviskolostorok, vagyis a tekkék, és azok vezetői, a sejkék.

A Jakováli Haszan pasa derviskolostor és szegénykonyha

Az egyik leghíresebb dervisrend a kerengő dervisek, azaz a mevlevik rendje, a perzsa misztikus költő Dzséláeddín Rúmí (megh. 1273) követői a törökországi Konya városából. A rend az alapító népszerű titulusról (mevlána: arabul „a mi urunk”) kapta nevét. A rend egész Anatóliában elterjedt. Szertartásaiban a döntő hangsúly a zenén és a táncon van. Az európai utazók szóhasználatában táncoló dervisek voltak, mert látták a rend imádságos szertartásait, amelyeket zenekísérettel, jobb lábukon fogva adtak elő.³⁵

A kerengő dervisek az Oszmán Birodalom legképzettebb, legműveltebb, legnagyobb tiszteltnek örvendő szerzetesei voltak. Pécsen a Szigeti külvárosban működött egyetlen magyarországi kolostoruk, amelyet valószínűleg a 17. század közepén alapítottak. A Jakováli Haszan pasa alapítványként ismert Mevlána Dzséláeddín Rúmí derviskolostorban távoli vidékek zarándokai fordultak meg. A konyháján minden nap kétszer főztek a szegényekre, tehát szegénykonyhaként (imáret) is működött.³⁶

A Jakováli Haszan pasa dzsámi mögött egy kis temető helyezkedett el, melynek négy turbános sírköve mind a mai napig megtekinthető. Ez a sírcsoport valószínűleg a dzsámi melletti egykori mevlevi derviskolostor temetőjének fennmaradt részlete.

Evlia cselebi hosszasan megemlékezett a kolostorról: „Az útonjáróknak összesen hat rendháza van. Mindegyikénél szebb, tökéletesebb és remekebb Jakováli Haszan pasa alapítványa, a fenséges Mevlána mevlevi kolostora. Dzséláeddín Rúmí kolostora ez, mely Irem kertjében áll: körülötte virágos- és rózsáskert, datolya- s erguvánliget, melyben a fülemülék a nádfuvola és az üstdob hangját hallgatva maguk is ezerféle dallamba kezdenek, s a pázsit csalogányainak szomorú dala az embernek éltető lelket ajándékozik. A táncolóterem (szemáháne) tere, a zenészek emelvénye, a mesznevi-énekes pulpitusának helye és a Korán veleje felolvasójának emelvénye oly díszes, rácsos, intarziás főhely és szentély, hogy minden leírás és dicséret felül áll. E szerelmes helyen hetente kétszer a tánc és ünnepség során az Irem kertjében nőtt különféle rózsák, jácintok, bazsalikomok, liliumok,



Mevlána Dzséláeddín Rúmí egyik ábrázolása. A keretben: Hazret-i Mevla Hunkar'in tasviri seriffleridir (Ez egy kép a mi urunk öméltségéről)

34 SUDÁR 2010. 39-43.

35 Mevlana 2007.

36 GERŐ 1980. 58-59.

ibolyák és erguván-fák csokorba kötve vázákban a táncolóterem fala mellé helyeztetnek. Isten a tudója, hogy e virágok kellemes illatától minden szerelmes, hű társ és kedves barát elméje elbódul, s a dervisek boldogan táncba kezdenek, s úgy forognak, mint az ég kereke. A külső udvara 70-80 cellával díszes, konyhával, raktárral, Ridván dús kertjéhez hasonló mennyei kerttel ékes...”³⁷

Azt tudjuk, hogy Evlia cselebi utazása után egy Halil nevű személy elvette a rendházat a dervisektől 1668 júniusában. Haszan pasa fia, Hádzi Memi azonban ismét a dervisek használatába adta vissza, és 1680 októberében az élére kinevezte Mahmud dedét. Ezt követően Pecsevi Árifí Ahmed dede idejében a tekke ismét virágzó muszlim hitéletet biztosított a falain belül élők számára. Ahmed dede korának egyik legjelentősebb sejkje volt. Pécsen született, élt és nevelkedett. Apja is sejk volt, aki a gülseni rendhez tartozott. Ahmed apjától, és az akkori pécsi sejktől, Háfiz Mehmed dedétől tanult. Ez utóbbi hatására Konyában folytatta tanulmányait. Miután megszerezte a rendházfőnöki diplomát, visszatért szülőföldjére és egészen a visszafoglaló háborúkat megelőző időig ő volt a pécsi mevlevi tekke vezetője. Ezt követően Filibében (Plovdiv) új kolostort létesített, majd később az isztambuli Jenikapi mevleviháne nyolcadik sejkje lett. Látható tehát, hogy milyen nagy formátumú és művelt emberek vezették a pécsi rendházat. Egykori jelentőségét jelzi, hogy a mevlevik kevés számú kolostort létesítettek, illetve, hogy a kolostor létezését a rend ma is számon tartja.³⁸

A Ferhád pasa derviskolostor

Ellentétben a Jakováli Haszan pasa által építtetett mevlevi derviskolostorral, ahol rendszeres szertartásokat végeztek és sok vendég megfordult, nagy társasági élettel rendelkezett, Ferhád pasa halveti kolostora inkább kisszámú, a világtól elvonult és elmélkedő szerzeteseknek volt a tartózkodási helye. „Ferhád pasa kolostora: Ez a boldogságos rendház kolostor a halvetik rendjében az elvonulás útján járók különleges formájú kolostora.”³⁹

Török kolostor a Tettye

A Mecsekhez tartozó Tettye hegyen a szép környezetben embermagasságban megmaradtak egy hajdani reneszánsz villából kialakított tekke falai. Kakuk Zsuzsa szerint maga a Tettye név is a tekke szó ellágyult változataként értékelhető.⁴⁰ A területet keletről a Havi-hegy, a török kori zászlós domb és a Bajraktár-hegy keretezi, északról egy meredek sziklafal övezi.

A magyarországi reneszánsz korai időszakában a reneszánsz építkezés fontos központja volt Pécs. A kolostor alapja is egy kétszintes reneszánsz villa, melyet az 1505-1525 között pécsi püspökként tevékenykedő Szathmáry György építtetett egy olasz építész tervei alapján. A Tettye-patak mésztufában gazdag vidéken folyik. A villát ebbe a mésztufába alapozták. Evlia cselebi annak ellenére, hogy a Tettye környékét sétahelyként és kedvelt kirándulóhelyként írta le, a kolostort nem említette meg útleírásában: „Általánosságban 77 helyen van tulipánokkal és madarakkal teli sétálóhely. Mindegyik közül (az a legszebb, amelyik) a pécsi vár háta mögött, északon, egy heges helyen, fasorokkal, rózsáskertekkel, fás ligetekkel (ékes) völgyekben van (...) Röviden szólva: e sétahely minden szögletében szépséges és kellemes dolgok vannak; a finomművű munkák, a sokezet fülemüle ezerféle dala a dicséret (lehetőségén) kívül van, a leírások sánták. Bár lenne az idők végezetéig fennálló sétahely!”⁴¹

A villa ép állapotban kerülhetett a törökök kezére, akik kisebb átalakításokat végeztek rajta. Valószínűleg ők építhették a keleti szárny mellé a tornyot, amely óratornyként és minaretként is szolgált. A dervisekre utaló egyetlen közvetlen adat 1686-ból Gabriele Vecchi adományleveléből származik: „Ezenkívül átadatik Ő Excellentiájának a budai kapu előtt, a hegy lábánál, a hol egy nagy kőépület

37 SUDÁR 2012. 73-74.

38 A kolostorról ld. még: SUDÁR 2010. 37-45.

39 SUDÁR 2012. 74.

40 KAKUK 1966. 57.

41 SUDÁR 2012. 83-84.

romjai végződnek, lejjebb, s a völgyben, egész a malmokig, egy szántó föld egy része körül-belül két holdnyi, tisztán felismerhető és látható határköveivel, mely földtelek azonos a török (hamis) remetékhez tartozott, mint az említett nagy romok lakóihoz és e völgy birtokosaihoz.”⁴²

A torony vegyes falazású volt és főként mészkőből épült. A források nem jelentenek támpontot arra vonatkozóan, hogy mely rend, vagyis tarikat dervisei éltek itt. Gerő Győző nyomán elterjedt az a nézet, miszerint a kolostor a Hadzsi Bektas Velí által alapított bektasi dervisrendhez tartozott, mert Magyarországon ők voltak jelen nagyobb számban és a városfalakon kívül éltek. Mivel szoros kapcsolatban álltak a hadsereggel, nagyobb katonai központok mellett számíthatunk a jelenlétükre. A bektasik maguk is katonák voltak, szentjeik gyakran gázik, vértanúk. Ezzel szemben Ágoston Gábor és Sudár Balázs ezt az elméletet nem tartja perdöntőnek, mert ezek más irányzatokra is jellemzőek lehetnek, tehát óatosan kell bánni ezzel a lehetőséggel.

Békeidőben a rendtagok földet műveltek és ipari tevékenységet folytattak, háború idején azonban fegyvert ragadtak. Előjáróik neve a baba volt, mely címet más rend nem használ hivatalosan. Ezért talán az is lehetséges, hogy a később tárgyalandó Idrisz baba is bektasi volt, és előfordulhat, hogy amennyiben a kolostor a bektasi rendhez tartozott, ott is élt.



Egy mai szema szertartás, a kerengő dervisek tánca

mevlevi: Mevláná nevéből származik a kifejezés. A mevlevi dervisek a forgó táncukkal a világ körforgását utánozzák, mely során közelebb kerülnek az egy istenhez. A dervisek egyben az égi áldást a jobb tenyerükkel fel fogják, és bal tenyerükkel a föld felé irányítják.

szema: a dervisek szertartása, a mevlevik esetében ez a tánc mellett zenével valósul meg. A muszlim világban a zene a lélek és a test gyógyírja is egyben.

halveti: A halveti dervisek negyven napig egy kis zárkában éltek, ahol böjtöltek és Koránt olvastak. Ezen kívül Allah hét nevének (eszmá-i szebá) ismételtetését gyakorolták. A rendalapító Ömer el-Halveti volt.

baba: Jelentése: apó, apa. Az idős tisztelt férfiakat nevezték és nevezik így a törökök.

bektasi: az iráni Khoraszánban élt Háddzsi Bektas Velí alapította szúfi dervisrend. Végleges formája a 16. században Anatóliában alakult ki, majd a Balkánon is elterjedt. Vallási szertartásaik során mind a nők, mind a férfiak részt vettek a rituális borívásban és táncban, és egyes síita tanokat is befogadtak. A janicsárok körében igen népszerű irányzatnak számított.



A törökök az épület mellé egy tornyot emeltek, mely egyaránt szolgált megfigyelésre és minaret gyanánt

42 Közli: REÉH 1911. 132.

6. Oktatásügy a muszlim világban

Pécs már a középkorban is fontos oktatási központ volt: a székeskáptalani iskola és a domonkosok iskolája országszerte híres volt. A török időkben azonban a muszlimok is fontosnak tartották saját oktatási intézményeik felállítását. A művelődést az iskolarendszer mellett a kolostorok és imahelyek is segítették.

Az iszlám világban nem létezett hivatalos norma és felső szabályozás az oktatás területén. Az alapfokú oktatásról való gondoskodás, így a Korán ismeretének megtanítása, az arab írás és grammatika megismertetése a család feladata volt. Ezeket alapfokú iskolákban (kuttáb, mektep, mahdar stb.) lehetett elsajátítani 5-6 éves kortól kezdődően, az iskolamester vezetése alatt.¹

Ezt követően a tanulók egyszerre több tudományterületen is elmélyíthették a tudásukat, számtalan közép- és felsőfokú intézmény, illetve tanár közül választhattak. Ezeket tíz „évfolyamba” lehet sorolni, azonban egy-egy ilyen intézmény csak egy-egy ilyen, különböző hosszúságú évfolyamot tanított, és az elvégzett tanulmányokról írásos igazolást adtak ki.

Az oszmánok betelepülésekor már voltak ilyen intézmények Anatólia-szerte, melyet medreszének neveztek. A keleti iszlám központokból érkező tudósok, az ulemák részére uralkodói kezdeményezésre egyre több medresze alakult a nagyobb városokban, melyek küllijék, épületkomplexumok részeként működtek. Ezekben lehetett tanulni vallási és profán tudományokat az ott tanító tanároktól. A medreszékben a jog tanára a müderrisz, a Korán-felolvasást irányító személy a mukri, a hagyományokat tanító tanár a muhaddit, az arab nyelvtan és irodalom oktatója pedig a nahwi. A medreszékéből kikerült tudósok közül a muftik az iszlám törvények értelmezői, a kádik pedig a végrehajtói lettek.²

A megváltozott iszlám felfogás szerint a tudományok oktatásának a Korán, a próféta hagyományain és a Korán magyarázatok befogadásán keresztül és Isten szándékának megismerése volt a célja, de a többi tudományt is fontosnak tartották. A teológiai oktatásra fektették a hangsúlyt,



Pécsi török készítésű oszlópfőjezet.
Ilyen oszlopok tarthatták a Jakováli Haszan pasa dzsámijához tartozó medresze íveit is



Egy oszlop rekonstrukciója

¹ A muszlim alapfokú oktatás helyszínéről, időtartamáról, módszereiről ld. KÉRI 1991.

² A török hódoltsági területeken ld. ÁGOSTON 1987.



Díszes bőrkötésű könyvek a tudás szolgálatában



A kalligráfia tudománya magas művészi fokot ért el az oszmánoknál: a dzsámik és egyéb épületek falait, a kötetek illusztrációit már a kezdetektől gazdagították kalligrafikus elemekkel. Az írásjegyekből részben vagy egészben kialakított képi ábrázolásoknak emellett szintén elvont, mély értelme van. A képen egy későbbi gólyaábrázolás látható (Mevlana. Ankara, 2000. 138.)



Az Oszmán Birodalomban számos tudományág nyelve nem a török volt, így pl. a földrajzi és egyéb természettudományos, valamint a muszlim vallási és vallásjogi művek arabul íródtak. A költészet nyelve pedig legfőképpen a perzsa volt, bár sokszor török elemekkel keveredett. Az időmértékes verselésű versek és versbetétek magas színvonalú költészetről tanúskodnak. Ezen verseket tartalmazó ún. díván-gyűjtemények nagy számban maradtak fenn a 16-17. századból. Az egyik legfontosabb követendő példa azonban mindvégig Dzselalettín Rúmí maradt. (A képen: Díván-i Kebír, Mevlana Museum Library no. 68; Mevlana. Ankara, 2000. 319.)

medresze: Muszlim közép- vagy főiskola. Az első oszmán medresze, vagyis vallási főiskola 1331-ben létesült İznikben, és hamar az egész birodalomban elterjedt.

ulema: Az iszlám vallástudósok összefoglaló megnevezése. Feladatuk a seriat betartatása, az azon alapuló ítéletek hozása és a vallásjog tanítása.

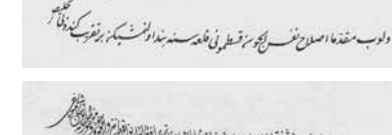
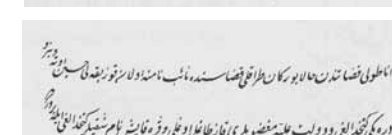
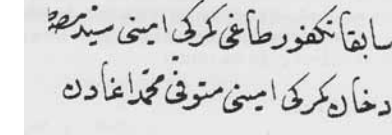
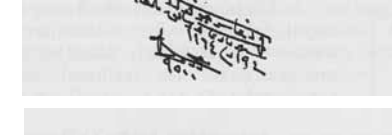
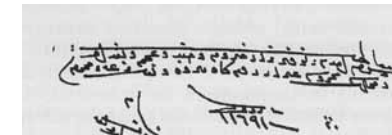
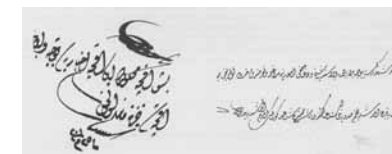
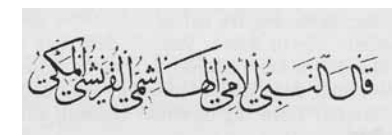
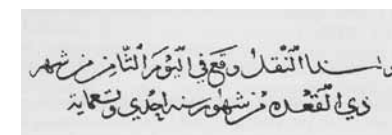
küllije: Egy olyan épületkomplexum, melyet alapítványi építésben hoznak létre, s melynek a középpontjában egy vallási épület – dzsámi – áll. A kerületek központját alkotják. Az uralkodó, illetve magas méltóságok is alapíthattak küllijeket, de a dzsámi működéséhez szultáni engedélyre volt szükség.

mufti: A mohamedán országokban jogtudós, bíró, polgári elöljáró, törvénytudó pap jellel bír.

kádi: A muszlim vallási törvények és a szokásjog alapján ítélkező bíró. Főként egyházi, családi és örökösödési ügyekben illetékes, de katonai ellátó szerepe is volt.

ا	ا	ا	ا	elif	a, e
ب	ب	ب	ب	be	b
پ	پ	پ	پ	pe	p
ت	ت	ت	ت	te	t
ث	ث	ث	ث	se	s
ج	ج	ج	ج	cim	c
چ	چ	چ	چ	çim, çe	ç
ح	ح	ح	ح	ha	h
خ	خ	خ	خ	hı	h
د	د	د	د	dal	d
ذ	ذ	ذ	ذ	zel	z
ر	ر	ر	ر	re	r
ز	ز	ز	ز	ze	z
ث	ث	ث	ث	je	i
س	س	س	س	sin	s
ش	ش	ش	ش	şin, şın	ş
ص	ص	ص	ص	sat	s
ض	ض	ض	ض	dat	z, d
ط	ط	ط	ط	tı	t
ظ	ظ	ظ	ظ	zı	z
ع	ع	ع	ع	ayın	c
غ	غ	غ	غ	gayın	ğ, ğ (ğı)
ف	ف	ف	ف	fe	f
ق	ق	ق	ق	kaf	k
ك	ك	ك	ك	kef	k, g, n (ñ)
ل	ل	ل	ل	lam	l
م	م	م	م	mim	m
ن	ن	ن	ن	nun	n
و	و	و	و	vav	v, o, ö, u, ü
ه	ه	ه	ه	he	h, e, a
ی	ی	ی	ی	ye	y, ı, i

Az arab abc oszmán-török nyelvre kialakított változata. Jobbról balra az oszlopok a mai latin betűs török megfelelőket, a betűk elnevezéseit, valamint a szó eleji, középső és szövegi alakjait tartalmazzák. A betűk az írás során jobbról balra haladva követik egymást, és a köteteket is jobbról balra haladva kell lapozni



Az olvasást nehezíti, hogy az arab írásnak többféle változata van, lásd pl. a neszihi, rika, tevkí, talik, három különböző díváni és szijakat írásmintákat (Mübahat S. Kütükoğlu: Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik), İstanbul, 1998. 57-65)

de emellett ehhez kapcsolódó más tudományterületek, pl. a jog, történelem, földrajz, filozófia megismertetésének is fontosságot tulajdonítottak. A legfőbb oktatási módszer a felolvasás és hallás utáni tanulás, illetve a diktálás utáni írás volt, melyet állandó ismétlés, memorizálás követett.

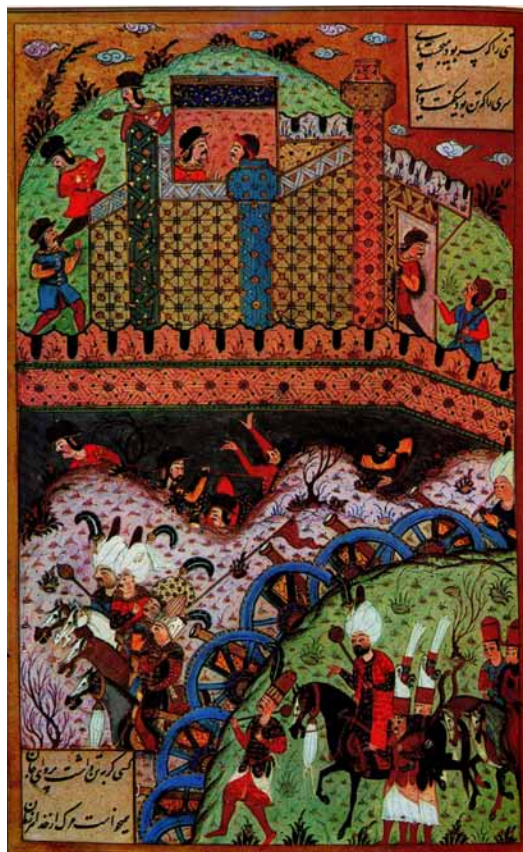
Pécsen 11 mekteb és öt medresze működött. Ez a hódoltság területén magas számnak minősült és Buda is kb. ennyivel büszkélkedhetett. A medreszékben tanuló diákok átlagosan húsz év körüliek voltak. A tanulók szállást, ellátást és napi 2-5 akce ösztöndíjat is kaptak. A diákok tanulócsoportokban tanultak. Ezek maximum több száz, de a provinciálisabb területeken ennél jóval kevesebb diákból álltak.³ A tanórák során a diákok félkörben ültek a földön, a tanár zsámlon helyezkedett el, arccal Mekka felé fordulva. Az órán vitákat tartottak, kérdéseket válaszoltak meg. Az idő a tanulás szempontjából nem volt meghatározó tényező. A szorgalmon, memórián kívül a tanár-diák viszony azonban nagyon fontos volt. A tanárok idős, tudományokban jártas emberek voltak, akik a diákokkal együtt laktak és étkeztek a medresze apró celláiban.⁴

A pécsi Jakováli Haszan pasa főiskola (medresze)

Evlia cselebi szerint a Jakováli Haszan pasa dzsámi előterében egy vallási főiskola, vagyis medresze működött, melyben messze földről érkezett diákok tanultak. Az oktatás rendje minden bizonnyal megegyezett az Oszmán Birodalom más területein is alkalmazott muszlim oktatás rendjével. Ez az intézmény negyedikként jött létre Pécsen.

Evlia cselebi röviden így emlékezett meg a medreszéről: „Azután a Szigetvári kapun kívül van Jakováli Haszan pasa medreszéje, mely a dzsámi udvarában van, és sok diákkal bír.”⁵

Evlia leírása a következőképpen folytatódik: „Azután még a szigeti kapun belül Memi pasa medreszéje.”⁶ Erről és a többi medreszéről nagyon kevés adat áll a rendelkezésünkre. Egy 1587-es irat már említi egy medreszét, mely valószínűleg Kászim pasa alapítványa volt, és így a Széchenyi téren működhetett. Tirjaki Haszan pasa (?-1613) is alapított egy medreszét a városban, melynek helyét nem tudjuk. Ezt követte Memi pasa medreszéje a korábbi ferences kolostorban.



Az oszmánoknál a figurális ábrázolás nagyon ritka. A növényi és ritkábban állatalakos ábrázolások mellett az ember megjelenítése szinte kizárólag a miniatúrákra korlátozódik, melyek azonban az egyes események megörökítése mellett a korabeli tájak és épületek, valamint a ruházat és fegyverek szempontjából is információt szolgáltatnak. A miniatúrafestészetet, mint a legtöbb tudományt híres mesterektől lehetett elsajátítani, akik vagy a medreszékben, vagy saját lakhelyükön oktatták a diákokat. A képen az 1543. évi hadjárat székesfehérvári állomása (TSM Hazine 1517, 459a; FEHÉR 1975. XXVII. tábla).

³ A muszlim oktatás európai megítéléséről ld. KÉRI 2001.

⁴ KÉRI 1998.

⁵ SUDÁR 2012. 72.

⁶ SUDÁR 2012. 72.

7. Temetkezési szokások

A középkorban a temetők a templomok körül helyezkedtek el. A muszlim temetők egy része is követte ezt a rendet, és dzsámik, kolostorok mellett létesültek. Mivel a hódoltságkorban a keresztény lakosság egyre inkább kiszorult a külvárosokba, új temetőket kellett nyitni. A Mindenszentek temploma körül létesült a legnagyobb pécsi török kori keresztény temető.⁷

Egy új elemként a muszlimok nagy fontosságot tulajdonítottak annak, hogy látogassák a szentként tisztelt emberek sírjait. A hódoltságkori városban két búcsújáró hely is ismert, ahol két szentnek tartott ember, Idrisz baba és Nisándzsi Mehmet pasa földi maradványai fölé emeltek sír építményt, vagyis türbét. Az Idrisz baba sírját is magában foglaló mai Rókus-dombon alakult ki az egyik legnagyobb török kori muszlim temető. Két másik a Szigeti, illetve a Budai kapun kívülre esett. Nisándzsi Mehmed pasa, defterdár sírja a mai Széchenyi téren álló Gázi Kászim pasa dzsámi mellett lehetett, és 1566-ban helyezték itt végső nyugalomra.⁸ A muszlimok által igen tisztelt hellén filozófus Platón sírját is Pécsen sejtették, melyről még Evlia cselebi is beszámol, de természetesen ez utóbbinak nincs valóság alapja.

Idrisz baba türbéje

A 16. század végén (Ibrahim Pecsevi szerint 1592-ben) épült török síremlék a mai Rókus-dombon áll. Az itt eltemetett személy kilétével kapcsolatban gyér információkkal rendelkezünk. Evlia cselebi elmondása szerint egy muszlim doktor volt, Ibrahim Pecsevi szerint viszont egy bölcs szerzetes, akit személyesen is ismert.⁹

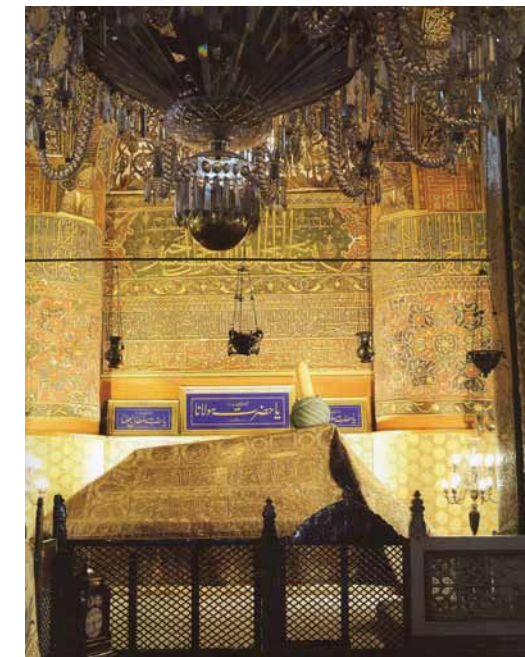


A türbe belseje és a Török Köztársaság ajándékaént itt elhelyezett szimbolikus turbánfejes koporsó. A holttest a türbe alatti földben nyugszik, arccal Mekka felé fordítva

⁷ VARGA 2009/1. 108.

⁸ SUDÁR 2012. 88.

⁹ GERŐ 1980. 78-80.



Ez a temetkezési szokás általános volt az Oszmán Birodalomban: Mevláná Dzseláleddin Rúmí sírhelye és koporsója díszesebb ugyan, de hasonlóképpen a későbbi zarándokok számára létesült

nisándzsi: Az a magas méltóságú személy, aki a szultán kézjegyet a szultáni iratokra rajzolta az uralkodói jóváhagyást követően. A díván, vagyis a szultáni tanács tagja.

türbe: Muszlim mauzóleum: egy-egy uralkodó vagy magas méltóság díszes síremléke. Mohamed még tiltotta a síremlékek építését és a szent halottak tiszteletét, de a síta szokást követve a szunnita világban is elterjedt.

defterdár: Egy-egy oszmán közigazgatási terület pénzügyi vezetője.

Platón: Törökül Eflátún. Az oszmán források szerint, melyek állítólag keresztény elbeszélésekre mennek vissza, Platón Pécsen telepedett le élete vége felé. Nagy Sándortól kapta meg azt a területet, ahol iskolát is épített, és sírja a nyugati kapun kívül található. De ennek a muszlimok által is tisztelt filozófusnak természetesen semmi köze nem volt Pécshez.

Mekka: A muszlimok legszentebb városa. Az itt található ún. Kába-kő egy meteorit, melyet eredetileg pogány szentélyben imádtak a muszlim vallás megjelenése előtt. Mohamed átvette a szokást, és azóta az évente megrendezett legfontosabb zarándoklat célpontja. A muszlim vallási épületek is Mekka felé néznek, és efelé fordulva kell imádkozni az egész világon.



A Jakováli Haszán pasa alapította mevlevi rendház temetőjének turbánfejes sírkőtöredékei. A turbánok formája az elhunyt személy foglalkozását tükrözte

10 SUDÁR 2012. 86-88.

11 Tarih-i Peçevi I-II.

12 Tarih-i Peçevi I-II.



Idrisz baba türbéje a pécsi Rókus dombon



A türbe jelenlegi, másodlagos bejárata



A türbe eredeti, kőkeretes bejárata

Evlia cselebi így kezdi megemlékezését a sírhelyről: „Pécs temetőjében fényességes sírjának helye felett magas kupolával elkészített boldogságos küszöb ez. Jelenleg a szív birtokosainak (azaz a szűfiknek) a zarándokhelye.”¹⁰ Ibrahim Pecsevi így nyilatkozott róla: „A mi városunkban, a gyönyörű Pécsen ekkor egy Idrisz apó nevű jóvendőmondó volt, kinek néhány csodatétele nyilvánosságra jutott...”¹¹

Evlia és Pecsevi is leírja, hogy Idrisz baba és Haszan boszniai pasa jó barátok voltak. Pecsevinél ezeket olvashatjuk: „Ő [a pasa] az apóval ismerős volt, és teljesen jó véleménnyel volt felőle.” Idrisz baba pedig a következő jóslatokkal látta el, amikor barátja hadjáratba indult: „Bárhova megy, szerencsés lesz, a szentek lelkei segítik őt, sőt a felséges Isten kegyelmének közvetítője, Ali is vele lesz és katonaságával.”¹²

Evlia cselebi csak egy építmény nélküli, többnyelvű sírkövet említ a búcsújáró helyen. Evlia valószínűleg vagy nem találta meg a türbét, vagy nem is ment el megnézni, hanem csak mások által elmesélt dolgokat rögzített. Ezzel szemben Ibrahim Pecsevi szerencsére beszámol a türbéről, ugyanis szerinte Idrisz baba 1592-ben még életben volt, s azután bekövetkezett halála után türbét (kupolát) emeltek sírja fölé.

Maga a türbe szürke színű tört kőből rakott, nyolcszög alapú, dob nélküli, kupolával fedett kis-méretű szabályos épület. Homlokzatain három kis négyszög alakú egyenes záródású ablak található, fölöttük téglából falazott számrhátív, azok fölött pedig kis kerek ablakocskák vannak, melyek a fény bejutását segítették elő. A falakat valószínűleg vakolat és mészborítás fedte.

A kis épület a törökök kivonulása után a jezsuiták kezébe került, akik 1686-ban a pestiskórház kápolnájaként használták, és Szent Rókusról nevezték el. Ekkor az egyik eredeti ablaka helyén köríves záródású kőkeretes fülkét hoztak létre. Az épület később katonai hadi szertár, lőportorony lett.

A türbét Möller István 1912-ben részben feltárta és restaurálta, de mai állapotát később, 1961-ben nyerte el. A mai gótikus kapu barokk korból maradt fenn, de az eredeti egyenes záródású kőkeretes kapu is látható elfalazott állapotban a mostani bejáratnál balra. A türbe alatti régészeti feltárás eredményeként előkerült az eltemetett szent ember teljes csontváza, arccal Mekka felé fordított állapotban. Kiderült, hogy Idrisz baba sírját sziklába vajták, és később alakították ki fölötte a síremléket.¹³

8. Muszlim fürdőkultúra

A 15. század végén a városnak még csak egy közfürdője volt. A hódoltságkorban azonban ugrás-szerűen megemelkedett a számuk. 1546-ban már említenek egy állami fürdőt Pécsen, de ennek helye nem ismert. Az Evlia cselebi által felsorolt 17. században álló gőzfürdők a következők voltak: Gázi Kászim pasa hamam, Memi pasa hamam ve Ferhád pasa hamam.¹⁴

A Gázi Kászim pasa fürdő

Az 1562-re már biztosan elkészült Gázi Kászim pasa hamam mára teljesen elpusztult, meglétéről Evlia cselebi leírása alapján tudunk: „(A városnak) összesen három gőzfürdője van, mindegyiknél (előbbre való) Kászim pasa gőzfürdője: a dzsámi szentélye (mihráb) előtt, az út túlsó felén, balra levő tiszta és kellemes gőzfürdő, amelyről legendákat mesélnek. Vize, levegője és épülete kellemes. Öltözőtermét (dzsámekán) hatalmas és magas kupola borítja. Ennek éppen a közepén egyedülálló fehér márványból van egy nagy medence, amelyről a nyelv nem tud beszélni (...). Ennek a medencének pontosan a közepén van a szökőkút kelyhe sárga aranyhoz hasonlatos sárgarézből. Ha négyfelől tizenöt ember ülne is beléje, kibírná. Ennyire széles öntött réz kehely ez. Körös-körül 12 sárkányalak szájából szökken ki az élet vize, s az alsó, nagy márványmedencébe ömlik...”¹⁵

Memi pasa fürdője

Memi Pasa fürdője a 16. század második felében épült. Száz évvel ezelőtt még álltak a falai, de azután a romok elég rossz állapotba kerültek. A gőzfürdő területén régészeti feltárások kezdődtek, majd azt követően egy fürdőmúzeumot alakítottak ki a területén. A hamam falai a mai járószintig láthatók, és részben rekonstruálták is azokat. A fürdő szobáit és a vizet egy padló alatti fűtőrendszerrel fűtötték. Az előcsarnokban díszes csorgókút állt, a falak mellett ülőpadok, szófák voltak.

13 GERŐ 1980. 78-80.

14 EVLIA 1985.; EVLIA 2002.

15 SUDÁR 2012. 75.



A Memi pasa dzsámi előterében a 16. század második felében épült, Memi pasa alapította gőzfürdő romjai



A papucsok elhelyezésére szolgáló nyílások



A forró helyiség



Az öltözőhelyiség, közepén a csorgókút (sadirván) másolatával



Falikút (cseme) a második, langyos helyiségben. Felette két nyílás, melyből hideg és meleg víz folyt a falakba épített vízvezetékeken keresztül. Alsó része a törökül „kurnának” nevezett medence a mosakodás céljára. Kerek fém tállal merítették a vizet és locsolták magukra a vendégek



Sztalaktitos sarokrészlet az egyik mosdómedencéről



Részlet az egyik mosdómedencéről

Az előcsarnok utáni keskeny helyiség a tepidárium, ahol faragott díszítésű falikút és mosdómedence, ülő- és pihenőpad volt elhelyezve. A harmadik, nagyobb forró helyiségben szintén pihenőpadok voltak. Ezen helyiség közepén volt a nyolcszögű köldökkő, amelyen a fürdővendégeket masszírozták. A helyiségeket kupolák fedték, a világítást a boltozatba és kupolákba vágott hatszögű nyílások szolgáltatták.

Evlia cselebi a fürdővel kapcsolatban ezeket vetette papírra: „Azután a Szigeti kapun belül, a Memi sah-dzsámi mellett van Memi sah gázi gőzfürdője. Boldogító, szép építésű, jó levegőjű, jó megjelenésű és kellemes forró (hely), melynek minden fürdőszolgája Nap arcú, Hold fényességű ifjú.”¹⁶

A Ferhád pasa fürdő

Evlia cselebi a szegények fürdőjeként emlegette. Ikerfürdő volt, külön női és férfi részleggel rendelkezett. „Ferhád pasa gőzfürdője. Jó levegőjű, kellemes gőzfürdő, tiszta és fényes forróság, de nincs olyan (szépen) kidolgozva. A szegények fürdője”.¹⁷

A fürdők mellett számos nyilvános falikút (cseme) és szökőkút (sadirván) szolgáltatta a vizet, és ismert a Dóm téri forrás is, melyet szintén használtak a török korban. A kútházak (szebil) is valószínűleg jelen voltak a városban.¹⁸ A kutak közül név szerint Evlia cselebi a Gázi Kászim pasa csemet, a Kádi csemet és a Memi sah csemet emeli ki, de szót ejt a Szülejmán dzsámi (székesgyház) terén található kútról és forrásról is. A közutak rendszere magánszemélyek alapítványai révén épült ki. Ezek a várostól északra lévő területek vizét használták fel, melyeket még a római időkben vezettek be a városba. A középkortól égetett agyagcső-rendszeren keresztül érkezett a víz Pécsre. Északkeleten a Tettye-forrás vizét is felhasználták, északnyugati irányból a Petrezselyem-forrás szolgáltatta a vizet.¹⁹ A közutakhoz az állatok itatása számára kővályukat is készítettek. Ennek egyike a mai Káptalan utca és a Janus Pannonius utca sarkán látható.



A Szent István téri forrás és cseme, mely a török korban is működött

szófa: Ülőpadot jelent, mely nemcsak a fürdőkben, hanem az otthonokban is meghonosodott. A magyar nyelv máig megőrizte.

tepidárium: Langyos helyiség, mely az öltözőhelyiségből érhető el. Itt a falikutakból folyó vízzel mosakodni lehetett. Ezt követte a forró helyiség, ahol a masszírozást is végezték.

cseme: Falikút. Eredetileg perzsa eredetű, és 'forrás, patak, kút' jelentéssel bírt.

sadirván: Szökőkút. A rituális mosakodás céljára a dzsámik udvarában is többnyire ilyen építményeket találunk, ugyanúgy, ahogy a fürdők előcsarnokában is.

szebil: Kútház. Az arab szó eredeti jelentése: 'Isten útja'.

¹⁶ SUDÁR 2012. 76.

¹⁷ SUDÁR 2012. 76.

¹⁸ VARGA 2009/1. 122.

¹⁹ VARGA 2009/1. 123.

9. Muszlim jogalkotás és törvénykezés

A muszlim állam a vallási törvények, a seriat aprólékos betartására épült, mely a muszlim uralkodó feladata volt, de idővel egyre inkább a főpapon, a sejhülszlámon keresztül gyakorolta ezt a jogkört.²⁰ Ugyanakkor a derviskolostorok tisztelt sejkjei is nagy hatást gyakoroltak nemcsak a vallási, hanem a politikai életre, akik a hiedelem szerint előrelátó képességekkel rendelkeztek.

A vallási törvényeken kívül a szultán által hozott, kánunnak nevezett világi törvények is fontos szerepet játszottak. A kiadott parancsokat, fermánokat ezért a seriattal és a kánunnal is összehozták. Az uralkodó feladata volt, hogy jó törvényeket hozzon, és azokat betartassa, hogy alattvalói békés és rendezett körülmények között élhessenek.²¹

A kánunnak három kategóriája létezett: egyes világi törvények egy speciális témában rendelkeztek, mások egy régiót vagy szociális csoportot szabályoztak és a kánun-námék mindig konkrét meghatározott területeken voltak érvényesek. II. Mehmed idejében jött létre több jogi szabályozás mellett az első két írott formában rögzített kánun-náme (a büntetések szabályozásáról és az állam szerkezetéről), mely a Kánun-i Oszmáni alapját alkotta.²² A kánunokat a nagyvezír ellenőrzésre beterveztette a szultánhoz, majd a nisándzsi az uralkodói tigrával, vagyis kézjeggyel hitelesítette azt.

A törvényeket a meghódított területek korábbi törvényeit figyelembe véve alakították ki. Alaptétele azonban, hogy perzsa hagyományokat követve az uralkodó osztály, vagyis a katonaság és az adminisztratív tisztségviselők nem fizettek adót; mert ez a rájuk feladata volt. A társadalom tehát elkülönült muszlim és nem-muszlim közösségekre.²³ Viszont a jogrendszer nem különböztette meg a gazdagot a szegénytől.



Hódoltságkori megégett könyv, valószínűleg kis Korán. Feltehetően fa borítású volt. H: 8 cm, Sz: 4,5 cm. Szigetvár-Vár, ÉK-i Bástyaudvar, D Szelvény, 1961. évi ásatás (JPM 66.1.16.)



Jobbról balra: az isztambuli kádi, a nákiül-esráf (a Próféta családjába tartozókat számon tartó méltóság), a ruméliai kazaszker (katonai bíró), a mekkai kádi és a fő muzhir aga (a bíróságokon az alperest és a felperest előállító méltóság) társaságában



Korán, a muszlim szent könyv. Számos fordítása készült arab nyelvről annak ellenére, hogy a muszlimok azt tartják, hogy a fordítás során torzulhat az eredeti mondanivaló. Viszont a vallás terjedésével szükségessé vált, hogy az újkorban több nyelvre is lefordítsák. A Koránt Korán-tartóra helyezték, hogy magasabban legyen, mint az ember lába

20 İNALCIK 1973. 67., 97.

21 ÜLKER 1996. 75.

22 İNALCIK 1973. 73.

23 A nem muszlimok és a rájuk is felemelkedhettek, de ez személyes képességüktől, és a szultán jóindulatától függött, ld. İNALCIK 1973. 68-69.

seriat: Muszlim vallásjog.

sejhülszlám: A birodalom főpapja. A még nem szabályozott esetekben a sejhülszlám fetváit, rendeletei voltak a mérvadók az egész birodalomban. Egyben a sejhülszlám a szultáni tanács tagja is volt.

Kánun-i Oszmáni: Oszmán Törvénykönyv. Ez is több részre oszlik. II. Mehmed szultán (1451–1481) büntetőjogi törvénykönyve az első ilyen nagyobb egység, mely pl. még nem terjed ki az irathamítás esetére. A törvényeket időnként módosítani kellett, pl. I. Szelim (1512–1520) törvénykönyvében már ezt az előírást találjuk erre az esetre: „Aki hamisan tanúskodik és hamis jogi bizonylatot ad át, vagy ilyet használ, azt szigorúan büntessék meg. (...) Annak a személynek, aki uralkodói rendeletet vagy jogi bizonylatot hamisít – amennyiben visszaeső –, vágják le a kezét.” Tudjuk, hogy ezt a rendeletet valóban be is tartották.

tugra: Szultáni kézjegy, mely magába foglalja a szultán nevét, az apja nevét, és az állandó Muzaffer daima 'Uralkodjon örökké' formulát.

kazá: Bírói alapon felosztott egység.

Kezdetben a szultán két személyt nevezett ki a tartományok élére. A katonai osztályból való bég kezében volt a végrehajtó hatalom, a kádi pedig a szultán jogi képviselője volt. A dinasztiaalapító Oszmán vezér már Karadzsahiszár meghódítása után létrehozta a kazá alapú kádi-rendszert. A büntetés végrehajtásához a bég és a kádi együttes döntése, tehát a seriat és a kánun együttes alkalmazása volt szükséges.²⁴ Az iszlám jog szerint viszont más elbírálás alá estek a muszlimok és a nem muszlimok, a férfiak és a nők.

A kádi sokrétű feladatkört viselt. A bíráskodás mellett a katonák zsoldját is ő állapította meg, és hadjáratok idején az ő feladata volt az ellátmány biztosítása a felvonulási útvonal hozzá eső állomásain. Elsősorban mégis katonai ügyekben döntött, és a polgári ügyeket ennek alárendelve intézték. A polgári és a katonai funkciók összemosódtak a kádi esetében is, úgy, ahogy

24 İNALCIK 1973. 104.



A krónikákat vagy egyes lemásolt iratokat összefűzött könyvekben találjuk meg, melyeket az előlapra ráhajló bőrkötéssel láttak el, és előlapjukon nyomott minták találhatóak



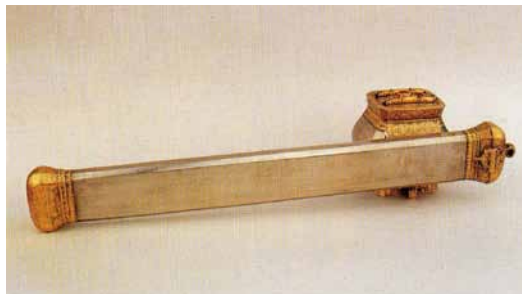
A defterek hosszúkas alakúak és szintén bőrkötésben találjuk meg őket



Iratok tárolására használatos dobozok



Az iratok tárolására használatos, törökül keszének hívott, általában atlaszszelyemből készült különféle zacskók és a belehelyezett iratok



Toll- és tintatartó. Pécs környékéről ilyen nem került elő, de biztosan használtak itt is ilyen tárgyakat



Kamisnak nevezett írónádak és tirsanak nevezett hegyezők



Zöld mázas körte alakú tintatartó. M: 5,5 cm. Szigetvár-Vár, ÉK-i Bástyaudvar, G Szelvény, 1962. évi ásatás (JPM K.66.1.37.)

a szandzsákbég is a tartomány világi és egyházi igazgatását végezte. Ez Pécsen sem volt másként: 1560-ban pl. egy Szinán nevű pécsi kádi deftere foglalkozott zsoldkiutalásokkal is. A kádi hivatal az egész hódoltságú időszak alatt működött Pécsen, és a nagyobb horderejű ügyekben kizárólagos döntési joggal rendelkezett. A Balkánról érkezett iparosok és kereskedők hivatalos ügyeit is ő intézte, de a keresztények örökösödési ügyeiben, illetve a rendfenntartás eseteiben is ő határozott. Ő felügyelte a boltokat, a vásárokat, és az adóbérlőknek is ő adta ki az adóbérlőket. A keresztény felekezetek, a katolikusok és unitáriusok is hozzá fordultak a nagyobb konfliktusok esetén. Pécs vonatkozásában egyetlen kirívó tiltás figyelhető meg más területekhez képest: a szabad vallásgyakorlás elvét csorbítva a kálvinista vallásgyakorlatot nem engedélyezték Pécsen. Az viszont általános jellemző volt, hogy fővesztés terhe mellett tiltották meg a muszlimok körében végzett keresztény térítést.

Az oszmán jogrendszerben a városi autonómia ismeretlen fogalom volt. Ugyanakkor a hódoltságú területeken a középkori helyi bírói testületek egy része tovább működhetett a török uralom alatt is, hiszen a török tisztviselők többnyire csak a várakban, közigazgatási központokban telepedtek meg. A hódoltság időszakában Pécsen tehát megváltoztak a jogi viszonyok. A középkorban a váron kívül álló Szent István kápolna a nemesek eskütételének helye volt. Emellett konvent és vármegyei törvényszék is működött Pécsen. A székeskáptalan többek között hivatalos okleveleket adott ki és hiteleshelyi tevékenységet folytatott. Ez a helyzet változott meg gyökeresen a muszlim hódítással, amikor is megszűntek a fő jogi hivatalok és 1543-ban a káptalan Baranya vármegye közgyűlésével együtt elmenekült.

A városok keresztény kerületeiben viszont sokszor megmaradt a helyi bíraskodás és volt választott testület. Ez főleg a kisebb horderejű vallási ügyekre vonatkozott. Emellett Pécs valószínűleg saját pecséttel és tanáccsal is rendelkezett. A 17. században azonban nem volt keresztény városi autonómia és minden ügyben a kádik döntöttek. Ekkor azonban egyre inkább lábra kapott a korrupció, mely eddig kevésbé volt ismert és elfogadott az európai jogfelfogás szerint élő közösségben.

10. Keresztény felekezetek továbbélése Pécsen

Pécs eleste után nem szűnt meg a katolikus hitélet a városban és a megyében. Az 1546. évi összeírás szerint még 11 klerikus élt a településen. A külvárosban álló Mindenszentek templomban bizonyosan volt katolikus istentisztelet, több településen pedig működő plébániákról vannak adataink. 1565-ben a város török előjárója azért ítélte halálra és végeztetett ki egy református lakost, mert az kitepte a katolikus pap kezéből az oltáriszentséget, majd földre dobta és megtaposta. A következő évtizedekben azonban a reformátusok, majd az unitáriusok mögött mindinkább háttérbe szorult a katolikus felekezet.²⁵

Baranyában az 1570-es években jelent meg az Erdélyből érkező prédikátorok közvetítésével az unitárius vallás.²⁶ Az atrocitásoktól sem mentes vallási villongások után erős közösségeik jöttek létre Pécs mellett Siklóson és Nagyharsányban is.²⁷ Jászberényi György unitárius prédikátor valamikor 1575 körül térítette át Pécs polgárságát, és ekkortól kezdve a mecsekali város a hódoltságú unitarizmus egyik fellegrádjának számított. Ekkortól datálható, hogy Jászberényi a dunántúli unitáriusok első püspöke lett. Erejüket mutatja, hogy a keresztények kezén maradt egyetlen kőtemplomot, a Mindenszentek templomát a katolikusokkal megosztva használhatták a század utolsó harmadában. Bár a pécsi unitárius főiskola léte kizárható, középiskolájukban magas szinten oktatták a latin, héber, görög nyelvet és a teológiai ismereteket, valamint jól felszerelt könyvtárral rendelkeztek. 1588-ban Válaszúti György lett a pécsi unitárius püspök, és neki kellett Skaricza Mátéval szemben helytállnia az úgynevezett pécsi dispután. A 17. század elején paphiány lépett fel a körükben, 1612-től pedig a jezsuitákkal kellett megosztaniuk a Mindenszentek templomát.²⁸ Ennek ellenére befolyásukat a 17. században mindvégig megőrizték, közösségeiket majd 1686 után Radanay Mátyás Ignác püspök verte szét, miután a pécsi unitáriusokat kitelepítette Pellérdre és Aranyosra.

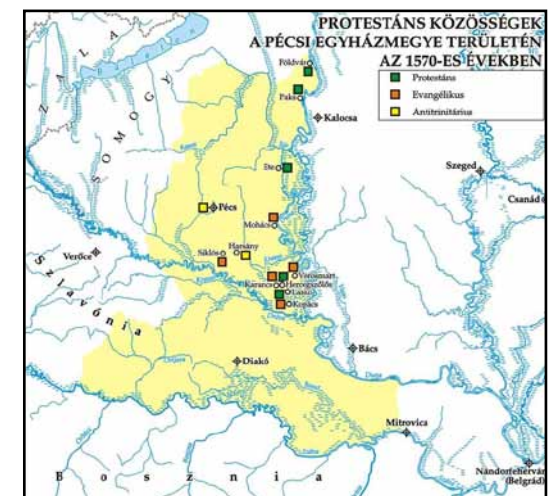
Pécsen a török kor folyamán mindvégig fennmaradt egy erős keresztény jelenlét, és a reformáció folyamata is hasonló módon zajlott le mint a Magyar Királyság keresztény területein.

25 VARGA 2009/I. 144-171.

26 BALÁZS 1999.

27 BENDA 1991.

28 HOLOVICS 1966.

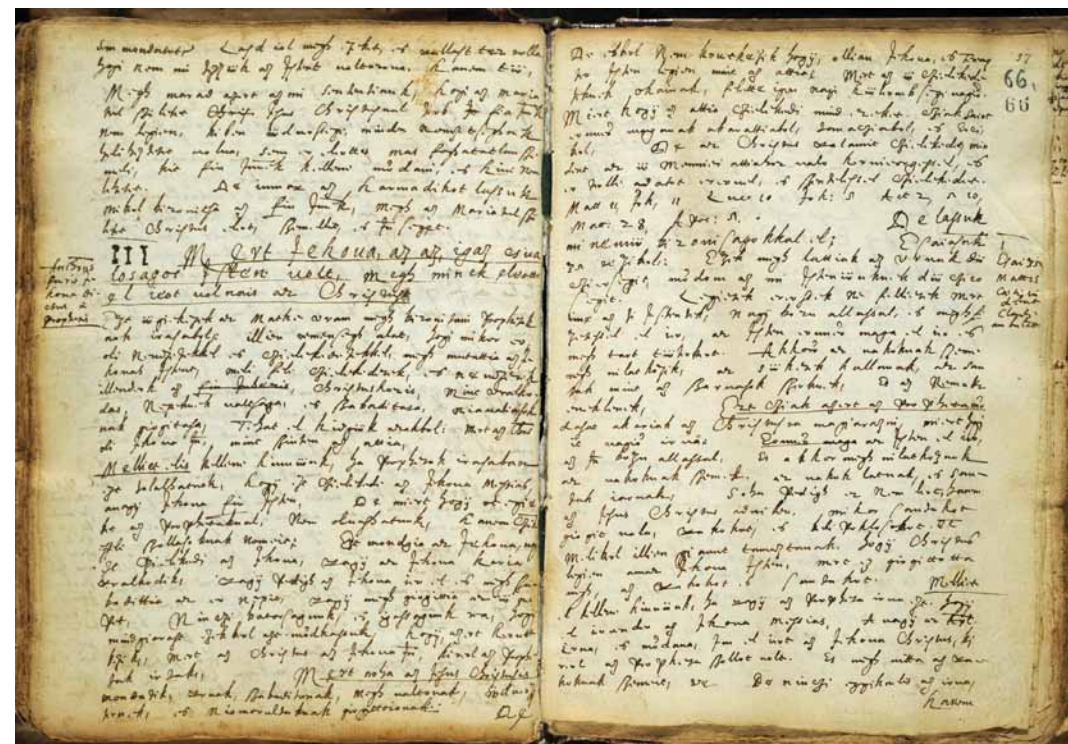


népi vallásosság a török korban: Az oszmán megszállás után a protestantizmus gyors terjedése, a katolikus egyházi struktúra pusztulása és az oszmán valláspolitikai közömbössége egyaránt szerepet játszott az itt élő hitvilágának átalakulásában. A javarészt felületesen iszlamizált boszniai népelemek, a rossz hatékonyságú egyházszervezettel bíró ortodox betelepülők egyaránt hatottak a pécsi és baranyai keresztények vallási felfogására, miképpen az újonnan érkezők is érzékenyek voltak a keresztény hitrendszerben gyökerező paraliturgikus cselekmények iránt. A Baranyába érkező délszláv katolikusok a népi vallásosság számos elemét, így például a busójárást honosították meg a vidéken. Ezt erősítette, hogy a városban és környékén a 17. sz. elején megjelenő, magukat a katolikus vallás elkötelezett híveinek tartó plébánosok és misszionáriusok nagyon sok esetben használtak paraliturgikus elemeket a munkájuk során: gyógyítottak és ördögöt űztek. Sikerükhöz hozzájárult, hogy a kanizsai és a pécsi várkatonaság zöme Boszniából származott, és körükben nagy népszerűségnek örvendett Szűz Mária kultusza, valamint jó viszonyt ápoltak a boszniai ferenccsekkel. A katonák közül többen megmaradtak

katolikusnak, és a jezsuitáknak nagy gondot okozott ezek feloldozása. Az egyre kellemetlenebbé váló kérdést úgy oldották meg, hogy 1625-ben Svetich György jezsuita feloldozási felhatalmazást kért és kapott Rómából a török zsoldosok számára. A jezsuita lelképásztori munka legfontosabb segédeszköze a csoda volt, és a gyógyítók szolgálatait a törökök is rendszeresen igénybe vették. Kifejezetten kedvelték a viaszmedálokat, melyeket többre tartották a hodzsák és kalugyerek amulettjeinél. 1662-ben egy megháborodott vajda és egy gazdasági tisztviselő gyógyult meg e medálok hatására. A török mészárosok vezetőjét szentelt víz, szentelt viasz és Szent János evangéliumának segítségével gyógyították meg: volt, akinek a szenteltvíz békát távolított el a hasából, a másíknak pedig a száján keresztül bemászott egeret pusztította el. Az évkönyvek tanúsága szerint a török asszonyok a szülés fájdalmaitól félve Szent Ignác közbenjárását kérték, ami jól mutatja a jezsuita misszionáriusok munkájának eredményességét. A mindennapi élet területén Pécssett megvalósult egy modus vivendi a különböző vallások között, és ebben a hitvilágok alapjait képező népi vallásosság közös gyökereinek nagy szerepe volt.



A busójárási hagyomány a török időkre nyúlik vissza



Válaszúti György Pécsi disputa című művének egy kéziratos oldalpárja (OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 313.)

Pécsi disputa néven ismert Skaricza Máté református ráckevei, és Válaszúti György pécsi unitárius lelkész között lezajlott hitvita (1588. aug. 27-31.), valamint ennek Válaszúti által készített leírása. Előzményeként a tolnai lelkész, Decsi Gáspár eretneknek nyilvánította a pécsi unitáriusokat, ez pedig gazdasági elszigetelést is jelentett, ezért a pécsieknek tisztázniuk kellett magukat a vád alól.¹ Decsi helyett végül Skaricza vállalta a szereplést, akinek a templomi beszédeire Válaszúti magánbeszélgetéseken, illetve később írásban válaszolt. Utóbbiban először a pécsi előzményeket rögzíti, majd a vádakra felel, végül pedig az unitárius teológia első koherens összefoglalását adja. Elsősorban tudós olvasóközönségnek szól, hangvétele toleráns, szemlélete objektív, nem tekinthető a hitvita-irodalom szokásos termékének. Adatai miatt a mű Pécs 16. századi társadalmának legfontosabb forrása.²

1 DÁN 1976.
2 VÁLASZÚTI 1981.



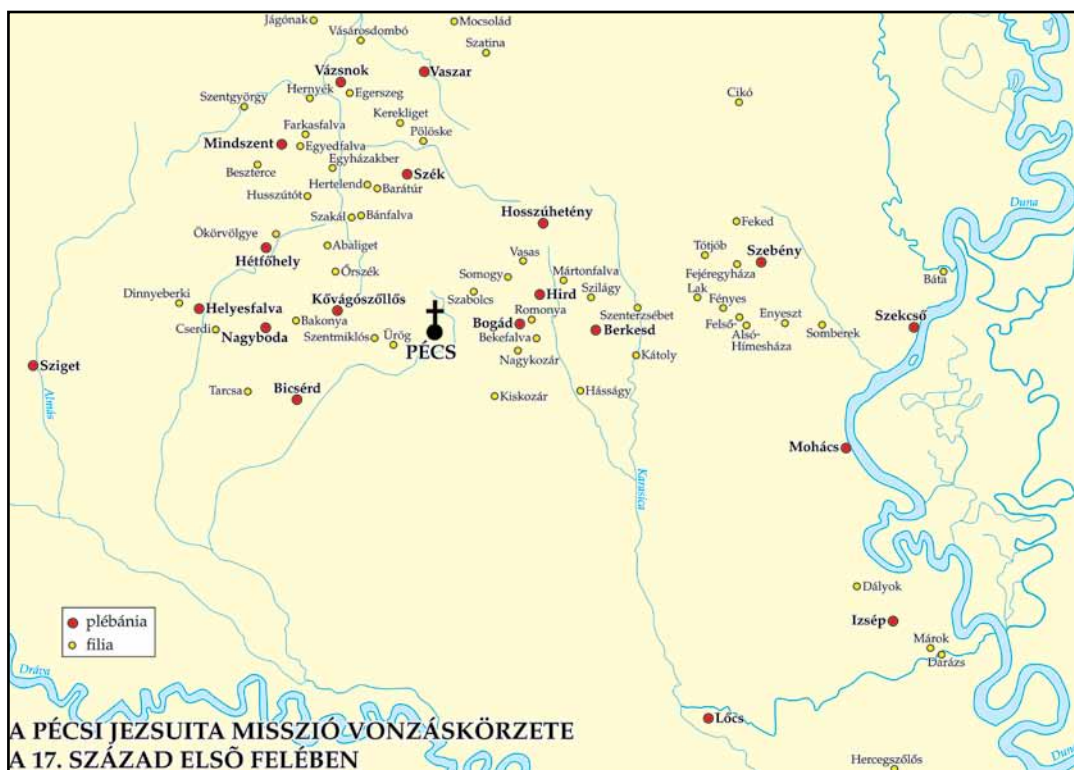
A disputa helyszíne, a Mindenszentek temploma Pécssett

Pécsi jezsuita misszió: A 17. sz. elején alakult meg. Az oszmán hatalom számos engedményt tett a katolikusoknak és ez lehetővé tette a hódoltsági jezsuita missziók megindulását. Pécssett az erdélyi származású Vásárhelyi Gergely és Jékely Zakariás alapított rendházat. Vásárhelyinek rögtön a városba érkezés után sikerült nagy nyilvánosság előtt, a muszlim, protestáns és katolikus lakosok szeme láttára meggyógyítania egy török parancsnokot, amivel megalapozta a jezsuiták tekintélyét a városban. Visszaszerezték a Mindenszentek templomot és iskolát nyitottak, ahol bárki tanulhatott. A sikerben nagy szerepe volt annak, hogy az előjárók mindvégig ügyeltek arra, hogy a rendházban mindenkor legyen egy-két magyar és horvát misszionárius. A pécsi katolikusok lelkigondozása mellett vidéki missziókat is vezettek. Az állandó pécsi jelenlét lehetővé tette a folyamatos oktatást is, ami a katolikus megújulás egyik kulcskérdése volt. Az iskola komoly eredményeket hozott a hódoltság klerikus, szerzetes és tanító utánpótlása biz-

tosításában. 1637-ben már négy egykori pécsi diák vállalt lelkipásztori szolgálatot: három magyar fiú licenciátus, egy szláv fiatal pedig pap lett. A sikerek révén Pécsről kiindulva sikerült újabb jezsuita rendházat alapítani Gyöngyösön (1633), ahol rövidesen az egyik legjelentősebb hódoltsági iskola nyitotta meg kapuit. A jezsuita páterek gyakran gyógyítottak a muszlimok körében is, és emiatt utóbbiak is szimpatizáltak velük. Legfontosabb feladatuknak azonban a városi plébánia ellátását, és a környékbeli falvak pasztorációját tartották. Hétvégéken a közeli falvakból akár kétezer hívő is összesereglett az istentiszteletre, akiknek magyar és horvát nyelvű misét és körmeneteket is tartottak.¹ A misszió anyagi alapját a központból küldött összegek, a városi hívek felajánlásai, valamint a borkereskedelembe való bekapcsolódás biztosította. A misszió 1686-ig folyamatosan működött.²

¹ VANYÓ 1971.

² MOLNÁR 2003.



11. Az oszmán hadsereg és fegyvertár

Az oszmán szárazföldi hadsereg több összetevőből állt: egyik eleme az isztambuli központi haderő volt, mely gyalogságból és lovasságból állt. Ütőképes részét a janicsár hadtest alkotta, amely 1362-től egészen 1826-ig szolgálatban állt. Az itt szolgáló válogatott katonák száma a 16. században kb. tízezer fő volt, és tagjaik a kul rendszer részeként a devsirméből, vagyis az egyes tartományokban bevezetett ún. „gyermekadóból” kerültek ki.

Emellett a hadsereg másik magvát a tartományi hadsereg alkotta, mely a tímárbirtokos szpáhikból, dzsebelükéből és kiegészítő csapatokból állt. Ehhez járult még a vazallus fejedelmek (Erdély, Havasalföld, Moldva és a Krími Kánság) hadereje, majd végül a várak helyőrsége (azabok, gönüllük, delik, martalócok). A szárazföldi hadjáratok alkalmából folyami hajóhad is biztosította a sereg védelmét és az utánpótlást. Érdekes módon kimutatták, hogy az oszmán hadseregben zsidók is szolgáltak, pedig az Oszmán Birodalomban nem muszlim vallású katonák hivatalosan nem lehettek.

Az oszmánok a 15-16. században még teljes mértékben lépést tartottak a nyugati civilizáció haditechnikájával. Az iszlám hanafita ága ugyanis kimondja, hogy az ún. „hasznos újítás” (al-bidát-i szejjie) a birodalomban is követhető, sőt követendő.¹ A szultán a világi törvényekkel és a sejhüliszlám fetváival el tudta érni azt, amit hadi téren akart. Már a 15. századból is ismerünk az Oszmán Birodalomban tevékenykedő európai származású ágyúöntőket, pl. Orbán mester neve maradt fenn, aki talán magyar származású volt.² Nagy Szülejmán mohácsi ütközetében pedig a túlerő mellett már a fegyverek is döntően meghatározták az oszmán sikereket.

A pécsi várban is voltak ágyúk mind Szigetvár elfoglalása előtt, mind utána. 1566 előtt azonban, mivel Pécs nagyon közel helyezkedett el a határvidékhez, az oszmánok nagy hangsúlyt fektettek a védelemre. A felhasználási terület szerint megkülönböztetünk mezeti, várvédő, ostrom-, tengerparti és tengeri ágyúkat. Az ágyúk készülhettek kőből, fából, rézből, bronzból és vasból is. Az oszmánok előszeretettel felhasználták az európaiaktól zsákmányolt ágyúkat is, és a saját elnevezéseik alapján hívták őket (pl. Szigetvár alatt volt a Johann Katzianertől 1537-ben zsákmányolt hatalmas ágyú, melyet a törökök a nevet eltorzítva „Kocsian ágyújának” neveztek).³

A 16-17. században nem voltak még szabványos lövegtípusok, hanem súly, kaliber és kiképzés szerint nagy változatosságot mutattak. A legnagyobb oszmán ágyútípus a baljemez volt, melyet nagy faltörő lövegként határozott meg a kutatás. Szintén az ostromágyúk közé tartozott a csulutmaz nevű löveg is, melyet azonban nemcsak az ostromok, hanem a várvédő harcok során is alkalmaztak. A sajka ágyúkat oszmán típusnak tartják, és egy nagyméretű várvédő ágyútípust értenek alatta.



Láncos ágyúgolyó, kemény homokkőből. Átm.: 9,5 cm. Zengővár, 16. sz. (JPM K.2003.24.01.)



Öntöttvas hírlövé ágyú felül- és oldalnézeti képe. M: 15,6, Aljátm.: 9 cm 19. sz. (JPM K.57.86.1.R.)

1 ÁGOSTON 1992/2. 173-174.

2 ÁGOSTON 1992/2. 184-185. Az oszmán katonai potenciálról ld. ÁGOSTON 2005.

3 A Kocsian nevű ágyúról Szelániki is megemlékezik, szerinte a janicsár hadtest működtette az ostrom idején, ld. SELÁNIKI 1999. I. 28.; THÜRY 1981. 208. Johann Katzianert még korábban Zrínyi Miklós ötletette meg, amikor kiderült, hogy a Habsburgok ellen a törökökkel szövetezik és ekkor került a törökök kezébe az ágyúja.

janicsár: Gyalogos elitkatonája, akit a szultáni szerájban képeztek ki. vezetőjük a janicsár aga. Kiskorukban a gyermekadó intézménye révén jutottak be a palotába, és janicsárként, más portai szolgálattevőként vagy később felemelkedve akár tartományi előkelőként is szolgálhattak. A janicsárok jelentős tüzérvél voltak felszerelve, és a szultáni had egyik ütőképesebb részét alkották.

devsirme: A gyermekadó intézménye. Főleg a balkáni államokban működött, ahol a helyi lakosok sokszor önként is beszállították kiskorú gyermekeiket a felemelkedés lehetősége végett. Az egyik leghíresebb ilyen család a Szokolluk voltak. Az oszmánok Magyarországon sosem alkalmazták.

dzsebelü: Azon páncélos lovasok elnevezése, akiket hadjáratok idején a hűbéresek, tartoztak kiállítani hűbértartásuk nagysága szerinti mennyiségben.

zarbuzán: Egy gyakori török ágyúfajta. Méretük szerint megkülönböztettek nagy, vagyis sáhi, valamint közepes és kis zarbuzánokat. Ezeket a hadjáratok alkalmával könnyedén magukkal vihették és mind az ostrom során, mind pedig a várvédelemben nagy hasznát vették.



Fél golyóöntő minta, 16-17. sz. Mária-vár, G szelvény, 1964-es ásatás (JPM K.78.82.1.)



Kettétört golyóöntő minta, 16-17. sz. Mária-vár, G szelvény, 1964-es ásatás (JPM K.78.82.2.)



Kettétört golyóöntő minta, 16-17. sz. Mária-vár, G szelvény, 1964-es ásatás (JPM K.78.82.1.2.)



Kettős golyóöntő minta homokkőből. H: 6,7 cm. 16-17. sz. Mária-vár, A szelvény (JPM. K.78.84.1.)

A badaluska egy gyakori, kisebb, de hosszabb csövű, bástya-romboló ágyútípus volt, melyet hadjáratok idején alkalmaztak. Az 1543-as magyarországi hadjáratban adatolt egy ilyen ágyú, Szigetvárnál viszont a török krónikák nem említik. Ez utóbbi ágyúfajta kisebb löveget zarbuzánnak nevezték. Kis mezei ágyúként tartották számon a kolunburna (magyarul csatakígyó vagy sugárágyú) nevű könnyű löveget, melyet kézi lőfegyverből alakítottak át és messzehordó lövegként ismert. A falconetta nevű könnyű ágyú 70-110 dekányi vasgolyó kilövésére alkalmas ágyútípus volt. A tarack tízszer hosszabb csővel rendelkezett mint az űrmérete, magas ívű röppályán kisebb távolságra lőtte ki a golyót vagy kartácsot. A mozsár rövid csövű nagy űrméretű löveg, kő golyóinak röppályája meredek és kis távolságra hord. Ezen tüzfegyverekkel naponta legalább harminc lövés volt leadható. A törökök puszkák tekintetében a török katonák szintén jól el voltak látva.

Lőport tudtak gyártani a várbeliek, lőpor-malom több helyen is működött a városban, ezek egyike a mai Tettye téren volt található.



Öntőforma, apró gyöngyök, vagy puskagolyó öntésére. Pécsvárad-Vár (JPM K.88.1.60.)

4 ÁGOSTON 1992. 187-198.; TUNÇ 2004. 95-110.



Félkész bronz puskagolyó, öntvénycsappal. Nem lőtték ki, mert különben az öntvénycsap befürödött volna a golyóba.

Ha nem távolították el az öntvénycsapot, akkor azzal hátrafelé helyezték a golyót a puska vagy pisztolycsőbe, és így az kilövés után egyenesen repült.

Átm: 1,4 cm. Pécs-Széchenyi tér, Ny-i oldal, Gázárak, Ötvösműhely, leletmentő ásatás (JPM K.77.8.59.)

A tüzfegyverek mellett ostromok idejében bevetették az egyéb tüzes eszközöket is, mint a tüzes nyilat, labdát, koszorút, kalácsot, furkót, valamint tüzes fazék és csupor, emellett szurok, gyanta, kén is bőven rendelkezésre állt. A hírlövő ágyúk kisméretűek voltak, melyek közül török kor utáni példányok kerültek csak elő Pécs környékéről.

A lövedékek, golyók mérete nagy változatosságot mutat. Az ólomgolyókat homokkő vagy márvány öntőmintában öntötték, és sok esetben az öntvénycsap megléte és hiánya, valamint a deformáltságuk alapján nagy eséllyel kimutatható, hogy melyiket használták fel, és melyiket nem.



Vas számszerij lövedékek. H: 7,7 cm; 7,4 cm; 8,0 cm; 7,6 cm. Pécsvárad-Vár (JPM K.88.1.46.)



Vas számszerij lövedék. H: 7 cm, V: 1,8 cm. Mária-vár-Várkút, 1965-ös ásatás (JPM K.78.6.3.)

12. Mezőgazdaság, kereskedelem

Pécs környékén gazdag termőföldek, szőlőskertek, gyümölcsösök és veteményesek voltak, melyek főleg a város délkeleti részén húzódtak.⁵ Sok mezőgazdasági vaseszköz is előkerült Pécsről és Pécs környékéről: szőlőmetsző kések, eke- és ásópucscok, balták stb. Ennek ellenére a város inkább kézműipari-és kereskedővárosnak számított. A török hódítás kezdetén Boltos Márton és Schreiber Farkas ilyen irányú tevékenysége kiemelkedő. Ekkor Budával voltak a legszorosabb gazdasági kapcsolatai Pécsnek, főleg a baranyai szőlők értékesítése terén. Pécs a vármegye és a régió központja, az áruk elosztóhelye, és több fontos kereskedelmi út, pl. az Itália felé vezető utak a városon keresztül vezettek. A középkorban az aranyműves céh és a bőrfeldolgozó ipar emelkedett ki az iparágak közül Pécs életében, és ez a török korban is változatlan maradt. Az ötvösök, tímárok, szabók is meghatározó elemnek minősültek.

5 MADAS 1971. 31.



Hosszú nyelnyúlványos, baltás szőlőmetsző kés, mesterjeggel. H: 20 cm. Késő középkor. Szigetvár-Vár, ÉNy-i Bástyaudvar, C Szelvény (JPM. K.74.1.166.)

Pettau: A német Pettau mai elnevezése: Ptuj. A város neve a római időkben Poetovio volt. A Dráva mellett, a mai Szlovénia területén helyezkedik el. 1252-től 1260-ig IV. Béla elfoglalta, majd kis ideig Mátyás király is birtokolta 1479-től 1490-ig. Főként németek lakták.

Raguz: A ma Horvátország déli adriai partvidékén található Dubrovnikkal azonos, erődjének falai mind a mai napig épen állnak. A középkorban a Raguzai Köztársaság kereskedői bejárták egész Európát, így Magyarországon is megtelepedtek. 1358-tól I. (Nagy) Lajos jóvoltából 1526-ig névleges magyar uralom alá került. Később a törököknek fizetett adót.

akcse: Török ezüstpénz. A török ak, 'fehér' jelentésű szóból származik. Érdekes módon mindent akcsében számoltak a törökök, ennek ellenére nagyon kevés érmét tártak fel az ásatások során. Pécsről pl. egyetlen akcselelet sem adatolt, csupán egy török aranypénz (altin) és egy karamán érme került elő a magyar és külföldi pénzek mellett.



Vas tűzcsiholó, egy csavart S alakú függesztővel.
H: 8,6 cm. 15-17. sz. Pécsvárad-Kocsid,
Kis János gyűjtése (JPM K.83.1.183.)



Vas kés/vakaró: csavart markolatú, végén visszahajlik.
Pengéje felfelé hajló csúcsban végződik.
H: 25 cm. Pécs-Málom (JPM K.93.22.12.)



Vas ár, fa nyéllal, két nitszeggel megerősítve.
H: 10 cm, Sz: 1 cm. Szigetvár-Vár, ÉK-i Bástyaudvar,
Várkút, 1962-es ásatás (JPM 74.1.513.)



Vas ár/lyukasztó, idomvasból kovácsolva, egyik végén sokszögű, majd négyzetbe átmenő nyéllal, hosszú vékony hegygel. H: 14,5 cm, túske: 4,3 cm. 16-17. sz. Máraevár, D szelvény, 1963-as ásatás (JPM K.78.39.32.)



Vas csákány, ép. H: 28 cm, Sz: 8 cm. 17-18. sz. Siklós Vár, külső vár III. mh., 1966-os ásatás (JPM K.82.2.77.)

Kőfejtő csákány. H: 20 cm. 16-17. sz. Máraevár-Külsővár, 1963-as ásatás (JPM K.78.33.1.)



Raguzai ezüstpénz (Grossetto) elő- és hátlapja, átfűrt, erősen kopott. 1676-i verésű (9 db ilyen pénzkerült elő a 17. századból). Pécs Irgalmasok, 1978-as ásatás (JPM É.79.3.144.)

összeírás szerint a városban nyolc kalmár, egy boltos és kilenc kereskedéssel foglalkozó diák lakott a dzsizje-fizetők között.⁹ A szarvasmarha-kereskedelmet viszont a pettaui polgárok irányították Pécs térségében is és a legnagyobb szarvasmarha hajtó útvonalak Péctől távol futottak.¹⁰ De a marhabőr fontos kereskedelmi árucikknek számított Pécsen, és egy kis csonkagúla alakú kolomp jelzi, hogy azért itt is volt bizonyos szintű állattartás. A mészárosok tevékenysége és a húskimérés nagy volumenű volt, ugyanakkor a kenyeret az otthonokban készíthették, hiszen más nyoma nem ismert. A régió kereskedelme a középkorban egy kelet-nyugati tengely mentén zajlott, ezt egészítette ki a török korban a dél felé irányuló, és onnan érkező kereskedelem is. Ekkor a külföldi kereskedőcégek egyre inkább ágenseket tartottak Pécsen, pl. a raguzai kereskedőkolónia itteni jelenléte 1545-től kezdve adatolható. Ők elsősorban ruházati termékek beszerzésével és forgalmazásával foglalkoztak, de bőr- és viaszkereskedelmet is űztek. 1570-ben azonban véget ért tevékenységük, és egyre inkább a bosnyák katolikus kereskedők vették át a szerepüket. A Béccsel való kapcsolatok inkább a középkor folyamán voltak erősek, ezt jelzik a bécsi fazéktöredékek, melyek közül sokat a mesterjegye alapján származási helyét tekintve is meg lehet határozni. Ezek a kapcsolatok azonban elsorvadtak a 16. század második felében.

A 17. században, a tizenöt-éves háború hatására csökkenni kezdett Pécs gazdasági és kereskedelmi szerepe, és egyre inkább a törökök is magyar pénzben számoltak az akcse helyett. Az 1606-tól újra megjelenő pécsi egyházmegyei egyházi adóztatás pedig egyre több pénzt csalt ki a lakosság zsebéből.

A kereskedők egy része egyben informátorként is működött, és a pécsi kereskedők sokszor szolgáltatottak adatokat a Királyi Magyarország kapitányainak a törökök berendezkedéséről és hadmozdulatairól is.

6 KÓFALVI 2001. 143.

7 KUBINYI 2001. 47.

8 VELICS-KAMERER 1890. 415.

9 SZAKÁLY 1995.

10 VARGA 2009/1. 41.

A török térhódítás nem okozott törést a város struktúrájában. A mezőgazdasági ipar közül a malomipar és a szőlővel kapcsolatos tevékenység kiemelkedő.⁶ Malomséd városrészben a török korban is folyamatos a Tettyepatakra telepített kb. 40 malom működése. Itt lőpormalmok, bőrcserző műhelyek és gabonaőrlo malmok álltak szép sorban, melyek egy része alapítványi működésben dolgozott.

Pécsen már a középkorban is heti két napon, kedden és vasárnap piacot tartottak.⁷ Fedett raktár biztosította az áruk tárolását, és az illeték megállapítására vámház működött.⁸ Az 1554. évi



A raguzai (ma: Dubrovnik, Horvátország) vár az Adriai-tenger felől



Grafitos bécsi fazék
fültörredéke, belső
részén egy címeres
mesterjeggyel.
Pécs, Munkácsy
Mihály u. 5.,
1980-as ásatás
(JPM. K.91.5.117.)



Lóbéklyó. Vasból kovácsolt, hosszúkas, kampós lakat-
részéből és két kerek tagból áll, melyek fele csavart,
íves részből, illetve hosszúkas lánctagból áll. Zár rész
H: 10,5 cm, Sz: 7,5 cm, M: 15,7 cm. 16-17. sz.
(JPM K.2001.1.31.R.)



Borjúkarika. Két karikás vastárgy. H: 15,8 cm.
Pécs, Landler J. u. 18., Kárpáti Gábor leletmentő
ásatása (JPM. K.77.1.69.)



Lópatkó.
A felerősítésre
szolgáló három-há-
rom lyukkal, vasból.
Szigetvár-Vár (JPM
SZ.2001.1.24.R.)



Bécsi fazék, peremén mesterjeggyel. Kiegészített.
15-16. sz. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.1.75.)

dzsizje: A kifejezés arab eredetű szó, jelen-
tése: fejadó, melyet a nem muszlim alattvalók
fizettek a török kincstárnak. Ezt az adófajtát
az ún. dzsizje-defterekben írták össze szan-
dzsákonként. Mértéke koronként, területen-
ként és az érintettek vagyoni helyzete szerint
változott. Fizetése alól a bírók és a papok fel-
mentést kaptak.

futuvva: A fiatal, nem házas munkások a
nagy városokban ún. futuvva társaságokat
hoztak létre a testvériesség nevében. A tár-
saságokba szimbolikus ceremónia után lehe-
tett belépni.



Kolomp. Csonkagúla
alakú bronz köpennyel,
az ütője vasból, kerek
füllel. H: 5 cm, Sz: 2,8 cm.
16. sz. Pécs, Jókai u. 6.
(JPM K.99.3.7.)

13. Kézművesség és műhelyek a török kori Pécsen és környékén

A török hódítás kezdetén több kisiparos és boltos nevét ismer-
jük, közülük tartozik Boltos Márton és Schreiber Farkas. Ekkor
Budával voltak a legszorosabb gazdasági kapcsolatai Pécsnek.
A középkorban az aranyműves céh és a bőrfeldolgozó ipar emel-
kedett ki az iparágak közül Pécs életében, és ez a török korban is
változatlan maradt. Az ötvösök, tímárok, szabók is meghatározó
elemnek minősültek.¹¹

A török térhódítás nem okozott törést a város struktúrá-
jában, így az 1554. évi összeírás alapján azt látjuk, hogy a 253
dzsizje-fizető lakos közül 112 iparos volt: 26 szabó, 12 varga,
12 mészáros, 11 kovács, kilenc ács, hét tímár, öt pajzsgyártó, négy
szűcs, négy ötvös, két asztalgyártó, két kerégyártó, egy övgyártó,
egy képiró, egy molnár, egy fazekas, egy csiszár. A török korban
sok fazekas települt be. Volt még tükövcsvás, csizmadiák, tímár, és er-
szénygyártó kisiparos is.¹²

A Széchenyi téren egy ötvösműhely emlékei kerültek elő.
Itt alsó és felső késnyélpántok kerültek elő nagyobb mennyiség-
ben, különböző méretekben. Emellett a Jókai utca 2. szám alatti
feltáráson csontborítású markolattal rendelkező kés került elő.
A Munkácsy utca 8. szám alatt pedig egy tulipános végű rézlemez
találtak, mely késnyél vége lehetett. A késes szakma tehát Pécsen
magas művészi színvonalat ért el és többen foglalkoztak azok
készítésével. Késtok hüvelyveretet a szomszédos Mária-
városban is találtak, illetőleg Szigetváron kerültek elő szépen megmunkált
csontborításos kések. A fémtárgyak tekintetében a könyvsarok-
és egyéb vereteket érdemes megemlíteni, illetve a réz- és bronz-
edények használatát. Sajnos ez utóbbiak rossz állapotban kerül-
tek elő, így bemutatásuktól eltekintünk. Hódoltságkori félkész
bőr cipőmaradványokat. A bőripari termékek készítése Pécsen
is zajlott az írott források tanúsága szerint. Szigetváron sikerült
megfigyelni, de hasonlókat készíthettek a pécsi mesterek is.



Késnyél végét borító tulipán alakú
rézlemez. 16-17. sz. H: 4,2 cm.
Pécs, Munkácsy utca 8., Domonkos
kolostor, 7. szelvény, 1987-es ásatás
(JPM K.2003.29.9.)



Késtok vagy tör hüvelyverete,
jó állapotú, sokszög alakú lemezből.
H: 5,5 cm. 16. sz. Mária-
város, G szelvény, 1964-es ásatás
(JPM K.78.34.4.)



Széles, alsó késnyélpántok. 15-16.
sz. Pécs-Széchenyi tér, Ny-i oldal,
Gázárok, Ötvösműhely, leletmentő
ásatás (JPM. K.77.8.71.)



Keskeny, alsó késnyélpántok. 15-16.
sz. Pécs-Széchenyi tér, Ny-i oldal,
Gázárok, Ötvösműhely, leletmentő
ásatás (JPM. K.77.8.73.)



Kisméretű alsó késnyélpántok.
15-16. sz. Pécs-Széchenyi tér,
Ny-i oldal, Gázárok,
Ötvösműhely, leletmentő ásatás
(JPM. K.77.8.74.)

¹¹ VARGA 2009/1. 37.

¹² SZAKÁLY 1995. 16., 37.



Összehajtott lemezes szíjvég, gótikus minuscule felirattal: Mária. A felirat keretelt, alatta levélsor, a levelek közepén három pötty. H: 3 cm, Sz: 2 cm. 15-16. sz. Keresztespuszta-Ördögölgy, 1977-es ásatás (JPM K.2003.23.1.)



Bronz súly vagy függőn. Orsógomb alakú, turbános díszű. Átm.: 2 cm. Mérévár, A szelvény, 1963-as ásatás (JPM K.78.45.26.)



Szíjvég (JPM 2001.6.21.)



Szíjveret, gótikus minuscule felirattal, ép. H: 1,6 cm, Sz: 1,7 cm. Pécs-Vasas (JPM K.93.47.1.)



Bronzból készült török gyertyatartó, egész. M: 21,8 cm, talpátm: 11 cm, tálátm: 8,2 cm. Pécs-Déryné utca, a Janus Pannonius Gimnázium udvarán lévő kút, leletmentő feltárás (JPM K.77.2.74.)



Övcsat és szíjveret (JPM 2001.6.22.)



Könyvsarok-veret, ép. Poncolt rézlemez, geometrikus díszítéssel. H: 4,3 cm, Sz: 3 cm. Pécs, Citrom utca, 1990. (JPM K.99.3.3.)

A törökök bejövetelével egy időben, azok hatására Magyarországon kétféle új szokás honosodott meg: az egyik a kávéivás szokása, a másik pedig a dohánytermékek használata. A kávéiváshoz perzsa eredetű fajanszcészéket használtak fel, melyeket később az izniki és kütahyai csészékkel egészítették ki. A pipák nagy formai variációt mutatnak, és mind Pécsen, mind a környéken sok kerül elő belőlük. Pipakészítő műhely a közeli Szigetváron működött, és valószínűleg a pécsi pipák egy része is onnan származik.

A muszlim iparosok egyesült keretek között dolgoztak. Az egyesületek eredete még nem teljesen tisztázott, de az európai céhrendszerrel nagyfokú hasonlóságot mutat. A bizánci rendszer az iszlám területeken tovább folytatódott, és kissé át is alakult. A fiatal, nem házas munkások a nagy városokban ún. futuvva társaságokat hoztak létre a testvériesség nevében. Çetin szerint három csoportra oszthatók: a sejfí, a sürbí és



Férfifejben végződő késnyél elől- és oldalnézete (JPM 74.515.)



Késnyél, melynek nyélemeze két szöggel erősített a faburkolathoz. H: 7,1 cm, Sz: 2,7 cm. Pécs, Jókai u. 6. 16. sz. (JPM K.97.1.436.)



Pipatörödékek: sárga mázas, vörösre égett pipa, szürkére égett felfényezett pipa, fémszerelékű pipa. Szigetvár és Pécs (JPM K.85.3.6., JPM K.85.3.43.)



Késnyél csontborításos markolattal. H: 8 cm, V:1, Sz: 1,1 cm. Késő középkor. Pécs, Jókai utca 6. (JPM K.97.1.42.)

a kavli közösségekre.¹³ Ezen összefoglaló néven áhíknak nevezettek érdeme, hogy az oszmán ipar a keresztényektől és a zsidóktól a törökök kezébe került, hogy létrehoztak egy sajátos kultúrát, hogy a záviyékben (kolostorokban) foglalkozás szerinti és morális nevelést is nyújtottak, hogy harcoltak a gázikkal együtt és hogy elősegítették a letelepedési folyamatot.¹⁴ A társaságokba szimbolikus ceremónia után lehetett belépni. A városi iparosok foglalkozás szerinti külön csoportokat alkottak egy-egy áhi vezetése alatt. Míg a központi hatalom nem volt erősen centralizált, addig ezek a szervezetek láttak el sok közéleti tevékenységet, és így politikai erővé is válhattak. Az állam egyre jobban ellenőrzés alá vette ezeket a társaságokat, de a futuvva eszmék tovább éltek¹⁵ és valószínű, hogy a magyarországi hódoltságig is eljutottak.

¹³ ÇETIN 1996. 107.

¹⁴ ÇETIN 1996. 106-109.

¹⁵ İNALCIK 1973. 151-162.



Bőr cipőtálpak, egy pár. A sarokrész széles lyukasztással. H: 16 cm. Szigetvár-Vár, Várudvar ÉNy-i része, NyKI kutatóárok, 1964-es ásatás (JPM K.74.3.190.)

14. „Virágok művészete” Az oszmán fajanszárak megjelenése és baranyai képviselője

Fajanszedények

Az iszlám világban a 11. századtól kezdve egészen mostanáig a mohamedán vallási törvények szerint tilos embert és állatot ábrázolni, ezért a figurális művészet helyett a gondolatok elvont, absztrakt megjelenítését kezdték el alkalmazni. Perzsia ez alól kivételt jelentett, ahol a figurális ábrázolást később sem tiltották be, sőt, az iszlám művészetbe ágyazva élt tovább. A kis-ázsiai szeldzsukok még előszeretettel alkalmaztak alakos ábrázolásokat (pl. kétfejű sas vagy sólyom), de az oszmán művészet sem szakított teljesen ezekkel a megjelenítési formával (pl. hal ábrázolás). Így egy olyan gazdag ornamentika fejlődött ki, mely főleg geometrikus és növényi motívumkincsel rendelkezik, és merít a kalligráfiából is.

A tárgyakon alkalmazott sokféle technikájú díszítés legtöbbször a felület túlnyomó többségét beborítja. Jellemzője az „iszlám ritmika” azaz a díszítőmotívumok végtelen felépítése. A motívumok egy része más kultúrákból származik, pl. kínai (ún. Csintamáni felhőmotívum). Az Oszmán Birodalomban a művészetek fejlődésében és változásában a birodalom székhelyén működő szultáni festőműhely, a nakkasháne volt az irányadó. Már II. Mehmed szultán uralkodásának idejéből (1451-1481) ránk maradt egy album, melyben összegyűjtötték a mintaként felhasznált díszítőmotívumokat.¹⁶

A kis-ázsiai kerámiaművesség területén az Északnyugat-Anatóliában található izniki (Nicea) gyártású fajansz foglalta el az első helyet. A város már a 14. századtól rendelkezett fazekas hagyományokkal; ebben nagy szerepe volt a fővároshoz közeli fekvésének, valamint a környékén fellelhető víz, tuzifa, homok és a színezéshez felhasznált ásványok bőségének.¹⁷ Itt a 15. század végén jelent meg a fehér színű, porcelánszerű alapanyagú edénytípus, melyet fajansznak nevezünk. Kínai Yüan és Ming hatást tükröz, de a fazekasok nem eredeti kínai edények, hanem sablonok szerint dolgoztak. Kimutatható, hogy a szultán és környezete a kínai porcelánt is nagyra értékelte. Ezeket a jó minőségű kerámiaedényeket szerették volna utánozni, de megváltozott mintakincs felhasználásával.

Az első fajanszedények a „kék-fehér” stílusba tartoztak, mely 1490-1525 között virágzott.¹⁸ Jellemzője a fehér alapon a vékony átlátszó máz, a máz alatti kék színű festés, valamint a török és a Ming díszítőmotívumok. A török motívumok közé tarto-



Kék-fehér stílusú izniki fajanszedény peremtöredéke. A perem alatt kék sávok között inda, alatta levél-virág kompozíció. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.1.205.)



Kék-fehér stílusú izniki fajansztál oldaltöredéke, egyik oldalán levelesindás kobaltkék színű növényi motívummal (JPM K.97.1.188.)



Kék-fehér stílusú izniki fajanszedény oldaltöredék belső oldala, mindkét oldalán kék mintával (kobaltkék és türkiz színben). Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.1.178.)

16 ÜNVER 1954.; GERELYES 1994.

17 ASLANAPA 1965. 29-32.

18 ATASOY-RABY 1989. 77.; LANE 1957. 40-63.; ASLANAPA 1999. 66.



Kis kék-fehér stílusú fedő peremtöredéke, sorba rendezett sötét kontúros kobaltkék színű, sokszirmú virágdíszekkel. Pécs-Széchenyi tér, Szentháromság szobor É-i oldala, 1976-os leletmentő ásatás (JPM K.77.9.28.)



Kék-fehér stílusú, hullámos peremű kobaltkék festésű mélytányér peremtöredéke (JPM 77.9.79.)



Rodoszi stílusú izniki fajansz talpastál aljtöredéke. M: 5 cm, Sz: 6,7 cm. (JPM SZ.74.1.365.)



zik az arabeszk, a hosszú hegyes levelek, a karcsú virágos indák, a kínai motívumok közé pedig a lótusz és a stilizált felhőmotívum. A kerámia színe kezdetben sötétkék volt, majd egyre világosodott, míg türkizkékékké vált.¹⁹ Ebben a stílusba tartozik a legtöbb baranyai fajansztöredék: tálak, tányérok, talpastál és fedő töredékei, bár fajanszáru ebben a térségben ritkán kerül elő. A fajanszedények kis számban és olasz hatásra ugyan, de már Mátyás király udvarában jelen voltak, viszont ez a kerámiatípus hamar eltűnt, és importként a török korban volt nagyobb mennyiségben jelen, erre láthatunk példákat az alábbiakban.

1550-60-ig tartott a következő izniki stílus, melynek korábbi neve „Aranyszarv-(Halics)” stílus volt, de ma inkább a „Tugrakes spirális” elnevezést használják.²⁰ Ilyen töredékek egyelőre nem kerültek elő Pécsről és környékéről. Párhuzamosan ezzel a stílusiránnyal az 1520-as évektől kezdve kezdett kibontakozni a „damaszkuszi” vagy „saz” stílus, melyet a nakkashane akkori vezetője, az Iránból érkező Sáhkulu vezetett be.²¹ Jellemzője a háromféle kék szín, főleg a türkizkék, valamint a mangánlila, az olajzöld és a szürkészöld szín, és a naturalisztikus tulipán, szegfű, rózsza, jácint, halpikkely motívumok.

19 ASLANAPA 1999. 62-66.

20 ATASOY-RABY 1989.

21 GERELYES 1994. 25-26.



Damaszkuszi stílusú izniki fajansztál töredéke, csokorba fogott olajzöld szárú, mangánlila virágú tulipán motívummal (4 db látszik). Pécs-Széchenyi tér, Szentháromság szobor É-i oldala, 1976-es leletmentő ásatás (JPM K.77.9.27.)



Rodoszi stílusú, izniki fajansz mélytál töredéke.
M: 7,2 cm, Sz: 12 cm. Szigetvár-Vár, ENY-i Bástyaudvar,
G Szelvény, 1962-es ásatás (JPM SZ.74.I.364.)



Perzsa fajanszcésze oldaltöredéke,
kívül kobaltkék leveles mintával.
Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.I.224.)

Kütahyai fajanszcésze oldaltöredéke,
polichrom geometrikus és virágmintával.
Pécs, Tímár utca, II. akna, 1980. (JPM K.2003.I.33.)

A 16. század második felétől a központilag elrendelt középítkezések szükségleteképpen a falicsempék tömeges készítése lett számottevő Iznikben, a „rodoszi” vagy „négy virágos” stílus keretében, melyet a török származású Kara Memi honosított meg a török művészetben.²² Magyarországon falicsempék nem, de kerámiaedények kerültek elő ilyen stílusban. Virágkora 1550-1620 közé tehető. Jellemzője a csillogó fehér alap, a kobaltkék, zöld, türkizkék és reliefes máz alatti bólusz-vörös szín, az erős fekete kontúrvonal. Motívumai a szegfű, tulipán, rózsza és jácint (azaz a négy virág dekoráció), valamint a szilvafavirág, a gránátalma-virág, a lilium, a ciprus, a felhőmotívum, a halpikkely-motívum, a madár, az állat, a hajó stb. Ritkán a kerámia alapszíne világoskék vagy rózsaszín, illetve narancssárga is lehet.

A kütahyai kerámiagyártás is elkezdődött már a kora újkorban, viszont inkább a 17. században vált el lényegesen az izniki mintáktól és színektől.²³ Az oszmán fajanszon kívül a perzsa készítésű fajanszcészék is jelen vannak a leletanyagban, mely egy új szokás, a kávéivás lassú meghonosodását is jelzik.



22 GERELYES 1994. 25-26.

23 ASLANAPA 1999. 93.

15. A mindennapok kerámiái Milyen kerámiákat használtak egy hódoltságkori háztartásban?

Mázás török tálak és korsók

Mázás edényeket is gyártottak az Oszmán Birodalomban a fajanszedények mellett. Ezek közül a talpastálat mint formát az oszmánok Bizánctól vették át. A magas vagy alacsony (1-7 cm magas), karcsú vagy zömök, kúpos, domború vagy homorú, néha gyűrűkkel vagy barázdákkal tagolt talp, a lapos vagy mély öblös gömbölyded alakú test, esetleg az élesen behajló felsőrész és a széles lapos vagy az egyenes felálló perem jellemzi őket. Sokszor égető háromláb által okozott mázhiányok is megfigyelhetők a belső felületükön.²⁴

Belső, néha külső oldalukat máz borítja. Bekarcolt – sgraffito – dísz, festés, lefolyatott mázcsíkok, fésűs hullámvonalas minta, színes máz alatti folytatott engobe is megjelenhet rajtuk. Ezek közül ki kell emelni a sgraffito díszű talpastálatokat. A sgraffito szó az olasz sgraffiare „karcolni” szó származéka. Itáliába is eljutott ugyanis ez a kerámiatípus Bizánctól és a Közel-Keletről. A technika lényege: finom fehér engobe-bal vonták be az edényt, majd ebbe karcolták bele a mintát úgy, hogy az alapanyagig érjen. Először a minta bekarcolása és a festés után égették ki az edényt, majd a mázazás után még egyszer kiégették, alacsonyabb hőfokon.²⁵ A sgraffito dísz foltos mázzal párosul, mely a karcolt díszről önálló életet él.

A folytatott mázas technika egy másik készítési mód, melyet mázas kerámián alakítottak ki. Eredete a Tang-kori Kínáig megy vissza, ott jelent meg először a fröcskölt- vagy folytatott (csurgatott) mázas díszítés.

Ezeknek négy csoportja különíthető el: a szabálytalan foltos, a márványos, a szabályosan foltos és a szabályos csíkokban lecsurgatott típus, mely utóbbi esetében a mázcsíkok a tál közepén spirális alakban folynak össze. Ezen díszítésmód elterjedt a baranyai térségben is, de ezen edények erősen töredékes állapotban kerülnek elő.



Török talpastál. Kisméretű, belül zöld mázas,
fogazott szélű. Kiegészített. Fá: 6,5 cm, M: 6,5 cm,
pá: 14 cm. 16. sz. Pécs, Jókai u. 6.
(JPM K.97.I.269.)



Török talpastál, zöldesbarna mázzal,
csipkézett peremmel. 16-17. sz.
Bem utca 3 pincéjében lévő kútból, leletmentés
(JPM K.75.26.3.)

24 FEHÉR-PARÁDI 1960. 40.

25 KOVÁCS 1984. 21.



Mázás mécses. Tál alakú, kiöntős, talpkarikás, nagyméretű. Aljátm.: 8 cm, peremátm.: 14,1 cm, M: 5 cm. 15-16. sz. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.I.286.)



Török talpastál, zöld és barna mázas, csíkos, belül (sgraffito) spirál bekarcolásokkal. Kiegészített. Pá.: 22 cm, fá.: 9 cm. 16. sz. Széchenyi tér, 7. sz. akna, Leletmentő ásatás 1978. (JPM K.89.3.578.)



Mázás török tányér. Kívül-belül zöldesbarna mázas, keskeny kihajló peremű. Részben kiegészített. 16-17. sz. Bem u. 3. pincéjében lévő kútból, leletmentés (JPM K.75.26.6.)



Zöld mázas hurkafüles korsó, egyszerű kihajló peremmel. Fá: 7,5 cm, M: 17,8 cm, pá: 6 cm. 16. sz. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.I.265.)

A talpastálakhoz hasonló díszítő motívumok ritkábban lapos tálakon is megjelentek. A talpastálak török neve: szahan, mely a balkáni nyelvekbe is bekerült. A tálakon kívül mázas korsók is készültek, melyek felső része mázazott, és kiöntőcsővel rendelkeznek. A török készítésű, kerámiából készült mázas gyertyatartó a bronzból és rézből készült gyertyatartók formáit utánozza, ezek Pécs környékén töredékesen kerültek elő.²⁶

Magyarországon a zöld máz először kályhacsempéken terjedt el. Hazánkban kevés késő középkori kerámiaedény képvisellel számolhatunk, csak később, török hatásra vált tömegessé a török mázas kerámia beáramlásával és utánzásával.

A szürke kerámia

A szürke vagy fekete kerámiaedények balkáni kialakulásúak. A 16. századtól kezdve széles körben használttá vált a magyarok körében is, és fejlődése a mai napig követhető Magyarországon, úgy, ahogy Délkelet-Európában. Maga a készítmény technika a neolitikumban alakult ki. Úgy készítették ezeket az edényeket, hogy kemencében hosszabb-rövidebb ideig erősen kormozó anyag kíséretében a nyílásokat elzárva tovább égették a kerámiát.²⁷ Főleg korsó és kantatöredékek ismertek Pécsről. Díszítésükre a polírozás, illetve a finoman bekarcolt fésűvel készített vonalkötegek, girlandok, hullámvonalak, fogaskerék-minta, benyomott kis körök jellemzők.

Az ún. bosnyák kerámia

A kézikorongon készült ún. bosnyák kerámia a nagyobb töredékek alapján fazékként, korsóként, szűrőtálként, sütőharangként és sütőtálként határozták meg. Sütőharanggal fedték le az éppen sült tésztafélét a szabadtéri, sütőtálban való sütés közben. Pelyvás soványításúak, néha kavicsal béleltek. Peremátmérőjük általában 35-50 cm közötti.²⁸



Szürke balkáni korsó, egy fülel, összeszűkülő hosszú nyakkal. M: 31 cm, szájátm.: 2,8 cm, fenékátm.: 13,3 cm. Szigetvár-Vár, ÉNy-i Bástyaudvar, D Szelvény, 1962-es ásatás (JPM SZ.74.I.171.)



Bosnyák sütőharang fogófül-töredéke. A parázson való sütéshez alkalmazták, ezzel borították le a lapos sütőtálat. 16-17. sz. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.I.179.)

²⁶ SOPRONI 1981. 61.

²⁷ SOPRONI 1981. 17-19.

²⁸ KOVÁCS-RÓZSÁS 1996.; KOVÁCS 1998.; GAÁL 1985.

Főző- és sütőedények

A hódoltságkori magyar edénytípusok többsége a késő középkoriak szerves folytatása, azok pedig az Árpád-korban gyökereznek.

A konyhai áruként használatos főzőedények közös jellemzője, hogy tűzálló anyagból készültek, külső felületük mázatlan, belső felületük lehet mázas, vagy mázatlan. A fazekak között méret szerint a következő csoportokat lehet elkülöníteni: nagy fazekak (20-30 cm), közepes méretű fazekak (15-20 cm), kis fazekak vagy bögrék (15 cm-nél kisebb). A fenéktárméjük általában 12-22 cm, magasságuk 9-30 cm. A fazekak sorozattermékként készültek. Külső felületükön a használatból adódóan koromfoltok figyelhetők meg rajtuk. A peremükbe beleillő kúpos fedővel fedték le őket. A délszláv fazekak és korsók is nagy mennyiségben jelen vannak a leletanyagban, de fogófüles, lábas edényeket is találunk Pécsen.

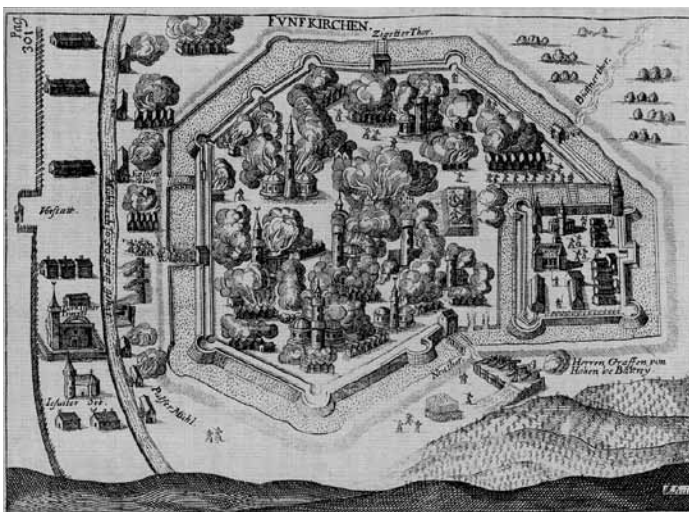


Fazék és hozzáillő kúpos fedő. A fazék hordó alakú. A fedő fogógombja enyhén galléros, lyukas. pá: 17,5 cm, M: 7,5, fá: 4,2 cm. 15-16. sz. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.1.154. és K.97.1.48.)



Füles csupor. Kihajló peremű, alul keskeny. Kiegészített. Pá.: 12,5 cm, fá.: 8 cm. Pécs, Jókai u. 6. (JPM K.97.1.61.)

IV. A TÖRÖK URALOM VÉGNAPJAI ÉS A TÉRSÉG ÚJJÁSZERVEZÉSE



Lucas Schnitzer: Pécs ostroma 1664-ben. (Rézmetszet)
In: Martin Meyer: Ortelius edivus et Ctinuatus.
Frankfurt am Main, 1665. II. 300-301 között
(OSZK RNYT App.H. 2653.)



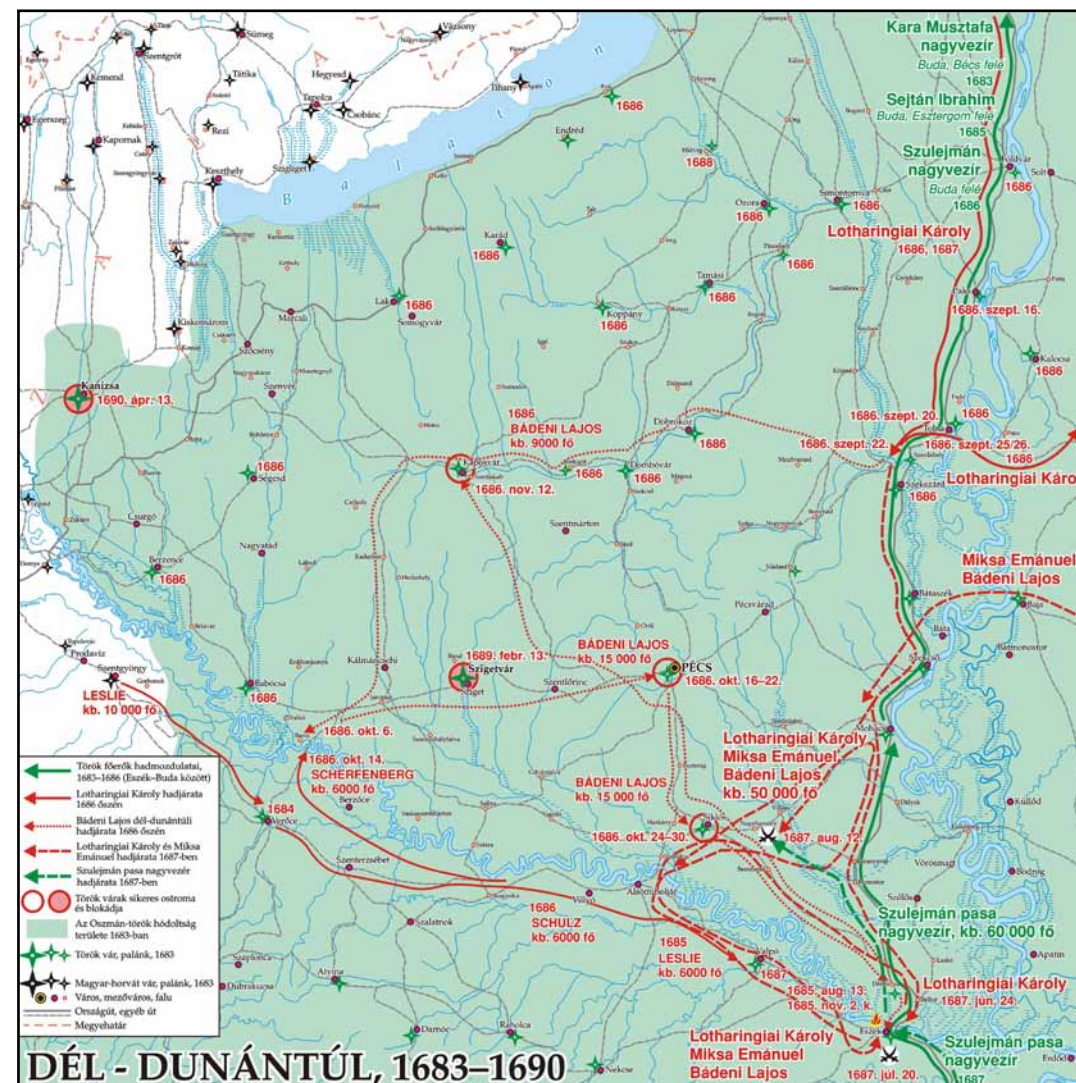
Johann Martin Lerch: Abbildung der glücklichen
Eroberung Simonthorna, Fünfkirchen und Siklos.
Wien, 1686.
(OSZK RNYT App.M. 213.)

katonákkal állomásozott a várban. Az ostromgyűrű október 16-án zárult be, a város pedig, miután a török parancsnok a vár védelmére visszavonta a csapatait, kardcsapás nélkül elesett. A falak lövetése 18-án kezdődött, és még ezen a napon lerombolták a délkeleti rondellát, valamint aláaknázták a déli falon levő bástyákat. Az ostromlók két alkalommal felszólították a védőket a megadásra, ezt azonban a janicsárok visszautasították. A következő napokban azonban elpusztult a vár kútja, így a vízhiánytól szenvedő sereg a civil lakosság nyomására október 21-én feltétel nélkül feladta a várat. A következő napon a lakosság szabadon távozhatott, a katonák nagy részét azonban fogságba vetették és Grácba szállították.⁴

4 SZITA 1998.

Makár János (? †1704 előtt) katonatiszt. Katonatiszti család sarja. Kaproncai kapitány. 1686 szeptemberében a drávai keresztény hadtest előőrsének vezetője. Katonáival 22-én saját elhatározásából megtámadta Pécsset, ahol jelentős károkat okozott. Ezzel megkönnyítette az ostromot, amelyben szintén kitüntette magát. Felmentette Verőce várát és részt vett a nagyharsányi ütközetben. Katonai sikereiért I. Lipót a Makarszka bárója címet adományozta neki, valamint gyermekeinek, Miklósnak és Annának (1687). Az uralkodó a baranyai dombóvári uradalmat is átengedte neki, ezt azonban Draskovich János megghiúsította. 1694-ben meggyilkolta Nagy György kamarai prefektust, a felelősségre vonás elől velencei területre menekült, ahol szintén eredményesen harcolt a törökök ellen. Az udvar megkegyelmezett neki, így visszatérhetett. 1696-ben már Zrin és Novi várak főkapitánya és a mezei lovasság egyik ezredese. Jelentős adományokat szerzett Pécs városában, róla nevezték el a város feletti Makár-dombot. 1704-ben már csak az özvegyét említik a források.¹

1 BOJNICIĆ 1899. 108.



A Lotharingiai Károly vezette keresztény csapatok 1686 végére elérték a kitűzött hadművelési célt: Szigetvár és Kanizsa kivételével befejezték a Dél-Dunántúl felszabadítását. A Dráván túli területek azonban továbbra is oszmán fennhatóság alatt álltak, ahol ugrásra készen vártak a határmenti várak katonái. A bécsi katonai parancsnokok 1687 tavaszán Észak és Pétervárad felé indították el a keresztény hadakat. A Károly herceg vezette hadoszlop a Duna mentén vonult a Drávához és letáborozott Valpó mellett. Szulejmán nagyvezír 60 000 fős hadserege eközben Eszékre érkezett, ahol megerősített állásokban várta a császáriak támadását. Miután Lotharingiai Károly felmérte az ellenség túlerejét, bevárta Miksa Emánuel bajor választófejedelem 20 000 katonából álló hadtestét.⁵

Az egyesült keresztény hadak július 20-án indultak rohamra az eszéki sáncok ellen, de nem jártak sikerrel. Több óras küzdelem után sem tudták áttörni a védműveket, ezért a parancsnokok úgy döntöttek, hogy inkább visszavonulnak. Arra számítottak, hogy Szulejmán üldözi őket és nyílt ütközetben alkalmuk lesz kamatoztatni a keresztény seregek fejlettebb haditechnikáját. A nagyvezír azonban

5 VARGA J. 2005.

értésült a keresztények szándékáról, és napokkal korábban elzárta az utat Kistótfalunál. Az ő terve az volt, hogy a hegy déli lábához, a villány-síklósi útra kényszerített szövetségeseket lesből támadja meg a baranyavári mocsarak mögül. A herceg és a választófejedelem csapatai valóban visszafordultak Kistótfalutól, és 12-én reggel rákanyarodtak a Síklósra vezető útra. A katonák nehezen törtek maguknak utat a bozótos terepen, ezért hadoszlopuk helyenként megbomlott. A nagyvezír ezt felismerve indította el könnyűlovasságát a bajor menetoszlop végén haladó dragonyosok ellen. Úgy számolt, hogy lovasai még azelőtt szétverik a választófejedelem seregtestét, mielőtt Károly herceg segítségére siethetne. A terve azonban nem vált be, mert a kiváló hadvezér hírében álló Miksa Emánuel átcsoportosításokkal megakadályozta az arcvonal felbomlását. A nagyvezír ekkor elindította a török főerők egy részét, hogy a császári és a bajor ezredek menetoszlopát végérvényesen elvágja egymástól. A bajorok ellen hátulról indított támadást azonban el tudták hártani a keresztény seregek, és ez fordulóponthoz vezetett a csata menetében. A vértés lovasok egységei azonnal ellen-

akcióba kezdtek, és a roham hatását csak fokozták a bevetett ezredgyűk sorozatos lövései. Az oszmán lovasság ekkor visszafordult, ám hiába igyekeztek elszakadni, a császári lovasok szorosán üldözték őket. Felzárkóztak melléjük a bajor hadoszlop egyes alakulatai is, és az oszmán lovasság csak ügyel-bajjal jutott vissza a hevenyészve kialakított sáncai elé. A csata azonban még nem dőlt el, mert pihent janicsárok ezrei várták a sáncok mögött a keresztény támadást, és ők még mindig félelmetes erőt jelentettek.

A császári hadvezetés ekkor azonban már mindenképp dűlőre akarta vinni a csatát, és öt órákor rohamra vezényelte az addig mozdulatlanul álló ezredeit. A gyalogság sorozatos ösztüztetés és az előrelendülő lovasság rohamát már nem állták a sáncok előtt feltorlódott török lovasok. Általános lett a menekülés, amely magával ragadta a még be sem vetett, a sáncok mögött álló alakulatokat is. Több ezer török a Karasica ingoványos árterén keresztül igyekezett egéruat nyerni, ahol vagy az üldöző lovasság, vagy a mocsár végzett velük. Sokan a Dunának szorultak, ahol nem találtak sem gázlót, sem hidat. Maga Szulejmán nagyvezír egy sebtében kerített csónakon jutott el Eszékre. Mire leszállt az este, elcsendesedett a csatatér. A szövetségeseknek 700 katonájukba került a győzelem. A törökök közel 8000 embert veszítettek, a foglyok száma elérte a 2000 főt. A túlélők – Szilahtár Mehmed oszmán krónikás szerint – „Éjjélkor csupasz, mezítelen lábakkal és fedetlen fővel érkeztek az eszéki hídhöz. S mivel félték az ellenség üldözésétől, mindenki azonnal át akart kelni (...) Egy nyíllövésnyi helyen a nép egymás hátra ment, úgyhogy a tolongástól kétezernyi ember a lábak alatt maradt és elpusztult.”

A szövetségesek hadiszákmánya rendkívüli volt. Értékét ötmillió forintra becsülték, amelyből kétmillió illette meg Miksa Emánuel. A hadieszközök között több mint 80 ágyút és mozsarat, nagy mennyiségű lőszert vettek számba. A gazdag élelmiszerkészlet mellett 7000 vágómarha, 6000 ló, 1500 bivaly és teve került a győztesek kezére, nem szólva a török tábori pénztárról és a tábori felszerelésről.

A csata után Károly herceg csapatai visszafordultak, ismét átkeltek a Dráván. Az oszmán helyőrségeket rémülettel töltötte el a vereség híre, és egymás után adták Eszéket, Vočint, Valpót, Erdődöt, Valkóvárt és Karlócát a császáriak kezére. Verőce, Pozsega és Valkó vármegye 1687. október végére felszabadult az oszmán uralom alól, és ezzel véget ért a Dél-Dunántúl oszmán megszállása.



Török puska. Művészi kivitelű, gyöngyházberakásos tus. H: 139 cm. 17. sz. (JPM SZ.2001.1.45.R.)



17. század végi számszerj, csontborítással, állati mintákkal (JPM SZ.57.1.1.R.)



Török puska. Kovás, hengeres csövű, rézpántokkal. Tusa gyöngyházlemezekkel díszített. 17. sz. (JPM SZ.59.10.1.)



Török puska, sűrű aranyberakással és áttört ezüstlemez díszítéssel. H: 122 cm. 17. sz. (JPM SZ.60.6.1.R.)



Spanyol kovás balkáni pisztoly. 18. sz. (JPM SZ.2001.1.49.R.)



Csont lőportartó, bekarcolt emberalakos dísszel. 18. sz. eleje (JPM SZ.58.157.1.R.)



Török pisztoly. Kovás spanyol lakattal, rézveretes, rövid csövű fegyver. H: 43 cm. 18. sz. eleje (JPM SZ.59.32.1.)



Töltővessző. Ráerősíthető része hiányzik. Tausírozott (anyagba kalapált) mintával, két részből áll. H: 50 cm. 17-18. sz. (JPM SZ.2001.1.38.)



Handzsár. Íves pengéjű, csont markolatú fegyver. A markolaton korallberakások láthatók. A penge tövénél ékkőberakásos fém dísz. A penge díszített. Egyik oldalán török felirattal, a másik oldalán hatágú csillag jellel. Bőr hüvely, alján és felső végén vas borításokkal. 19. sz. (JPM SZ. 59.43.1.1 és 1.2.)



Handzsár. Enyhén ívelt, kannelurás egyélű penge, mindkét oldalán ezüst tausírozással. Hármás ívekből kialakított minták, körök, levelek és arab betűs feliratok díszítik. A markolatvas lekerekített végű, az él felé megnyújtott forma, rajta négy lyuk a markolatborítás rögzítéséhez. H: 65,4 cm, penge H: 53,5 cm, penge Sz: 3,17 mm. 19. sz. (JPM Sz.2001.1.43.R.)



Handzsár, arab betűs felirattal. Enyhén hajlított, egyélű, kannelurás pengével, sárgásfehér színű szétálló csontmarkolattal. A penge teljes hosszában mindkét oldalon ezüsttel tausírozott levelesvirágos díszítmények és arab betűs feliratok vannak. A markolatot a pengére lenyúló egyenes és hullámvonalakkal díszített sárgaréz lemez zárja le, amely a markolat gerincén egy pántban folytatódik. H: 65 cm, penge H: 53,2 cm, penge Sz: 2,7 cm. 19. sz. (JPM SZ.2001.1.41.R.)



Kosaras kard, a penge mindkét oldalán mesterjeggyel, valamint ugyanazon kard markolatán lévő motívum, és a kard verdejele: egy bal profilú férfiarc. H: 96 cm. 16-17. sz. (JPM SZ.2001.1.5.)



Markolatkosárral ellátott tőr kard részlete. Rácsavart vasdrótos. A markolatgomb nyomott gomb alakú. Mesterjegy: a kosáron vésett római számok: MICJPM. H: 97 cm, penge H: 92,6 cm, penge Sz: 3,2 cm. 17. századi minta alapján készült (JPM SZ.2001.1.8.R.)



Buzogányfej. Gerezdelt vas fejrész, kiegészítve fa nyéllel. 17. sz. (JPM SZ.2001.1.12.R.)



Csillag alakú buzogányfej, későbbi másolata bronz fejjel, fa nyéllel. A fejrészt három sorban négy-négy gúla alakú túske alkotja, alul sima rövid gyűrűtag zárja le. Nyele hengeres, lefelé enyhén vastagodó, végén árfúrt lyuk. Teljes H: 42,3 cm, fej H: 4,3 cm, fejtám.: 6,25 cm. (JPM SZ.2001.1.13.R.)



17. századi minta alapján készült kard. Kosara későbbi, nem tartozik össze a pengével. A penge lapított hatszög metszetű. Vas keresztvása egyenes, egyik vége kiszélesedő és kis gombban végződik. Másik vége sugaras és rácsszerű kiképzésű, a pengetőre is lenyúló kosárba csatlakozik. A markolat egyenes, szorosan rácsavart vasdrótos. A markolatgomb nyomott gomb alakú. Mesterjegy: a kosáron vésett római számok: MIC. H: 97 cm, penge H: 92,6 cm, penge Sz: 3,2 cm. (JPM SZ.2001.1.8.R.)



Kard. Gennai csiszárjellel jelzett egyenes, dupla vércsatornás, egyélű és hosszan felfnyúló fokéles (!) pengével. Vas keresztvása S alakú, végei gerezdelt gyöngyök. A keresztvashoz kettős háritólap csatlakozik, rajtuk két-két áttörés, az egyikben kopott vésett díszítés: rombusz középmezőből a csúcsok irányában egy-egy tulipán ismétlődik. A markolatkosár laza rácsszerűen elrendezett íves tagokból áll. Markolata egyenes, rajta halbőr borítás. Vas markolatgomb, mely félgömb alakú, alsó vízszintes sávjában vésett vonalakkal borított rombusz-háromszög kombinációjú minta fut körbe. Felső felét és közepét vésett ötszirmú virágminta díszíti. H: 118 cm, penge H: 95,8 cm, penge Sz: 3,6 cm. 17. sz. (JPM SZ.2001.1.7.R.)



Sisak fülvédője. Huszársisak jobb fülvédője, három részből összezegecseve, ép. A középső tag közepén domború áttört medallion. Vas, eredetileg bronz szegélylél és borítással. H: 13,8 cm, Sz: 8,5 cm. 16. sz. közepe. Pécs-Széchenyi tér, Szentháromság-szobor É-i oldala, 1976-os leletmentő ásatás. (JPM K.77.9.34.)



Török sisak, az egész felületén növényi és állatalakos mintázzal. Az aljából a nyakat védő láncpáncél lóg le. A homlokdísz sínje ép. A sisak szegélyén látható állatalakok közül az egyik díszítmény: egy kutya-ábrázolás. (JPM SZ.2001.1.28.R.)



2. A pécsi egyházmegye újjászervezése a 18. század első felében

Baranya és Tolna megyékben a katolikus újjászerveződés már a 17. század elején megkezdődött. Pécsen jezsuita missziós állomás jött létre 1612-ben, az oszmán hatóságok pedig engedélyezték a működő katolikus templomok felújítását. A térségbe irányuló délszláv migráció révén új katolikus népesség érkezett, amelynek jelenléte szintén dinamizálta a katolikus megújulást.⁶ Ezek együttes hatására 1689-ben már Baranya 51 településén éltek katolikusok, különösen Pécsen és környékén, valamint a Pécs és Mohács közötti területen alakultak ki erős központjaik. A hitélet irányítása ekkor leginkább a jezsuita páterekre, a ferences szerzetesekre és a világi licenciatúsokra hárult, plébánosok működésére nincsen adatunk a hódoltság időszakából.⁷

Az egyházmegye felszabadulása és a pécsi püspök visszaköltözése új helyzetet teremtett. A harcias természetű Radanay Mátyás Ignác pécsi püspök új plébániák alapítását tartotta legfontosabb feladatának.⁸ 1703-ban visszaszerezte az egyházmegye birtokainak jelentős részét és megteremtette a püspökváros egyházi infrastruktúrájának az alapjait. A már működő jezsuiták mellett megjelentek a ferencesek, a domonkosok és a pálosok is.⁹ Az egyházmegye más területein is szerzetesrendek segítettek a katolikus újjászervezést ezekben az években. A mohácsi misszió mellett Dunaföldvár, Siklós, Simontornya és Szigetvár mezővárosok ferences kolostorait említhetjük meg, utóbbiban pedig rövid életű jezsuita rendház is megnyitotta kapuit. A város felett ekkor épült fel Havas Boldogasszony tiszteletére az a kápolna, amely ma a Dunántúl legkisebb kegyhelye.¹⁰

A reorganizáció legnagyobb újdonságának az számított, hogy falvakban is létrejöttek plébániák, Hosszúhetény mellett például Versend, Németi, Aranyos és Szemely plébánosának a neve is fennmaradt a 17. század végi forrásokban. 1686 után tehát valódi térítőmunka vette kezdetét, amelynek motorjai a püspök mellett a különböző szerzetesi közösségek voltak.



Két mellkereszt lapos lemezből, valószínűleg zománccal voltak bevonva. 17-18. sz. Hetvehely, templom mögötti szántás, 1988-as terepbejárás (JPM. K.2003.51.25. és JPM. K.2003.51.25.2.)



Festett üvegpohár, töredékes. Felül fehér girland, alatta felirat: Fich ihr lieben Brüder. A hátlapon leveles kék festés. Peremátm.: 8,3 cm, aljátm.: 5,4 cm, M: 10,3 cm. 17. sz. vége. Pécs, Teréz u. 1. kút, 1990. (JPM K.93.7.16.)

6 MOLNÁR 2003. 31-37.

7 TIMÁR 1983.

8 FRICSY 1991.

9 SIPTÁR 2009.

10 HAL 1947.

A Rákóczi szabadságharc sajnos megakasztotta ezt a fejlődést, a kurucok és a rácok pusztításait alig néhány plébánia vészelte át. Pécsen két alkalommal is feldúlták, a kurucok után a rác szabadcsapatok is több napon keresztül garázdálkodtak a városban.¹¹

Nesselrode Ferenc (1703-1732) pécsi püspöknek emiatt teljesen új alapokra kellett helyeznie a plébániák megszervezését. 1714-ben zsinatot tartott Pécs városában és a földesurakat is bevonta az újjászervezés munkálataiba. Ennek hatására az 1710-es években elsősorban a nagybirtokok központjaiban születtek meg az új plébániák, igaz legtöbbször középkori alapokon. Beremenden a Veterani, Pincehelyen, Szakacson és Tamásiban az Esterházy, Szentlőrincen a Breuner, Tevelen pedig a Döry család alapított plébániatemplomot. Utóbbi példája már egy új folyamat kezdetét is jelentette, hiszen ide német telepesek érkeztek lelkipásztoruk, Heinrich Mack vezetésével, és a következő másfél évtizedben ezek a telepesek jelentették a katolikus megújulás legfontosabb bázisát. Az 1720-as években az ő pasztorációjuk érdekében született meg Hímesháza, Hőgyész, Kakasd, Nagynyárád, Závod, Berkesd, Bonyhádvarasd, az újralapított Versend és Bikal plébániája, ahol néhány év alatt új templomokat emeltek, majd tanítói lakásokat alakítottak ki. A forrásokból kiderül, hogy a német közösségek kifejezetten igényelték az intenzív pasztorációt, nagy hangsúlyt fektettek a megfelelő képzettséggel rendelkező lelkipásztor és tanító megszerzésére, valamint a szükséges liturgikus felszerelés és könyvek megvásárlására. Az ő jelenlétük nagyban hozzájárult a katolikus megújulás helyi sikereihez.¹²

szeminárium: Először a III. Lateráni Zsinat rendelkezett arról, hogy a püspökök alapítsanak az egyházmegyéjükben papnevelő intézeteket, ahol a klerikusok elégséges teológiai tudást szerezhetnek. Ez az elvárás azonban csak évszázadokkal később, a Trienti Zsinat határozatainak kihirdetése után (1564) valósult meg Nyugat-Európában, a Magyar Királyságban pedig zömében a 18. században jöttek létre a papi szemináriumok a püspökségek székhelyein. Pécsen már 1703-ban elkülönítették az intézmény számára kijelölt birtokokat, a teológiai képzés azonban csak 1736-ban indulhatott el a ferences szerzetesek irányítása mellett. Berényi Zsigmond pécsi püspök építette fel az iskola ma is látható épületét, amelyet 1746-ban Szent Pál tiszteletére szenteltek fel. A képzésben kezdettől fogva nagy hangsúlyt fektettek a nyelvi képzésre, hogy a plébániákra kikerülő plébánosok a közösség anyanyelvén prédikálhassanak. Nem volt ritka, hogy valaki az egyházmegye papjai közül négy nyelven beszélt, ami egyértelműen az itt folyó tanítás sikerét jelenti.



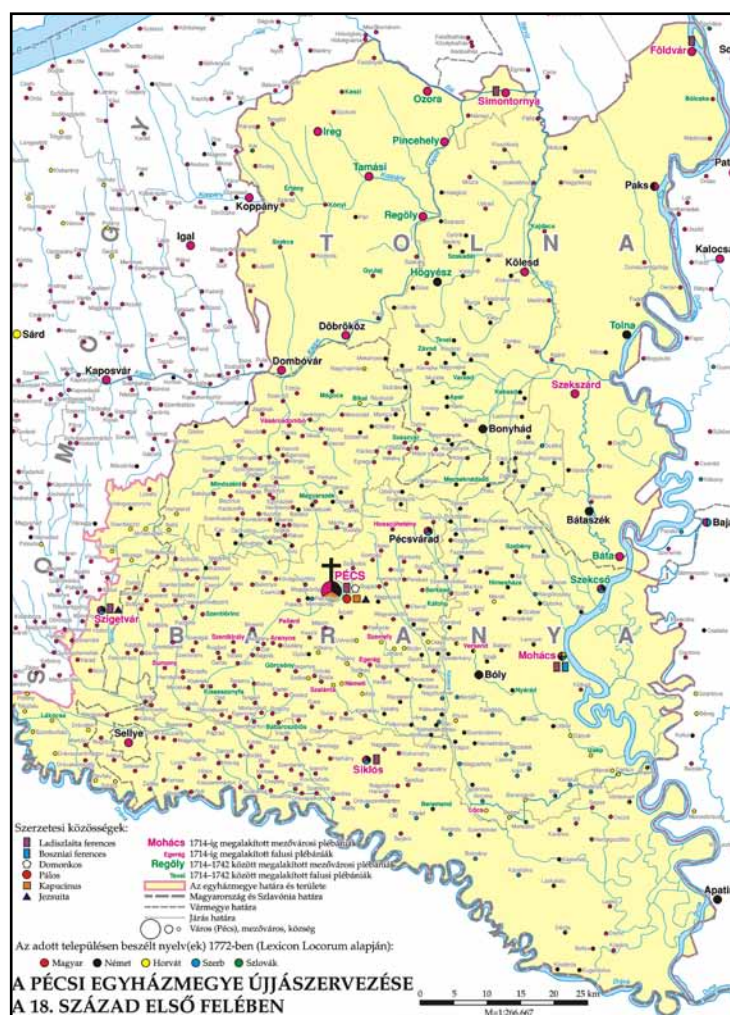
Berényi Zsigmond püspök (Olajfestmény)
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

11 BÁNKÚTI 2005.

12 GÖZSY – VARGA 2009/1.

Az 1730-as években a plébániák újjászervezésének első nagy korszaka lassan lezárult. Bár a magyar közösségek számára alapítottak újabb egyházakat, például Szászváron, Ozorán, Regölyben és Gyulajon, de már sokkal inkább a meglévő egyházak megszilárdítása volt a legfontosabb feladat. Ennek érdekében igyekeztek megfelelő vagyonnal ellátni az egyes plébániákat hagyatékok és kegyes alapítványok révén.¹³ Ebben a munkában jó példával szolgáltak a plébánosok, akik előszeretettel hagyták vagyonukat és könyvtárakat utolsó állomáshelyükre. Az egyháziak személyi összetétele is megváltozott ezekben az évtizedekben. A szerzetesek és licenciátusok helyett egyre nagyobb arányban jelentek meg a világi plébánosok, akik kezdetben Nagyszombaton, illetve Zágrábban tanultak, 1742-től kezdve azonban már Pécsen is megnyitotta kapuit a papnevelő szeminárium, ahol korszerű módon készítették fel a kispapokat a rájuk váró feladatokra.¹⁴

A katolikus újjászületés folyamata végleg lezárta a török kort Pécsen és a Dél-Dunántúlon, az egykori hódítókra már csak néhány romos épület és a betelepült délszláv közösségek utaltak. A magyar társadalom túlélte a hosszú hányattatás évszázadait, az új jövevények pedig megtalálták számításukat az újjászülető Magyar Királyságban és a soknemzetiségű, ám immár végleg kereszténnyé váló Pécsen.



13 GÖZSY – VARGA 2009/2.

14 GÖZSY – VARGA 2011.

3. A török kor emlékezete

A török kor emléke nem ért véget az oszmánok kiűzésével, a megpróbáltatások és az évszázados kényszerű együttélés mélyen beleivódott a helyi emlékezetbe, majd a nemzeti közgondolkodásba.

A települések határait meredező romok, a különböző dűlőnevek egyaránt arra inspirálták az ott élőket, hogy történetekkel magyarázzák meg az eredetüket. Ezek valóság tartalmát ma már nehéz meghatározni, azonban az világosan látszik belőlük, hogy a helyeket foglalkoztatta a török világ, a családi és közösségi emlékezetben nemzedékeken át fennmaradtak történetek a pusztító törökökről, akik mérhetetlen szenvedést okoztak az itt élőknek.

Berze Nagy János gyűjtésének köszönhetően rengeteg emlék maradt fenn a török időkről, amelyet a későbbi évtizedekben sok helyütt kiegészítettek.¹⁵ Több közülük Pesti János szerkesztésében egy gyűjteményes kötetben is napvilágot látott, amely a nagyközönség számára is elérhetővé tette ezen emlékeket.¹⁶

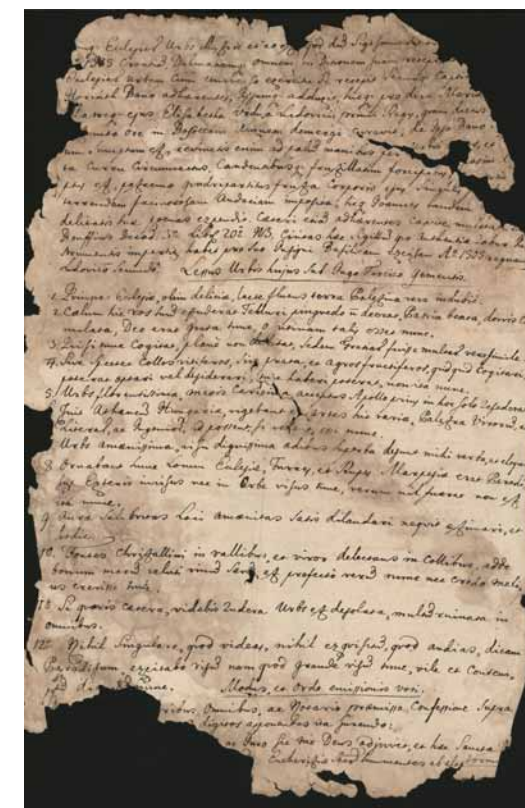
Az emlékek első csoportja a mohácsi csata időszakához, illetve az azt követő hódításhoz kötődik. Kisbesztercén például a hagyomány szerint az ott élők a templomba menekültek a törökök elől, akik azonban rájuk gyűjtötték az épületet, ahogy a Mába melletti Koromszó történetét így örökítette meg 1864-ben a népi emlékezet: „... itt hajdan barátok kolostora lévén honnan még a mai napig is az alapköveket a lakosok ház építéséhez alkalmazzák (...) a törökök betörésekor elpusztítottán minden koromná égettett, s innen veszi eredetét Koromszó.” A pécsi Szent Bertalan tisztelethez is kötődik egy történet. Az itteni gyűkési Bertalan-kápolnát a remete barátok vették gondjaikba, ám a török támadás hírére szétszéledtek. Csak egy Bertalan nevű szerzetes maradt a templomban, aki elrejtette a kincseket egy barlangba, nehogy pogány kézre kerüljenek. A törökök elfogták a barátot, egy közeli présház mellett megkínózták, majd megnyúzták, ám ő nem árulta el a kincsek hollétét. Ezután bőrét a karjára vette, és úgy indult vissza a kápolnához, ám összeesett és meghalt, a törökök pedig nagy ívben elkerülték ezt a helyet.¹⁷

Jellemző volt, hogy sok történet szól elrejtett harangokról és kincsekről. Az alsómocsoládi középkori templom helyéről máig ismert egy helyi történet. Eszerint a templom a Szent-kútnak nevezett helyen állt, és amikor a törökök ágyúzták a falut, a harangja leesett, majd eltűnt a földben. Helyén forrás fakadt, amit csodának vélt a nép, és még sokáig kijártak imádkozni a csobogó víz mellé. Hasonló történet szerint Egyházásbér harangját egy forrásba rejtették. Kisbesztercén a pusztaszentegyházi templom harangját a hívek szintén egy közeli kútban rejtették el.

15 BERZE NAGY 1940.

16 PESTI 2002. 49-101.

17 PESTI 2002. 60.



Ismeretlen szerző: Siralmas ének a török iga alatt
sínylődő Pécs városáról. Kézirat (Pécsi Egyetemi
Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztálya Kt
67082/1, Ms 547)

Számtalan Török-domb és Török-dűlő ismert Baranyából, Nagynyárad határában például Evlia cselebi is megemlékezett a Császár-domb nevű helyről, ahol szerinte Szülejmán szultán sátra állt a mohácsi csata idején, a helyiek szerint pedig a sapkájukban hordták össze a halmot az oszmán katonák. Nagypeterd határában áll Táborhely, a néphagyomány szerint „itt volt hajdan a törököknek táborhelyük, midőn Szigetvárat ostromolták.”¹⁸ Több település nevét is később e korból magyarították. Szalatnokon az itteni öregek szerint egyszer a törökök a magyarokkal csatáztatva vereséget szenvedtek, és a győzők itt kiabálták, hogy „szaladnak-szaladnak”. A középkori Szőlőmály településből is ekkor lett Szulimán a Szigetvárt elfoglaló török szultán emlékére.

A 18. században egyre gyakrabban jelent meg a főúri reprezentációban is a török kor emléke, itt természetesen elsősorban a hősiesség küzdelem és önfeláldozás volt a legfontosabb téma. Baranyában a mohácsi csata, a szigetvári küzdelem és a nagyharsányi ütközet számított a legjelentősebb eseménynek, így elsősorban ezekhez köthetőek a különböző alkotások. Dorffmeister István barokk festő Esterházy Pál pécsi püspök megrendelésére két képet készített el 1787-ben a mohácsi püspöki palota díszítésére. Az elsőt az 1526. évi gyászos vereséget, a másikat pedig az 1687. évi győztes nagyharsányi diadalt örökítette meg. A két csatakép mellett függött Dorffmeister II. Lajost ábrázoló portréja is. Ugyanezekben az években készült el a szigetvári plébániatemplom kupolafreskója is, amelyen Mária oltalma alatt tört ki Zrínyi 1566-ban, és neki köszönhetően sikerült Szigetvár 1688. évi visszavétele is.¹⁹

A 19. század a nemzeti romantika virágkora, amelynek az egyik központi témája volt az oszmánok elleni küzdelem. Király József pécsi püspök 1816-ban emelt a mohácsi csatásokon egy kápolnát az elesettek emlékére, ahol a következő év augusztus 29-én szentmisét mutattak be. Ennek évenkénti megrendezésére a püspök egy alapítványt is létrehozott, és ezzel megvetette egy nemzeti kegyeleti emlékhely alapjait. Király püspök kezdeményezését követte Kisfaludy Károly 1824-ben írt Mohács című verse, a következő évtizedekben pedig szinte minden művészeti stílus felkarolta a török kar emlékének ápolását. Festmények, szobrok és irodalmi alkotások foglalkoztak a hódoltság emlékezetével, és alakították ki a ma is érvényben levő közgondolkodást erről a korról. Gárdonyi Géza Egri csillagok című regénye tett talán a legtöbbet azért, hogy a török kor a vitéz magyarok és a pogány törökök közötti fekete-fehér küzdelemmé egyszerűsödjön le. A regényen nemzedékek nőttek fel, kötelező olvasmánnyá, majd az ország legnépszerűbb könyvévé vált. Azt azonban már kevesen tudják, hogy a regény nyitójelenete a Magyaregregy melletti Vár völgyben játszódik, és Bornemissza Gergely pécsi származású valóságos történelmi személy volt. A 20. században Weöres Sándor tollából



A mohácsi csatateri emlékkápolna 1924-ben, egy archív felvételen



A Millennium időszakában a török kegyetlensége és a honvédelem dicsősége kapott nagy hangsúlyt. A Várady Ferenc szerkesztette Baranya-monográfiában megjelent metszet egy magyar falu felprédálását ábrázolja (NÉMETH 1897. 393.)

¹⁸ PESTI 1982. 89/64.

¹⁹ GALAVICS 1977.

egy mély mondanivalójú dráma született, amelyben a 17. század végi állapotok kerültek pellengérré. 1945 után több kitűnő ifjúsági regény látott napvilágot, ezek közé tartoznak Jankovich Ferenc, Hunyady József és Szántó György írásai. Legutóbb Horváth Viktor Török tükör című könyve jelentett újdonságot, amelyben a szerző immár török szemmel mutatja be a hódoltság forrongó világát.

Az 1960-as évektől a turizmus miatt egyre nagyobb figyelem hárt a régió török kori emlékeire. A Gázi Kászim pasa dzsámi sziluettje mára Pécs védjegyévé vált, miképp a siklósi Malkocs bég dzsámi is a látogatók kedvelt célpontjává vált. Kárászon felavatták Hagi Agis Amar-kútja, amely arról az egzotikus nevű bégről kapta a nevét, kinek Kárász a török időkben sokat köszönhetett. Szigetváron rockoperát állítottak színpadra Zrínyi 1566 címmel, amelyet örömmel tekintenek meg a várjátékokra érkező vendégek. A történet tehát nem ért véget, és rajtunk is múlik, hogy milyen képet hagyunk örökül utódainkra.



Jelenet Weöres Sándor Kétfejű fenevad című művének előadásából a Pécsi Nemzeti Színházban (Fotó: Tóth László)



Jelenet Moravec Levente Zrínyi 1566 című rockoperájának pécsi előadásából (Fotó: Tóth László)

Felhasznált források és szakirodalom

ÁGOSTON

- 1987 ÁGOSTON Gábor: Muszlim oktatás és nevelés a török hódoltságban. In: *Keletkutatás*, 1987/tavaszi. 47-66.
- 1992 ÁGOSTON Gábor: *A hódolt Magyarország*. Bp., 1992.
- 1992/2 ÁGOSTON Gábor: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében a 15-17. században. In: *Történelmi Szemle*, 1992/3-4. 173-198.
- 1994 ÁGOSTON Gábor: Ottoman artillery and European military technology in the fifteenth and seventeenth centuries. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1994. 15-48.
- 2005 ÁGOSTON, Gábor: *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, 2005.

ASLANAPA

- 1965 ASLANAPA, Oktay 1965: *Türk çini ve keramik sanatı/Türkische Fliesen und Keramik in Anatolien*. Istanbul, 1965.
- 1999 ASLANAPA, Oktay: *Turkish Tile and Ceramic Art*. İstanbul, 1999.

ASLANAPA-YETKIN-ALTUN

- 1989 ASLANAPA, Oktay – YETKIN, Şerare – ALTUN, Ara: *İznik Çini Fırınları Kazısı 1981-1988*. İstanbul, 1989.

ATASOY-RABY

- 1989 ATASOY, Nurhan – RABY, Julian: *Iznik. The pottery of Ottoman Turkey*. London, 1989.

BABINGER

- 1936 BABINGER, Franz: Peçewi, Ibrāhīm. In: *Encyclopédie de l'Islām Tome III*. Leiden, Brill, 1936.

BALÁZS

- 1999 BALÁZS Mihály: A szekér és az ökör. Adalék a baranyai antitrinitarizmus történetéhez. In: *Pécs a törökkorban*. Szerk.: Szakály Ferenc – Vonyó József. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 265-282.

BÁNKÚTI

- 2005 BÁNKÚTI Imre: 1704: két hadsereg a Dél-Dunántúlon, két tragédia Pécssett. In: *A Pécsi Egyházmegye a 17-18. században*. Szerk.: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs. Pécs, 2005. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis. I.) 33-52.

BARTA

- 1993 BARTA Gábor: Adalékok az 1543. évi török hadjárat történetéhez. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 1993/3. 3-17.

BEKE-BARABÁS

- 1888 *I. Rákóczy György és a Porta. Levelek és okiratok.* S.a.r.: BEKE Antal – BARABÁS Samu. Bp., 1888.

BENDA

- 1991 BENDA Kálmán: Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában. In: *Baranya*, 1991/1-2. 87-98.

BERZE NAGY

- 1940 BERZE NAGY János: *Baranyai magyar néphagyományok, I–III.* Pécs, 1940.

BEZERÉDY

- 1997 BEZERÉDY Győző: „Németnek Bécs, magyarnak Pécs” Évszázadok krónikásai a városról. Pécs, 1997.

BOJNICIĆ

- 1899 BOJNICIĆ, Ivan: *Der Adel Kroatien und Slavonien.* Nürnberg, 1899.

B. SZABÓ

- 2006 B. SZABÓ János: *A mohácsi csata.* Corvina, Bp., 2006. (GEO Tudástár)

ÇETIN

- 1996 ÇETIN, Osman: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu. Osman Gazi ve Dönemi – Sempozyum Sonuç Bildirileri. Bursa, 1996. 105-115.

DÁN

- 1976 DÁN Róbert: A Pécsi Disputa. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1976/1. 1-14.

DARLEY

- 1995 DARLEY, R. E.: Othmanli. In: *The Encyclopædia of Islam, VIII.* Leiden-Paris, 1995. 160-231.

DÁVID

- 1995 DÁVID Géza: Kászim vojvoda. Bég és pasa, I. rész. In: *Keletkutatás*, 1995/ősz, 53-66.

DÁVID-FODOR

- 2009 DÁVID Géza – FODOR Pál: „Ez az ügy fölöttébb fontos” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559-1560, 1564-65). Bp., 2009.

ENGEL

- 1997 ENGEL Pál: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája. In: *Történelmi Szemle*, 1997. 297-312.
- 1998 ENGEL Pál: A török-magyar háborúk első éve, 1389-1392. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998/3. 561-577.

EVLIA

- 1985 *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai, 1994-1666.* Előszó: FODOR Pál. 2. kiadás. Bp., 1985.
- 2002 *Evlia Çelebi Seyahatnâmesi 6. Cilt.* Ed.: KAHRAMAN, Seyit Ali – DAĞLI, Yücel. İstanbul, 2002.

FEDELES

- 2003 FEDELES Tamás: A pécsi ispotály igazgatói a 14–16. században. In: *Orvostörténeti Közlemények*, 2003. 117-126.
- 2013 FEDELES Tamás: Pécs középkori helyrajza. In: *Pécs város topográfiája a kezdetektől a 20. század elejéig.* Szerk.: Fedeles Tamás. Pécs, 2013. (Pécsi Mozaik 3.) 99-121.

FEHÉR

- 1975 FEHÉR Géza: *Török miniatúrák a magyarországi hódoltság korából.* Bp., 1975.

FEHÉR-PARÁDI

- 1960 FEHÉR Géza – PARÁDI Nándor: Esztergom-szenttamáshegyi 1956. évi törökkori kutatások. In: *Esztergom Évlapjai*, 1960. 35-44.

FEKETE

- 1932 FEKETE Lajos: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy.* Bp., 1932.

FODOR

- 1991 FODOR Pál: *Magyarország és a török hódítás.* Argumentum, Bp., 1991.
- 1994 FODOR Pál: A terjeszkedés ideológiai az Oszmán Birodalomban. In: *Világtörténet*, 1994/ tavasz-nyár. 25-31.
- 1997 FODOR Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15-16. századi magyar közvéleményben. In: *Történelmi Szemle*, 1997/1. 21-49.
- 1998 FODOR Pál: Egy ország, melyet senki sem akart. Az Erdélyi Fejedelemség születése. In: *Rubicon*, 1998/4-5. 17-19.

- 1999 FODOR Pál: Egy pécsi származású oszmán-török történetíró, Ibrahim Pecsevi. In: *Pécs a törökkorban*. Szerk.: Szakály Ferenc – Vonyó József. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 107-130.
- 2002 FODOR Pál: Az oszmán-törökök szerencsenapja: augusztus 29. In: *Félhold és kereszt. Konferencia és kiállítás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 2001. október 17.* Bp., 2002, 23-30.
- 2004 FODOR Pál: Evlia Cselebi. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, II.* Szerk.: Kőszeghy Péter. Bp., 2004. 464-465.
- 2005 FODOR Pál: Ibrahim Pecsevi. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, IV.* Szerk.: Kőszeghy Péter. Bp., 2005. 251-252.

FRICSY

- 1991 FRICSY Ádám: A török utáni első pécsi püspök, Radanay Mátyás Ignác. In: *A Pécsi Egyházmegye schematizmusa, 1991.* Szerk.: Fricsy Ádám. Pécs, 1991. 87-99.

GAÁL

- 1985 GAÁL Attila: Török palánkvárak a Buda-Eszéki út Tolna megyei szakaszán. In: *Magyar és török végvárak 1663-1664.* Eger, 1985. (Studia Agriensia V.) 185-197.

GALAVICS

- 1977 GALAVICS Géza: Dorffmaister István történeti képei. In: „Stephan Dorffmaister pinxit,.. Dorffmaister István emlékkiállítása. Szerk.: Kostyál László – Zsámbéky Mónika. Szombathely, 1997. 83-95

GERELYES

- 1994 GERELYES Ibolya: *Kanunî Sultan Süleyman ve çağı. Nagy Szulejmán szultán és kora.* Bp., 1994.

GERŐ

- 1980 GERŐ Győző: *Az oszmán-török építészet Magyarországon (Dzsámik, türbék, fürdők).* Bp., 1980.

GŐZSY – VARGA

- 2009/1 GŐZSY Zoltán – VARGA Szabolcs: Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. In: *Századok*, 2009/5. 1123–1161.
- 2009/2 GŐZSY Zoltán – VARGA Szabolcs: *Visitatio Canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis 1738-1742.* Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis. V.)
- 2011 GŐZSY Zoltán – VARGA Szabolcs: Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében. In: *Jelenkor. Irodalmi és Művészeti Folyóirat*, 2011/5. 509-515.

HAL

- 1947 HAL Pál: P. Ullmann domonkos levele a pécsi Havihegyi kápolna építése ügyében 1709-ben. In: *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*, 1947/1. 71-74.

HANCZ

- 2008 HANCZ, Erika: Peçuylu İbrâhîm (1059-1649). In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi, İslam Ansiklopedisi.* Cilt 34, 2008. 216-218.

HEGYI

- 1999 HEGYI Klára: Pécs török katonasága. In.: *Pécs a törökkorban*. Szerk.: Szakály Ferenc – Vonyó József. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 89-106.

IMBER

- 1991 IMBER, Colin: *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power.* Cambridge, 1991.
- 1992 IMBER, Colin: Süleymân as Caliph of the Muslims: Ebû's-Sucûd's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology. In: *Soliman le Magnifique et son temps. Actes du colloque de Paris Galeries Nationales du Grand Palais 7-10, mars 1990.* Ed: Gilles Veinstein, Paris, 1992. 179-184.

İNALCIK

- 1973 İNALCIK, Halil: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600.* London, 1973.
- 1976 İNALCIK, Halil: Ottoman Methods of Conquest. In: *Studia Islamica II.* 1976. 103-129.

HOLOVICS

- 1966 HOLOVICS Flórián: Baranya a XVII. század elején. Dallos Miklós pécsi püspök jegyzete 1620-ban. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1966.* 171-178.

KAFADAR

- 1995 KAFADAR, Cemal: *Between two Worlds. The Construction of the Ottoman State.* Berkeley, 1995.

KAKUK

- 1966 KAKUK Zsuzsa: *A török kor emléke a magyar szókincsben.* Bp., 1996.

KÁLDY-NAGY

- 1974 KÁLDY-NAGY Gyula: *Szulejmán.* Bp., 1974.

KÉRI

- 1991 KÉRI Katalin: Alapfokú oktatás a középkori iszlám világban. In: *Magyar Pedagógia*, 1999/1. 61-69.
- 1998 KÉRI Katalin: Tanárok a középkori iszlám világban. In: *Magyar Pedagógia*, 1998/1. 17-25.
- 2001 KÉRI Katalin: Az iszlám neveléstörténet kutatásának és tanításának szükségességéről. In: *Acta Pedagogica*, 2001/2. 21-26.

KOVÁCS

- 1984 KOVÁCS Gyöngyi: *Török kerámia Szolnokon*. Szolnok, 1984.
- 1998 KOVÁCS Gyöngyi: A barcsi török palánkvár kerámialeletei. In: *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1998. 155-180.

KŐFALVI

- 2001 KŐFALVI Tamás: A pécsváradai hiteleshely működésének pécsi vonatkozásai. In.: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk.: Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 139-161.

KOVÁCS-RÓZSÁS

- 1996 KOVÁCS Gyöngyi – RÓZSÁS Márton: A barcsi török palánkvár. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 12. 1996. 163-182.

KUBINYI

- 2000 KUBINYI András: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján*. Szerk.: Rácz Árpád. Bp., 2000.
- 2001 KUBINYI András: Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő-középkorban. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk. Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 43-53.

LANE

- 1957 LANE, Arthur: *Later Islamic Pottery*. London, 1957.

LINDNER

- 1983 LINDNER, Rudi Paul: *Nomads and Ottomans in medieval Anatolia*. Bloomington, 1983.

MADAS

- 1971 MADAS József: Helyszínrajz az 1722. évi Pécs-belváros utcáiról és telkeiről. In: *Baranyai Helytörténetírás*, 4. Pécs, 1971. 21-35.

Mevlana 2007

Mevlana. Ed.: HORATA, Osman – KARAIMAİLOĞLU, Adnan. Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey Publication, Ankara, 2007.

MOLNÁR

- 2003 MOLNÁR Antal: Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686). In: *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 44.) 11-121.

NAGY

- 1987 NAGY Lajos: Az 1686–1687. évi hadjárat. In: *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Szerk.: Szita László. Pécs, 1987. 13-53.

NÉMETH

- 1897 NÉMETH Béla: Baranya szent-Istvántól a jelenkorig. In: *Baranya multja és jelenje, II. kötet*. Szerk.: Várady Ferenc. Pécs, 1897. 211-730.

OLÁH

- 2000 OLÁH Miklós: *Hungária*. A kötetet szerkesztette: Kulcsár Péter. Bp., 2000.

PÁLFFY

- 1996 PÁLFFY Géza: A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) In: *Történelmi Szemle*, 1996/2-3. 163-217.
- 1999 PÁLFFY Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526-1598*. Győr, 1999.
- 2000 PÁLFFY Géza: *A tizenhatodik század története*. Bp., 2000.

PESTI

- 1982 *Baranya megye földrajzi nevei, I-II. kötet*. Szerk.: PESTI János. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982. (Baranya monográfia sorozat)
- 2002 *Az ördögszántotta hegy – Baranyai mondák, hiedelmek és történetek*. Szerk.: PESTI János. Alexandra, 2002.

REÉH

- 1911 REÉH György: Részletek a Tetye monográfiájából. In: *A Pécs-Baranya megyei Múzeum Értésítője*. Pécs, 1911.

ROMHÁNYI

2000. F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Bp., 2000.

SELÂNIKÎ

- 1999 SELÂNIKÎ Mustafa Efendi: *Tarih-i Selânikî (971–1003) I. Cilt*. Ed.: M. İpşirli, Türk Tarih Kurumu. Ankara, 1999.

SIPTÁR

- 2009 SIPTÁR Dániel: A felszabadító háborúk után megtelepedett szerzetesi közösségek a Dél-Dunántúlon. In: *Katolikus megújulás, és a barokk reorganizáció Magyarországon, különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. Szerk. Gózszy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 2009. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis. VI.) 155-197.

SOPRONI

1981 SOPRONI Olivér: *A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámija*. Bp., 1981.

SUDÁR

2010 SUDÁR Balázs: *A pécsi Jakováli Haszan pasa-dzsámi*. Pécs, 2010.

2012 SUDÁR Balázs: *Pécs 1664-ben. Evlia cselebi és az első részletes városleírás*. Pécs, 2012.

SZAKÁLY

1979 SZAKÁLY, Ferenc: Phases of Turco-Hungarian warfare before the battle of Mohács (1365-1526). In: *Acta Orientalia*, 32. 1979.

1995 SZAKÁLY Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Bp., 1995. (Humanizmus és Reformáció 23.)

1996 SZAKÁLY Ferenc: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: *In memoriam Barta Gábor*. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 149-163.

SZITA

1987 *Budától-Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Szerk.: SZITA László. Pécs, 1987.

1998 SZITA László: Pécs felszabadítása a török alól. In: *Pécsi Szemle*, 1998/ősz-tél, 16-24.

1999 SZITA László: Pécs és régiójának felszabadulása a török megszállás alól. In: *Pécs a törökkerban*. Szerk.: Szakály Ferenc – Vonyó József. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 305-325.

TAKÁTS

1956 TAKÁTS Sándor: *Bajvívó magyarok. Képek a török világból (Réz Pál)*. Bp., 1956.

Târih-i Peçevi I-II

PEÇEVI, İbrahim: *Târih-i Peçevi I-II*. İstanbul, Matbaa-i Amire, 1281-1283/1864-1866.

TEKİN

1993 TEKİN, Şinasi: *Türk Dünyasında Gazâ ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler*. Tarih ve Toplum Ocak, 1993/109.

THÚRY

1891 THÚRY József: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Török forrás szerint. Egy rajzmelléklettel. In: *Hadtörténeti Közlemények*, 1891. 60-80, 208-225.

1892 THÚRY József: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz, I-V. közlés. In: *Századok*, 1892. 395-410, 477-488, 560-579, 568-678, 742-746.

1895 THÚRY József: *Török történetírók, I. kötet*. Bp., 1895.

TIMÁR

1983 TIMÁR György: A pécsi provizoriátus faluösszeírásainak a török időkre vonatkozó feljegyzései (1695, 1696). In: *Baranyai Helytörténetírás*, 1982. Pécs, 1983. 47-104.

1991 TIMÁR György: Pécs vallási élete a török uralom előtt. In: *Baranya*, 1991/1-2. 135-142.

TÓTH

2004 TÓTH István György: *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16-17. század)*. Bp., 2004.

TÓTH

2008 TÓTH Zsolt: Régészeti feltárás 2008-ban Pécssett. In: *Pécsi Szemle*, 2008/3. 3-19.

TUNÇ

2004 TUNÇ, Şafak: *Tophâne-i Âmire ve Osmanlı Devleti'nde Top Döküm Faaliyetleri*. İstanbul, 2004.

TURAN

1964 TURAN, Şerafeddin: Peçevi. In: *İslam Ansiklopedisi* 9. 1964. 543-545.

ÜLKER

1996 ÜLKER, Necmi: Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemindeki Hakimiyet Anlayışı. In: *Osman Gazi – Araştırmalar*. Ed: Atlansoy, K. – Sevim, S. Bursa, 1996. 73-82.

ÜNVER

1954 ÜNVER, Süheyl: Baba Nakkaş. *Fatih ve İstanbul 2*. 1954. 7-12, 169-188.

YURDAYDIN

1952 YURDAYDIN, Hüseyin Gazi: Sigetvarnameler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2-3. Ankara, 1952.

VANYÓ

1971 VANYÓ Tihamér: Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól. In: *Levéltári Közlemények*, 1971/2. 322-338.

VÁLASZÚTI

1981 VÁLASZÚTI György: *Pécsi Disputa*. S.a.r.: Németh S. Katalin, bev., jegyz.: Dán Róbert. Akadémiai, Bp., 1981. (Régi Magyar Próza Emlékek 5.)

VARGA

- 2009/1 VARGA Szabolcs: *Irem kertje. Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*. Pécs, 2009.
- 2009/2 VARGA Szabolcs: Volt-e a Szent Korona Pécsett 1529-ben? In: *Pécsi Szemle*, 2009/tavaszi. 18-25.

VARGA J.

- 2005 VARGA J. János: A török elleni felszabadító háború hadmozdulatai a pécsi egyházmegye területén. In: *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Szerk.: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs Pécs, 2005. (Seria Historiae Diocesis Quinqueecclesiensis I.) 18-25.

VELICS-KAMMERER

- 1890 VELICS Antal – KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek, II. kötet. 1540-1639*. Bp., 1890.

